T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI

OECD ÜLKELERİNDE
REEL DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ersel YILMAZ

Danışman
Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN

MANİSA-2021

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "OECD Ülkelerinde Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Arasındaki İlişki" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

23/12/2021

Ersel YILMAZ

ÖZET

OECD ÜLKELERİNDE
REEL DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte ekonomik açıdan dünya adeta büyük bir pazar haline gelmiş, ülkeler dış ticaretten daha fazla avantaj elde etmek için kıyasıya rekabet içerisine girmiştir. Bu rekabet ortamında serbest dış ticaretin dövizle yapılıyor olması da döviz kurunu, dış ticaret açısından oldukça önemli bir faktör haline getirmiştir. Bu nedenle; döviz kurundaki aşırı dalgalanmaların, ihracat ve ithalatı doğrudan ve hızlı bir şekilde etkilemesi dış ticarette dengesizliğin oluşmasına, dış ticaret dengesizliği ise ulusal ekonomik istikrarın bozulmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda ele alınan söz konusu çalışmanın birinci bölümünde, döviz kuru kavramları, döviz piyasalarında denge döviz kurunun oluşumu ve etkileyen faktörleri, döviz kurunun belirlenmesine yönelik teorik yaklaşımlar ve döviz kuru sistemlerine yer verilmiş, ikinci bölümde dış ticaret kavramları, dış ticaretin türleri, nedenleri, etkileyen faktörleri, avantajları ve dezavantajları, dış ticaret politikası ve teorilerinin neler olduğu açıklanmış, üçüncü bölümde ise OECD ülkelerinde reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkinin panel veri analizi yöntemiyle ekonometrik testi yapılmıştır. Çalışmada, 35 OECD ülkesinin 1995-2020 yılları arasındaki yıllık verilerinden derlenen 910 gözlemli veri seti kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında sırasıyla: Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi, İkinci Nesil CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller-Kesit Açısından Genişletilmiş Dickey Fuller) Birim Kök Testi, Westerlund LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi, AMG (Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi-Augmented Mean Group Estimator) Uzun Dönem Katsayı Tahminci Yöntemi ve Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testinin ardından, genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sona erdirilmiştir.

Yapılan panel çalışmasına göre OECD ülkelerinde reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasında hem nedensellik, hem de uzun dönemli eşbütünleşik bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş, reel döviz kurunda meydana gelen artışın ihracat oranlarında yukarı yönlü artışa, ithalat oranlarında ise aşağı yönlü bir azalışa neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: *Reel Döviz Kuru, İhracat, İthalat, Yatay Kesit Bağımlılık Testi, Homojenlik testi, CADF Kesit Açısından Genişletilmiş Birim Kök testi, LM Bootstrap Uzun Dönem Eşbütünleşme Testi, AMG Arttırılmış Ortalama Grup Tahminci Yöntemi, Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi.*

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN REAL EXCHANGE RATE AND FOREIGN TRADE IN OECD COUNTRIES

With the increase of globalization, the world has become a big market in terms of economy, countries have entered into a fierce competition in order to obtain more advantage from foreign trade. In this competitive environment, the fact that free foreign trade is carried out with foreign exchange has made the exchange ratea very important factor in terms of foreign trade. In this context; Excessive fluctuations in the exchange rate directly and rapidly affect exports and imports, causing imbalance in foreign trade, and foreign trade imbalance, which leads to the deterioration of national economic stability.

In the first part of this study, which is discussed in this context, exchange rate concepts, the formation of the equilibrium exchange rate in foreign exchange markets and the factors affecting it, theoretical approaches to the determination of the exchange rate and exchange rate systems are included, in the second part of study, the concepts of foreign trade, types of foreign trade, reasons, affecting factors, advantages and disadvantages, foreign trade policy and theories are explained, in the third part of study, the relationship between real exchange rate and foreign trade in OECD countries is tested economic by panel data analysis method. In the study, data sets with 910 observations compiled from the annual data of 35 OECD countries between 1995-2020 were used.

Within the study, respectively: Cross-Section Depensency Test, Homogeneity Test, CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) Unit Root Test, Westerlund LM Bootstrap Cointegration Test, AMG (Augmented Mean Group Estimator) method, Dumitrescu ve Hurlin Causality Test were performed, and after the tests performed, a general evaluation was made and the study was concluded.

According to the panel study, a strong relationship between real exchange rate, exports and imports in terms of both causality and long-term cointegration has been detected in OECD countries, It was concluded that the increase in the real exchange rate caused an upward increase in export rates and a downward decrease in import rates.

KEY WORDS: *Real Exchange Rate, Export, Import, Cross-Section Depensency Test, Homogeneity Test, CADF Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller Unit Root Test, Westerlund LM Bootstrap Cointegration Test, AMG Augmented Mean Group Estimator and Dumitrescu ve Hurlin Causality Test.*

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi, deneyim ve tecrübeleriyle bana daima yol gösteren, yardımlarını hiç esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Cemal Erdem HEPAKTAN'a, çalışmalarım sırasında daima manevi desteğini yanımda hissettiğim değerli eşim Nilay YILMAZ'a, çocuklarım Cemre, Selin ve Yağız Mete'ye ve öğrenim hayatım boyunca beni bugünlere getiren değerli büyüklerim annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ersel YILMAZ
Manisa, 2021

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ……....…….....…….. i
ÖZET……..... ii
ABSTRACT...……....iii
TEŞEKKÜR……....……..... iv
İÇİNDEKİLER…….……..... v
KISALTMALAR LİSTESİ……....……...……..... vi
TABLOLAR LİSTESİ…….……....vii
ŞEKİLLER LİSTESİ…….....viii
GİRİŞ…….. 1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE TEORİK YAKLAŞIMLARI

1.1. DÖVİZ KURU KAVRAMI 4
1.2. DÖVİZ KURU ÇEŞİTLERİ 5
1.2.1. Nominal Döviz Kuru 5
1.2.2. Çapraz Döviz Kuru 6
1.2.3. Reel Döviz Kuru..... 6
1.2.3.1. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)..... 8
1.2.3.2. Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE)..... 9
1.2.3.3. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)..... 10
1.2.3.4. İhracat ve İthalat Birim Değer Endeksleri 10
1.2.4. Efektif Döviz Kuru 10
1.2.4.1. Nominal Efektif Döviz Kuru..... 11
1.2.4.2. Reel Efektif Döviz Kuru..... 11
1.3. DÖVİZ KURUNUN OLUŞUMU 12
1.3.1. Döviz Arzı 13
1.3.2. Döviz Talebi 15
1.3.3. Döviz Piyasasında Denge Döviz Kuru 16
1.4. DÖVİZ KURUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER 18
1.4.1. Enflasyon 18
1.4.2. Faiz Oranları..... 18

1.4.3. Ödemeler Dengesi 19
1.4.4. Kamu Borcu 19
1.4.5. Ticaret Hadleri 19
1.4.6. Siyasi İstikrar ve Performans 20
1.4.7. Uluslararası Siyasi Krizler 20
1.4.8. Ekonomik Durgunluk 21
1.4.9. Spekülasyon 21
1.4.10. Haber Etkisi 21
1.4.11. Sosyal Medya ve Sürü Psikolojisi 21
1.4.12. Algı Yönetimi 22
1.4.13. Risk Primi 22
1.4.14. Pandemi 23
1.5. DÖVİZ KURU TEORİK YAKLAŞIMLARI 23
1.5.1. Ticaret ve Elastikiyet Yaklaşımı 23
1.5.2. Satın Alma Gücü Paritesi Teorisi 24
1.5.2.1. Mutlak Satın Alma Gücü Paritesi (MSAGP) 25
1.5.2.2. Göreli Satın Alma Gücü Paritesi (GSAGP) 26
1.5.3. Parasalcı Yaklaşım 27
1.5.4. Portföy-Balans Yaklaşımı 28
1.5.5. Mundell-Fleming Yaklaşımı 29
1.6. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ 30
1.6.1. Döviz Kuru Sistemlerinin Tarihsel Gelişimi 30
1.6.1.1. Otomatik Altın Standardı 30
1.6.1.2. Bretton Woods 31
1.6.1.3. Modern Zamanın Döviz Kuru Sistemleri 32
1.6.2. Döviz Kuru Sisteminin Belirleyicileri 33
1.6.3. Sabit Döviz Kuru Sistemi 34
1.6.3.1. Devalüasyon 36
1.6.3.2. Marshal Lerner Koşulu 36
1.6.3.3. J Eğrisi 37
1.6.3.4. Sabit Döviz Kuru Uygulamasının Avantajları 37
1.6.3.5. Sabit Döviz Kuru Uygulamasının Dezavantajları 38

1.6.4. Esnek Kur Sistemleri 38
1.6.4.1. Esnek Döviz Kuru Uygulamasının Avantajları 39
1.6.4.2. Esnek Döviz Kuru Uygulamasının Dezavantajları 40
1.6.5. Karma Döviz Kuru Sistemleri 40
1.6.5.1. Yönetilen Dalgalı Döviz Kuru 41
1.6.5.2. Para Kurulu 41
1.6.5.3. Dolarizasyon 42
1.6.5.4. Para Birliği 42
1.6.5.5. Yatay Bantlar İçinde Sabit Kur Sistemi 43
1.6.5.6. Sürünen Bantlar Döviz Kuru Sistemi 43
1.6.5.7. Sürünen Pariteler Döviz Kuru Sistemi (Kayan Parite) 43

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKA VE TEORİLERİNE MAKRO EKONOMİK BAKIŞ

2.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI 45
2.1.1. İthalat 46
2.1.2. İhracat 46
2.1.2.1. Doğrudan ihracat 46
2.1.2.2. Dolaylı ihracat 47
2.1.3. Transit Ticaret 48
2.2. DIŞ TİCARETİN NEDENLERİ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER 48
2.3. DIŞ TİCARETİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI 51
2.4. DIŞ TİCARET TEORİSİ 56
2.4.1. Merkantilizm 57
2.4.2. Fizyokrasi 58
2.4.3. Klasik Dış Ticaret Teorisi 59
2.4.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi (Adam Smith) 60
2.4.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (David Ricardo) ... 62
2.4.3.3. Uluslararası Değerler Teorisi (John Stuart Mill) 64
2.4.4. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisi 66
2.4.4.1. Fırsat Maliyetleri ve Üretim İmkanları Eğrisi 67

2.4.4.2. Kayıtsızlık (Fırsat) Eğrileri 68
2.4.4.3. Karşılıklı Talep ve Teklif Eğrileri..... 69
2.4.4.4. Heckscher - Ohlin Teoremi..... 71
2.4.5. Modern Dış Ticaret Teorileri 73
2.4.5.1. Endüstriler Arası ve Endüstri İçi Ticaret Teorisi 74
2.4.5.2. Mevcudiyet Teorisi 75
2.4.5.3. Teknolojik Açığı Teorisi..... 75
2.4.5.4. Ürün Dönemleri Teorisi 76
2.4.5.5. Nitelikli İşgücü Teorisi 77
2.4.5.6. Tercihlerde Benzerlik Teorisi..... 77
2.4.5.7. Ölçek Ekonomileri Teorisi..... 77
2.4.5.8. Monopolcü Rekabet Teorisi..... 78
2.4.5.9. Endüstrilerin Ulusal Rekabet Avantajı Teorisi 79
2.4.5.10. Heterojen Firma Teorisi 80
2.5. DIŞ TİCARET POLİTİKASI 81
2.5.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları..... 82
2.5.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları 83
2.5.2.1. İhracat, İthalat ve Transit Yasakları 84
2.5.2.2. Gümrük Tarifeleri..... 84
2.5.2.2.1. İthal Gümrük Tarifesi… 84
2.5.2.2.2. Koruyucu Gümrük Tarifesi 84
2.5.2.2.3. Mali Gümrük Tarifesi 84
2.5.2.2.4. Spesifik Gümrük Tarifesi…..... 85
2.5.2.2.5. Ad Valorem Gümrük Tarifesi……..... 85
2.5.2.2.6. Bileşik Gümrük Tarifesi..... 85
2.5.2.3. Kotalar 85
2.5.2.4. Döviz Kontrol Mekanizması 86
2.5.2.5. Ambargo 86
2.5.2.6. Sübvansiyonlar..... 87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OECD ÜLKELERİNDE REEL DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ UYGULAMA

3.1. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLATI (OECD)..... 88

3.2. PANEL VERİ ANALİZİ: UYGULAMA..... 89

3.2.1 Literatür Taraması..... 89

3.2.2 Veri Seti 97

3.2.3. Model ve Değişkenler 98

3.2.4. Ekonometrik Yöntemler 98

3.2.4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi..... 99

3.2.4.2. Homojenlik Testi 100

3.2.4.3. CADF Panel Birim Kök Testi 101

3.2.4.4. LM Boostrap Panel Eşbütünleşme Testi 102

3.2.4.5. AMG Uzun Dönem Katsayı Tahminci Yöntemi..... 103

3.2.4.6. Panel Nedensellik Testi (Dumitrescu & Hurlin)..... 104

3.2.5. Ampirik Sonuçlar 106

SONUÇ..... 113

KAYNAKÇA 118

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AEA : Avrupa Ekonomik Alanı
AFB : Afrika Birliği
AMG : Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (Augmented Mean Group Estimator)
ANDEAN : ANDEAN Ortak Pazarı (AND Gümrük Birliği Paktı)
APEC : Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu
ASEAN : Güneydoğu Asya Ülkeleri Topluluğu
BP : Ödemeler Dengesi (Balance of Payments)
CADF : Kesit Açısından Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller)
CD : Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross Section Dependent)
CEFTA : Orta Avrupa Serbest Ticaret Alanı
CETA : Kapsamlı Ekonomi ve Ticaret Anlaşması,
DSÖ : Dünya Sağlık Örgütü
EFTA : Avrupa Serbest Ticaret Birliği
ECO : Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EXR : Döviz Kuru (Exchange Rate)
EUR : Avrupa Birliği Ortak Para Birimi (Euro)
GSAGP : Göreli Satın Alma Gücü Paritesi
GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İHR : İhracat
İTH : İthalat
IMF : Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IS : Yatırım-Tasarruf (Investment-Saving)
LAIA : Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu
LM : Likidite Tercihi-Para Arzı (Liquidity Preference-Money Supply)
LM : Lagrange Çarpanı (Lagrange Multiplier)
Ln : Logaritma (Logarithm Napierian)

MB : Merkez Bankası

MERCOSUR : Güney Amerika Ülkeleri Ortak Pazarı

MSGP : Mutlak Satın Alma Gücü Paritesi

NAFTA : Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması

NSGP : Nispi Satın Alma Gücü Paritesi

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı
(Organisation for Economic Co-operation and Development)

RDK : Reel Döviz Kuru

SAGP : Satın Alma Gücü Paritesi

TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TTP : Transpasifik Ortaklığı Anlaşması

TTIP : Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi

USD : Amerika Birleşik Devletleri Doları (United States Dollar)

ÜFE : Üretici Fiyat Endeksi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 : Nominal Döviz Kuru'na Örnek Günlük Döviz Kuru Panosu

Tablo 2 : Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne Göre Ülkelerin Uzmanlaşma Öncesindeki Üretim Durumu

Tablo 3 : Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne Göre Ülkelerin Uzmanlaşma Öncesindeki Üretim Durumu

Tablo 4 : Uluslararası Değerler Teorisi'ne Göre Ülkelerin Uzmanlaşma Öncesindeki Üretim Durumu

Tablo 5 : Türkiye ve Almanya'nın Karşılıklı Talep ve Teklif Eğrileri

Tablo 6 : Döviz Kuru ve Dış Ticaret Bileşenlerine Yönelik Ulusal ve Uluslararası Literatür Taraması (Tarih Sıralı)

Tablo 7 : Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

Tablo 8 : CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 9 : LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Tablo 10 : AMG Uzun Dönem Katsayı Tahminci Sonuçları

Tablo 11 : Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Döviz Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi

Şekil 2 : Döviz Talep Eğrisinin Yer Değiştirmesi

Şekil 3 : Döviz Piyasasında Denge Döviz Kurunun Oluşumu

Şekil 4 : Ülkeler Arasında Yaşanan Krizde Dış Ticaretin Döviz Kuruna Etkisi

Şekil 5 : Sabit Döviz Kuru

Şekil 6 : J Eğrisi

Şekil 7 : Esnek Döviz Kuru

Şekil 8 : Üretim Olanakları Eğrisi

Şekil 9 : Kayıtsızlık (Farksızlık) Eğrisi

Şekil 10 : Karşılıklı Teklif Eğrisi

Şekil 11 : Ürün Dönemleri Teoremi

Şekil 12 : Porter'ın Elmas Modeli

Şekil 13 : Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi

GİRİŞ

İlk çağlarda küçük çaplı mal mübadeleleri ile başlayan uluslararası ilişkiler, modern zamanda küreselleşme ile inanılmaz boyutlara ulaşmış, dış ticaret işlemlerinde çok yüksek artışlar meydana gelmiştir. Artan dış ticaret hacmi, bugün yaklaşık 200 ülke arasında kıyasıya rekabetin yaşanmasına neden olmaktadır. Ülkeler, uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek için güçlü bir dış ticarete sahip olma konusuna çok fazla önem vermişlerdir.

Güçlü dış ticarete sahip olmak için ise, dış ticareti nelerin etkilediğini iyi bilmek ve ortaya çıkan sorunları hızla çözüme kavuşturmak çok önemlidir. Yapılan araştırmalar döviz kurlarının, devletin ithal ve ihraç mallarına uyguladığı vergi, gümrük, kota, tarife oranlarının veya sübvansiyonlarının, ihraç ve ithal malları fiyat esnekliklerinin, işgücü maliyetlerinin, firma büyüme tercihlerinin, uluslararası ekonomik birleşme faaliyetlerinin, milli gelirdeki artış veya azalışların dış ticareti etkileyen öncü faktörler olduğunu ortaya koymuştur.

Bu değişkenler içerisinde kısa vadede dış ticareti etkileyen en önemli faktörlerden birisi de hiç kuşkusuz döviz kurunda meydana gelen aşırı dalgalanmalardır. Çünkü döviz kurunda meydana gelen aşırı dalgalanmalar ithalat ve ihracat üzerinden dış ticareti diğer faktörlere nazaran çok daha çabuk etkilemektedir. Döviz kurunda meydana gelen yukarı yönlü bir değişiklik ihracatta artışa neden olurken, ithalatta ise azalışa neden olmaktadır.

Bu bağlamda, ulusal ekonomiler için tercih edilen döviz kuru sistemi ve istikrarlı bir döviz kuru çok önemlidir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, bu konuda istikrarlı bir ülke olunsa dahi, ülkenin üretim imkanlarından optimal fayda sağlanamayabilir. Bu nedenle, ülkeler uluslararası piyasada önüne çıkan dış ticaret engellerini aşabilmek için, ikili ticaret anlaşmaları veya farklı ekonomik birleşme modellerini tercih edebilmektedir.

İkili ticaret anlaşmaları ve ekonomik birleşme yöntemleri tercih edilirken, sahip olunan gelenekler, zevk ve tercihler, doğal kaynaklar, nitelikli işgücü, işgücü kapasitesi, coğrafi yakınlık, nüfuz alanı, nüfus yoğunluğu, politik ve askeri idealler oldukça belirleyici etkenlerdir.

Özellikle 20. Yüzyılda meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler ülke ekonomilerini birbirine daha da yakınlaştırarak farklı ekonomik birleşme modellerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu noktada, tam bir ekonomik

birleşme modeli sayılmasa da, bu yüzyılın en önemli ekonomik işbirliği organizasyonlarından birisi de hiç şüphesiz 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği adı altında kurulan ve 1961 yılında Avrupa dışı ülkelerin de katılımıyla Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı adını alan OECD teşkilatı olmuştur.

OECD, dünya ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmak, ülkeler arası ekonomik uyumluluğu sağlamak, az gelişmiş ekonomilere yardımda bulunmak, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş olan ülkelere teknoloji transferi yapmak ve üye ülkeler arasında ekonomik işbirliği ve dayanışmayı arttırmak amacıyla kurulmuştur.

Bu birliktelik hâlihazırda ABD'nin öncülük ettiği 37 batılı ülkenin bir araya gelerek faaliyet gösterdiği büyük bir ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatıdır. Dünya ekonomisinin yaklaşık % 70'lik kısmının teşkilata üye ülkeler tarafından yapılıyor oluşu OECD'yi ister istemez çok önemli ve etkili kılmış, bu alanda ise birçok akademik çalışmalar yapılmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda, dünya ticaretinin büyük bir kısmının OECD'ye üye ülkeler tarafından yapılıyor olması, reel döviz kuru, ihracat ve ithalat bileşenlerinin yapılan ekonometrik çalışmalarda kullanılan en büyük makroekonomik parametreler arasında yer alması, döviz kurunda meydana gelebilecek sert hareketlerin, ülkelerin yatırım ve tasarruf oranlarını, tüketim harcamalarını, uluslararası rekabet gücünü ve gerçekleşen ödemeler dengesini ciddi seviyede etkilemesi, ele alınan reel döviz kuru, ihracat ve ithalat ilişkisini de oldukça önemli hale getirmektedir.

Bu çerçevede ele alınan çalışmanın problemi; OECD ülkelerinde reel döviz kurunun dış ticaret bileşenleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığı, amacı ise yine OECD ülkelerinde reel döviz kuru, ihracat ve ithalat bileşenlerinde meydana gelen değişimlerin, birbirlerini hangi yönde ve ne kadar etkilediği sorularına bilimsel cevapların aranmasıdır. Ayrıca, OECD ülkelerinde reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasındaki ilişkinin test edilmesi ile, rekabetçi kur politikalarının geçerliliği de test edilecektir.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde, döviz kuruna ait tanımlamalar, denge döviz kurunun nasıl oluştuğu, bunları etkileyen faktörlerin neler olduğu, döviz kurunun belirlenmesine yönelik ortaya sunulan teorik yaklaşımlar ve döviz kuru sistemlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, dış ticaret tanımlamaları, dış ticaretin türleri, nedenleri, etkileyen faktörlerin neler olduğu, dış ticaretin avantajları ve

dezavantajları, dış ticaret politikası, amaçları ve araçlarının neler olduğu ve son olarak ta merkantilist dönemden modern zamana kadar uzanan süreçte ortaya sunulan dış ticaret teorileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise OECD ülkelerinden elde edilen veriler ışığında, OECD ülkelerinde reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişki dinamik panel veri yöntemi ile analiz edilerek sonuç değerlendirilmesi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ VE TEORİK YAKLAŞIMLARI

1.1. DÖVİZ KURU KAVRAMI

Dünya üzerinde Birleşmiş Milletler (BM) tarafından tanınan yaklaşık 200 civarında bağımsız ülke yer almakta olup, her bağımsız ülkenin de siyasal egemenlik hakkından doğan kendi ulusal parasını kullanma hakkı mevcuttur (Seyidoğlu, 2017: 344). Bilindiği üzere her ülkenin ulusal parası yalnızca o ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan alım satım işlemlerinde kullanılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de bulunan bir şirketin Amerika'dan ithalat yapmak için Amerika'nın para birimi olan dolara ihtiyacı vardır. Dolayısıyla, ithalatçı şirket Türk Lirası vererek dolar almak zorundadır. Bu sebepten dolayı, uluslararası ticari ilişkiler yabancı para kullanımını yani dövizi gerekli kılmaktadır (Yalta, 2020: 196).

Döviz için genel bir tanımlama yapılması durumunda, uluslararası para piyasasında geçerliliği olan, uluslararası ticarette farklı finansal aktörler tarafından kullanılan her türlü yabancı paraya döviz adı verilmektedir (Yıldırım, 2019: 68).

Ödemelerde kullanılan para nakit biçiminde olursa efektif döviz kuru terimi ile ifade edilmektedir. Hazine bonoları, hisse senedi, tahvil, çek ve poliçe gibi ödeme araçları da döviz kapsamında yer almaktadır. Yani, tüm yabancı paralar ile yurt dışında geçerliliği olan her türlü ödeme aracı ve senede döviz adı verilmektedir (Seyidoğlu, 2017: 345).

Uluslararası ticarette ödemeyi yapan tarafın kullandığı paranın, ödemenin yapıldığı ülkeye ait yabancı para cinsinden değerinin belirlenmesi noktasında ise döviz kuru kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, bir ülkeye ait olan ulusal para biriminin, bir başka yabancı ülkeye ait para birimi cinsinden değerine döviz kuru denilmektedir (Yalta: 2020, 186).

Örneğin, 06.01.2021 tarihi itibariyle Amerikan Doları ($) ve Euro (€) para birimlerinin Türk Lirası (₺) cinsinden değerleri şöyledir: 1$=7,50₺ ve 1€=9₺. Bu kullanım bize iki taraflı nominal döviz kurunu vermektedir.

1.2. DÖVİZ KURU ÇEŞİTLERİ

Literatürde, döviz kuru tanımlamalarında benzer ifadelerin kullanılmasının yanı sıra tanımlayıcı başka ayrımlara da gidildiği görülmektedir. Bu ayrımlar ışığında çalışmada döviz kuru tanımlamaları olarak: Nominal Döviz Kuru, Çapraz Döviz Kuru, Efektif Döviz Kuru ve Reel Döviz Kurları açıklanmaktadır.

1.2.1. Nominal Döviz Kuru

İki yabancı ülke parasının birbirine karşı göreceli fiyatına nominal döviz kuru denir. Bir başka ifadeyle, belirli bir yabancı para birimini satın almak için gereken yerel para birimi miktarına nominal döviz kuru denilmektedir (Ünsal, 2017: 147).

Nominal döviz kuru doğrudan döviz kurudur. Örneğin, bankalarda veya döviz bürolarının duvarlarında, farklı para birimlerinin birbirleri arasındaki değişim oranlarını gösteren döviz kuru panoları, nominal döviz kurlarını göstermektedir. Bu panolarda yabancı para birimlerinin fiyatı, ulusal para birimi cinsinden gösterilmekte olup örnek döviz kuru panosu aşağıdaki Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

Tablo 1: Nominal Döviz Kuru'na Örnek Günlük Döviz Kuru Panosu

TARİH 04 EYLÜL 2020		**SAAT** 14:30
GÜNLÜK DÖVİZ KURLARI		
	ALIŞ	SATIŞ
USD $	7,40 ₺	7,55 ₺
EUR €	8,50 ₺	9,05 ₺

Kaynak: Tarafımca hazırlanmıştır.

Tablo 1'de "$" sembolü ABD Dolar'ını, "₺" sembolü Türk Lira'sını, "€" ise Euro'yu simgelemektedir. Örneğin, döviz panosunda 1 Dolar'ın 7,55 Türk Lirası'na eşit olduğu (1$=7,55₺) anlaşılmaktadır. USD/TRY kurunun 8₺'ye çıkması durumunda ise, TL için nominal değer kaybı söz konusu olmaktadır.

Ulusal ekonomide meydana gelen fiyatlar genel düzeyindeki artış veya azalışlar (Enflasyon/Deflasyon) Nominal Döviz Kuru hesaplamalarında dikkate alınmamaktadır. Ancak, uluslararası finans piyasalarında yapılan değerlendirme, analiz ve hesaplamalarda daha gerçekçi sonuçlara ulaşılabilmek için, nominal döviz kurlarının enflasyon etkisinden mutlaka arındırılmış olması gerekmektedir. Bu

durum ise ancak, fiyat endeksinin deflatör olarak kullanılması ile mümkün olabilmektedir. Yani sonuç olarak enflasyon etkisi, nominal ve reel döviz kuru arasında önemli bir ayrım noktası sayılmaktadır (Koç ve Tekin, 2020: 105).

1.2.2. Çapraz Döviz Kuru

Bir ülke para biriminin bir başka ülke para birimine çevrilmesinde, üçüncü bir ülke para biriminin aracı olarak kullanılması yöntemine çapraz döviz kuru denilmektedir. Çapraz döviz kuru hesaplamalarında genellikle üçüncü para birimi olarak dolar kullanılmaktadır (Yıldırım, 2019: 69).

İkinci Dünya Savaşından sonra, ABD öncülüğünde 44 müttefik ülkenin bir araya gelmesiyle kurulan Bretton Woods sistemi, 1973 yılında çökmüş olmasına rağmen, bugün Dünya'da kullanılan rezerv paraların % 61'lik kısmı ile yapılan uluslararası ticaretin yüzde 37,64'lük kısmı hala Dolar para birimi ile yapılmaktadır (www.statista.com). Dolar'ın bu denli yaygın kullanılması ise ister istemez ülkelerin sahip olduğu ekonomik göstergelerin, uluslararası ekonomik piyasalara dolar üzerinden deklere edilmesine neden olmaktadır. Bu sayede ulusal paralarını ABD Dolar'ına göre ayrı ayrı değerlemiş iki farklı ülke, sahip oldukları ulusal paralarını dolar sayesinde birbirine rahatça çevirebilmektedir (Yalta, 2020: 187).

Örneğin; 16.01.2021 tarihli T.C. Merkez Bankası tarafından yayınlanan günlük döviz kuru verilerine göre; USD/TRY kuru 1$=7.50₺ olup, EUR/USD kuru ise 1$=0,82€'dur. Bu sonuçlara göre 1$=7.50₺ = 0,82€ eşitliği ortaya çıkmaktadır. Bu eşitlik sayesinde EUR/TRY kurunun 1€=9.14₺ olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani dolar kullanılarak, 1 Euro'nun Türk Lirası cinsinden değerinin hesaplanması yöntemine çapraz kur hesaplaması, elde edilmiş olan kurlara ise çapraz kur adı verilmektedir (Dinler, 2018: 598).

1.2.3. Reel Döviz Kuru

Efektif Döviz Kuru, bir ulusal paranın, yabancı paralar karşısındaki gerçek değerini bulabilmek için, söz konusu ülkenin en çok ticaret yaptığı ülkelerin paralarıyla oluşturduğu yabancı para sepeti karşısındaki ağırlıklı ortalama değerini ifade etmektedir (Ünsal, 2017: 149). Ancak elde edilen efektif döviz kuru, belirli dönemlerde ülkelerde oluşabilecek enflasyon etkisine maruz kalabileceğinden dolayı, söz konusu efektif döviz kurunun enflasyon etkisinden de arındırılması gerekmektedir. Yani enflasyon etkisinden arındırılmış nominal döviz kurlarına, reel

döviz kuru denilmektedir (Seyidoğlu, 2017: 359).

Reel döviz kuru, en basit tanımı ile ülkeler arasındaki enflasyon farklılıklarının göz önünde bulundurularak hesaplanan döviz kurudur. Reel döviz kurunun önemi, bir ülkenin dış ticaretinde rekabet gücüne ilişkin olarak kullanılan ana göstergelerden biri olmasıdır (Yıldırım, 2019: 69). Sadece nominal döviz kuruna bakılarak, bir ülkenin rekabet gücünün arttığı veya azaldığı söylenemez. Çünkü döviz kurunun oluştuğu ülkelerdeki fiyat artışı son derece önemlidir. Bu nedenle reel döviz kuru, iki ülkenin tüketim sepetlerinin göreli fiyatlarını karşılaştırmaktadır. Diğer bir önemi ise, merkez bankasının sağlıklı bir para politikası izleyebilmesi için ödemeler bilançosu üzerindeki etkilerini takip ve değerlendirme imkânı yaratabilmesidir (Tonus, 2013: 165).

Reel Döviz Kuru, yurt içi fiyat düzeyi (P) ile yurtdışı fiyat düzeyi (P*) arasındaki oranın nominal döviz kuru (e) ile çarpımı sonucu elde edilmekte olup formülü aşağıda gösterildiği gibidir (Koç ve Tekin, 2020: 105).

$$Reel\ Döviz\ Kuru = e\ x\ \frac{P^*}{P} \qquad (1)$$

Yukarıdaki formüle göre örnek verecek olursak; nominal döviz kurunun 1$= 7.50₺ ve yurtdışındaki bir malın fiyat düzeyinin ise yabancı para birimi cinsinden değerinin 10$ olduğunu varsayarsak; e x P* terimi o malın yurt dışındaki fiyat düzeyinin ulusal para cinsinden değerini (7,50×10=75₺) göstermektedir.

Ayrıca, reel döviz kurundaki dalgalanmaları daha iyi analiz edilebilmesi amacıyla hesaplamalarda reel döviz kuru endeksi de kullanılmaktadır. Endeks hesaplanmasında seçilen baz yıla 100 değeri verilmektedir. Endeks değerinin 100 olması, yerel para ile dış ticaret yapılan ülkelerin döviz cinsleri arasında bir eşitlik olduğunu göstermektedir. 100'ün üzerine çıkan endeks değeri yerel paranın göreceli olarak değer kazandığını, 100'ün altına düşen endeks değeri ise yerel paranın göreceli olarak değer kaybettiğini ifade etmektedir.

Diğer değişkenler veri iken, nominal döviz kurunun yükselmesi, yurtdışı fiyat düzeyinin yükselmesi ve yurtiçi fiyat düzeyinin düşmesi, reel döviz kurunun yükselmesine neden olurken, nominal döviz kurunun düşmesi, yurtdışı fiyat düzeyinin düşmesi ve yurtiçi fiyat düzeyinin artması, reel döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır (Orhan ve Erdoğan, 2010: 546).

Reel döviz kurundaki artışa reel değer kaybı, reel döviz kurundaki düşüşe ise reel değer kazancı denilmektedir. Bir ekonomide reel değer kaybının söz konusu olması durumunda, ülkenin ihracatı artıp ithalatı azalmakta ve buna bağlı olarak da net ihracatı artmış olmaktadır. Buna karşılık reel değer kazancı olması durumunda ise, ülkenin ihracatı azalıp ithalatı artmakta, böylece net ihracatı azalmaktadır. Yani sonuçta, reel döviz kuru, bir ülkenin uluslararası piyasadaki rekabet gücünü yansıtmaktadır (Koç ve Tekin, 2020: 105).

Meydana gelen reel değer kaybı dış ticaret açısından değerlendirildiğinde, değeri düşen yurtiçi malın talebinde artış olması nedeniyle ihracat (X) artmakta, yurtdışındaki malların fiyatının yükselmesinden dolayı ise ithalat (M) düşmektedir. Bu nedenle reel döviz kurunun yükselmesi (R↑), başlangıçta net ihracatın (X – M) yükselmesine neden olmakta, sonrasında ise ödemeler dengesinde pozitif bir etkinin görülmesine neden olmaktadır (Mankiw, 2010: 147).

Reel döviz kurunun düşmesi ise ülkede reel değer kazancının oluşmasına neden olmaktadır. Reel değer kazancı, yurtiçindeki malların yurtdışındaki mallara göre daha pahalı hale gelmesi durumudur. Dolayısıyla ithalatın göreceli olarak daha ucuz hale gelmesi ithalatı artırmakta, ihracatı azaltmaktadır. Sonuçta, reel döviz kurunun düşmesi ihracat kaleminde negatif yönlü bir etkinin doğmasına neden olmaktadır (Seyidoğlu, 2017: 359).

Nominal efektif döviz kuru üzerinden enflasyon etkisini arındırmak için reel döviz kuru hesaplamasında kullanılan başlıca deflatörler ise; TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi), ÜFE (Üretici Fiyatları Endeksi), GSYH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) deflatörü, ithalat fiyatları ya da ihracat fiyatları endeksleridir.

1.2.3.1. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)

TÜFE, mal ve hizmetler için tüketiciler tarafından ödenen ortalama perakende fiyatlarını ölçmektedir. Ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle birlikte, TÜFE'nin hesaplanmasında, yüzbinlerce üründen oluşan bir ürün sepeti kullanılmaktadır. Ürün sepetindeki kalemler çoğunlukla, bir tüketicinin hane halkı bütçesini etkileyen önemli ürünlerden seçilmektedir. Sepetteki ürün fiyatlarına, ürünün hane halkının bütçesindeki önem derecesine göre ayrı ayrı bir ağırlık verilmektedir (Yıldırım, 2019: 35).

Örneğin, Türkiye'deki TÜFE hesaplamalarında 2021 Ocak ayı itibariyle, 81 ili ve 225 ilçeyi kapsayan, 27.980 işyeri ve 4.274 konuttan (Kira), 415 madde, 901

madde çeşidi olmak üzere her ay TÜİK tarafından 550.632 fiyat TÜFE hesaplamalarında kullanılmaktadır. TÜFE hesaplamalarında dikkate alınan mal ve hizmet başlıkları ise şunlardır (TÜİK, 2021);

- Gıda, alkollü ve alkolsüz içecekler,
- Giyim ve ayakkabı,
- Kira, elektrik, su, doğalgaz, yakıt,
- Mobilya, mefruşat, beyaz eşya, ev aletleri ve bakımları,
- Hastane ve veteriner ücretleri,
- Ulaştırma, kargo, iletişim ve haberleşme,
- Lokanta, otel, eğlence ve kültür,
- Eğitim hizmetleri,
- Kuaför ve berber hizmetleri,
- Kişisel bakım ve temizlik ürünleri,
- Sağlık sigortası,
- Çeşitli mal ve hizmetler (TÜİK, 2021).

Yani kısaca, TÜFE normal bir kentsel hanenin geçim maliyetindeki değişiklikleri yansıtmaktadır. Enflasyon hesaplamalarında en çok kabul gören endeks TÜFE endeksidir. TÜFE endeksinin hesaplanmasında ağırlıklandırılmış sabit mal ve hizmet sepetinin dikkate alındığı Zincirleme Laspeyres Yöntemi kullanılmaktadır. Bu yönteme göre TÜFE'nin hesaplanma formülü aşağıdaki gibidir (TÜİK, 2021);

$$P_L = \frac{\sum(p_t.q_0)}{\sum(p_0.q_0)} x100 \qquad (2)$$

P_L : Laspeyres fiyat endeksi q_0 : Baz yıl miktarı

p_t : Cari yıl fiyatı p_0 : Baz yıl fiyatı

1.2.3.2. Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE)

Enflasyon oranını ölçmek için kullanılan bir diğer fiyat endeksi de, üretici fiyat endeksidir. Tüketici fiyat endeksinden çok daha geniş bir ölçü içermekle birlikte, yaklaşık 3000'in üzerindeki ürünün toptan satış fiyatını ölçmeye yardımcı olmaktadır. Bu endekse dâhil edilen kalemler, genel olarak üreticiler (üreticiler ve işletmeler) tarafından en çok kullanılan hammadde ve yarı mamul mallarından oluşmaktadır (Saraç ve Karagöz, 2010: 220).

ÜFE değerindeki bir değişiklik, üreticilerin karşılaştığı üretim maliyetindeki değişikliği de göstermektedir. Üreticiler, üretim maliyetindeki artışın bir kısmını veya tamamını tüketicilere yansıtabileceğinden dolayı, ÜFE'de bugünden meydana gelen hareketler, gelecekte TÜFE'de meydana gelebilecek olası hareketlerin de sinyalini vermektedir. ÜFE endeksi de, aynı TÜFE endeksinin hesaplanmasında kullanılan Zincirleme Laspeyres Yöntemi ile hesaplanmaktadır (Ünsal, 2017: 89).

1.2.3.3. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)

GSYİH endeksi, ithalat fiyatları hariç olmak üzere, belirli bir dönem içerisinde yurtiçinde üretilen tüm mal ve hizmet fiyatlarındaki değişimi ölçmektedir. Fiyat seviyesinin en geniş ölçüsüdür. Bu endekste, savunma sanayisinde üretilen ürünlerden tutun da, herhangi bir ofiste kullanılan kalemlerin fiyatına kadar herşey bu deflâtörde hesaplanmaktadır. Ancak TÜFE ve ÜFE deflâtörü kadar kısa aralıklarla sistematik bir şekilde açıklanmadığı için kullanımı yaygın değildir. Hesaplanma formülü ise aşağıdaki gibidir (Yıldırım, 2019: 35).

$$GSYİH\ Deflatörü = \frac{Nominal\ GSYİH}{Reel\ GSYİH} \qquad (3)$$

1.2.3.4. İhracat ve İthalat Birim Değer Endeksleri

Uluslararası ticaretin iç ekonomi üzerindeki etkisini değerlendirmek için ihracat ve ithalat birim değer endeksleri kullanılmaktadır. En önemli kullanım alanları arasında ticaret dengesindeki gelişmeleri analiz etmek, yabancı fiyatların yurt içi enflasyona katkısını ölçmek ve gayrisafi yurtiçi hasıla hacmini tahmin etmek yer almaktadır (TÜİK, 2021)

Ancak, kalite ve tüketim alışkanlıklarının gözardı edilmesi endeksin kullanımını oldukça sınırlamaktadır. İthalat birim değer endeksi aynı zamanda gelecekteki yurt içi enflasyonun bir göstergesi olarak da kullanılmaktadır. İhracat ve ithalat birim değer endekslerinin hesaplanmasında da, baz yıl ağırlıklı hesaplama yöntemi olan Laspeyres Yöntemi kullanılmaktadır (Eren, 2015: 2).

1.2.4. Efektif Döviz Kuru

Daha önce de belirtildiği üzere, dünyada çok sayıda bağımsız ülke ve bu ülkelerin kullandığı çok sayıda yabancı para mevcuttur. Bu ülkeler arasında yapılan ikili ticaretlerde iki taraflı nominal döviz kurları ve iki taraflı reel döviz kurları aynı

yönde ve aynı oranda değişmemektedir. Dolayısıyla, iki taraflı nominal döviz kuru-iki taraflı reel döviz kuru verilerine bakarak ulusal paranın diğer yabancı paralar karşısındaki değerinin nominal ve reel olarak ne yönde ve ne oranda değiştiği hususunda bir şey söylenmesi mümkün değildir (Bulut ve Demirel, 2015: 57).

Döviz kurlarının uluslararası serbest piyasanın doğal akışına bırakıldığı sistemlerde bir ulusal para, zaman içerisinde bazı yabancı paralar karşısında değer kaybederken **(depreciation)**, bazı yabancı paralar karşısında ise değer kazanmış **(appreciation)** olabilir. Bu bağlamda, ulusal paranın dış piyasadaki değerini hesaplamak için "efektif döviz kuru"nun (effective exchange rate) hesaplanmasına gerek duyulmaktadır (Kubar ve Çoban, 2021: 192).

Esnek kur sistemini benimseyen ülkelerde efektif döviz kuru ülkenin en çok ticaret yaptığı ülkelerin paralarıyla olan kurların ağırlıklı ortalamasıyla hesaplanmaktadır. Ağırlık olarak da, söz konusu ülkelerle olan ticaret oranları kullanılmaktadır. Ancak bu şekilde hesaplanan kurlar, o ülke ekonomisi açısından bir anlam taşımaktadır (Seyidoğlu, 2017: 359).

Ancak, bu yöntemle hesaplanan efektif kurlar da nominal döviz kuruna yakın değerler almaktadır. Bununla birlikte döviz kurunun bir ulusal paranın satın alma gücünü tam olarak yansıtması için mutlaka reel döviz kuruna çevrilmesi gerekmektedir (Koç ve Tekin, 2020: 105).

1.2.4.1. Nominal Efektif Döviz Kuru

Nominal efektif döviz kuru (NEDK), bir ülkenin dış ticaret gerçekleştirdiği yabancı ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre, ulusal paranın ağırlıklandırılmış ortalama gösterge değerine denilmektedir. NEDK, bir ülkenin döviz piyasası açısından uluslararası rekabet gücünün bir göstergesi niteliğinde olup aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır (Yıldırım ve Özer, 2016: 25).

$$NEDK = \prod_{İ=1}^{N} Wi \; x \; DKi \qquad (4)$$

NEDK : Nominal efektif döviz kuru,

i : Dış ticarette önemli paya sahip olan yabancı ülke,

Wi : ***i*** yabancı ülkesinin para birimine verilen ağırlık,

DKi : Ulusal para birimi cinsinden ***i*** ülkesi döviz kuru,

N : Analize dahil edilen yabancı ülke sayısı,

1.2.4.2. Reel Efektif Döviz Kuru

REDK, yabancı ülke ticaret ortaklarının enflasyon oranına göre ulusal ülkenin enflasyon oranını telafi etmek için ayarlanabilmektedir. Bu kapsamda, nominal efektif döviz kurundaki göreceli fiyat ve maliyet farklılıklarından yani enflasyondan arındırılarak elde edilen kura ise Reel Efektif Döviz Kuru denilmektedir. RDK elde edilirken, TÜFE, ÜFE ve birim işgücü maliyeti gibi birbirinden farklı düzeltme araçları kullanılmaktadır (Seyidoğlu: 2017, 359).

Reel efektif döviz kurunun hesaplanma formülü ise aşağıdaki gibidir;

$$RDK = \prod_{İ=1}^{N} Wi \; x \; RDKi \qquad (5)$$

RDK : Reel efektif döviz kuru,
i : Dış ticarette önemli paya sahip olan yabancı ülke,
Wi : ***i*** yabancı ülkesinin para birimine verilen ağırlık,
RDKi : Ulusal para birimi cinsinden ***i*** ülkesi reel döviz kuru,
N : Analize dahil edilen yabancı ülke sayısı

1.3. DÖVİZ KURUNUN OLUŞUMU

Bir para biriminin bir başka para birimi karşısındaki fiyatına Döviz Kuru denilmektedir. Döviz kurunun belirlenmesinde doğrudan kotasyon veya dolaylı kotasyon olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmaktadır. Doğrudan Kotasyon, bir birim yabancı paranın yani dövizin satın alabileceği ulusal para miktarıdır. Örneğin 1$=7,50₺ Türk Lirası deniliyorsa bu doğrudan kotasyon demektir. Dolaylı kotasyon ise 1 birim ulusal paranın yabancı para cinsinden ifadesidir. Örneğin 1₺=0,13$ dolar (1/7,50₺) dolar deniliyorsa bu ifade de dolaylı kotasyon olarak ifade edilmektedir (Karagöz, 2009: 8).

Ülke ekonomileri arasındaki dengeyi sağlayan önemli makro ekonomik parametrelerden birisi de döviz kurlarıdır. Dış rekabet, harcama bileşimi ve tüketim ile tasarrufların oluşumu ve cari işlemler bilançosu kurdan etkilenmektedir. Bu bağlamda, dış ticaret oranları, ticarete konu olan ya da konu olmayan malları üreten sektörlerdeki verimlilik, tasarruflar ve yatırımlar, tüketici tercihlerindeki değişmeler, kamu harcamaları, gümrük vergileri ve yabancı sermaye akımları döviz kurunun belirlenmesinde etkili olan unsurlar arasında yer almaktadır (Yıldırım, 2016: 56).

Ayrıca döviz alış ve satış kurları birbirinden farklı olmakla birlikte döviz alış kuru döviz satış kurundan daha düşüktür. Döviz alış kuru ve satış kuru arasında oluşan farka da Kur Marjı denir (Seyidoğlu, 2013: 376).

Döviz kurunun yükselmesi durumu, milli paranın yabancı para karşısındaki değerinin düştüğü ve 1 birim yabancı para ile daha fazla milli para satın alınabileceğini ifade etmektedir. Döviz kurunun düşmesi ise, milli paranın yabancı para karşısındaki değer artışını ifade etmektedir. Yani, düşük döviz kurunda aynı miktar milli para ile daha fazla yabancı para satın almak mümkün hale gelebilmektedir (Çoban, 2013: 429).

Döviz kurunun oluşumuna bir başka açıdan bakıldığında ise; Döviz Kuru, döviz arz ve talebinin eşitlendiği yani kesiştiği noktada oluşmaktadır. Normal şartlarda, denge döviz kuru bir kere belirlendikten sonra değişmemesi gerekir. Ancak, döviz arz ve talebinin altında yatan ve sabit kabul edilen faktörlerin değişmesi durumunda denge döviz kuru da değişime uğramaktadır. Dolayısıyla döviz kuru oluşumunun anlaşılabilmesi için döviz arz ve talebi kavramlarının iyi anlaşılması gerekmektedir (Çelik, 2015: 418).

1.3.1. Döviz Arzı

Döviz arzı; yurtdışına yapılan ihracat düzeyine ve yurtdışından yurtiçine yapılan sermaye hareketlerine bağlıdır. Yani, yabancı sermaye akımları ve yabancı ülkelerin ulusal mal ve hizmetlere olan talebi, döviz arzını belirleyen ana etkenler olmaktadır. Bu yüzden döviz arzı ve döviz kuru arasında doğru orantı söz konusudur. Döviz arz eğrisi, tıpkı normal arz eğrisi gibi sol aşağıdan sağ yukarıya doğru artan bir doğruyla gösterilmektedir (Ülgen, 2020a: 286).

Döviz arzını etkileyen unsurlar ise;

- Ülkenin ihracatına yönelik yurtdışı talebin fiyat elastikiyeti,
- Uluslararası piyasalarda yerli mallarla rekabet eden yabancı mallar arzının fiyat elastikiyeti,
- İhraç edilebilir yerli malların arz fiyat elastikiyeti,
- İhraç edilen yerli mallara yurtiçi talebin fiyat elastikiyeti,
- Yabancı ülkelerin yerli mal ve hizmeti satın alma istekleri,
- Yabancı ülkelerin, ulusal ülkeye yatırım yapma isteği ve transfer ödemelerinde bulunma eğilimlerinin var olmasıdır (Karluk, 2013: 593).

Ulusal paranın değeri yabancı paralar karşısında azaldıkça uluslararası piyasalarda yerli mal ve hizmetlerin fiyatları yabancılara daha ucuz hale gelmektedir. Çünkü daha az yabancı parayla daha fazla yerli malı satın alınabilmektedir. Böylece ucuzlayan yerli mal ve hizmetlere karşı hem daha fazla talep artmakta, hem de daha fazla gelir elde edilerek ülkeye daha fazla döviz girişi sağlanmaktadır. Ülkeye yüksek döviz girişinin olması durumu da, döviz arzının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Tam tersi durumda ise ihracat azalarak, ülkeye daha düşük miktarda döviz girmektedir (Ertek, 2009: 506)

Şekil 1: Döviz Arz Eğrisinin Yer Değiştirmesi

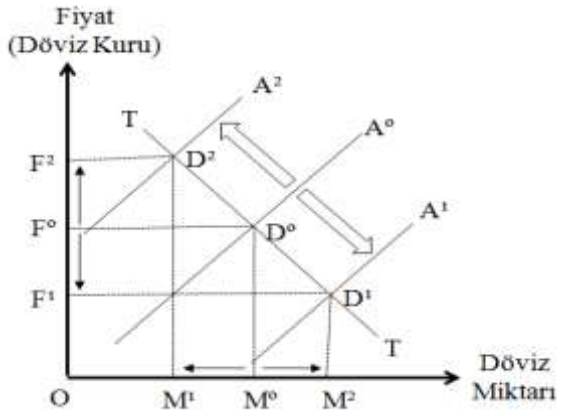

Kaynak: Ülgen, 2020b: 246.

Şekil 1'de, veri kabul edilen faktörlerin değişmesi durumunda döviz arz eğrisi de yer değiştirmektedir. Örneğin yabancı ülkelerin enflasyon oranı, yerli ülkenin enflasyon oranınından daha yüksek çıkması durumunda, uluslararası piyasalarda yerli malların fiyatları göreceli olarak daha ucuz hale gelmektedir. Bu durumda ise, yabancı ülkelerin yurtiçi mallara olan talebinin artmasıyla, daha fazla ihracat yapılmakta, ihracatın artmasıyla birlikte ise ülkeye daha fazla miktarda döviz girişi olmaktadır. Döviz arzının artmasıyla birlikte ise, A^o olan döviz arz eğrisi A^1'e kaymaktadır. Döviz arz eğrisinin sağa kaymasıyla birlikte ise yeni denge noktası D^1'de oluşmakta ve döviz kuru F^1 seviyesine düşmektedir. Döviz talebinde değişiklik yaşanmadığı varsayımı altında döviz arzındaki olası her artış döviz kurunun düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Böylece, döviz kurunun her düşüşünde ulusal paranın değerinde artışlar meydana gelmektedir. Tam tersi döviz arzının azalması durumunda ise döviz arz eğrisi sola kaymakta, yeni denge noktası D^2'de oluşmakta ve döviz kuru F^2 seviyesine yükselmektedir. Böyle bir durumda ise ulusal paranın değeri düşmektedir (Ülgen, 2020b: 246).

Ayrıca, ulusal paranın yakın bir zamanda değerinin artacağı yönünde çıkabilecek spekülatif haberler de ülkeye yabancı para girişini artırarak döviz arzının artmasına neden olmaktadır.

1.3.2. Döviz Talebi

Yurtdışından mal ve hizmet ithal edebilmek amacıyla döviz talep edildiği için döviz talebine bağlı olan talep olarak ifade edilmektedir. Döviz talebi ile döviz kuru arasında genel olarak ters orantılı bir ilişki söz konusudur. Bu yüzden tıpkı normal talep eğrisinde olduğu gibi döviz talep eğrisi de sol yukarıdan başlayarak sağ aşağıya doğru inmektedir (Ülgen, 2020a: 285).

Bu bağlamda, döviz talebine etki eden faktörler ise şunlardır;

- İthal mallarına karşı yurtiçi talebin fiyat elastikiyeti,
- Ülkede ithal mallarına rakip olan yerli malların arz fiyat elastikiyeti,
- İthal mallarının arz fiyat elastikiyeti,
- İthal mallarına yönelik üçüncü ülkelerin taleplerinin fiyat elastikiyeti,
- Ülke tarafından mal ve hizmet ithalatı yapma arzusu,
- Yabancı ülkelere yatırım yapma veya transfer ödemeleri yapma arzusudur (Karluk, 2013: 593).

Yabancı paralar karşısında ulusal paranın değerinde bir düşüş meydana gelmesi durumunda, yerli mal ve hizmetlerin değeri ucuzlamakta, yabancı mal ve hizmetlerin değeri ise yerli ithalatçılara göre daha pahalı hale gelmektedir. Çünkü aynı miktarda yapılmak istenen yabancı mal ve hizmet ithalatı için daha fazla döviz ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan dolayı yükselen döviz kuru her zamanki ithalat seviyesini düşürmekte ve böylece döviz talebinin azalmasına neden olmaktadır. Bunun tam tersi ülke parasının değerinde bir yükseliş olması durumunda ise, yurdışı mal ve hizmetler daha ucuz hale gelerek, ithalat artmakta, ithalatın artmasıyla birlikte ise daha fazla döviz talep edilmektedir (Ülgen, 2020b: 245).

Şekil 2: Döviz Talep Eğrisinin Yer Değiştirmesi

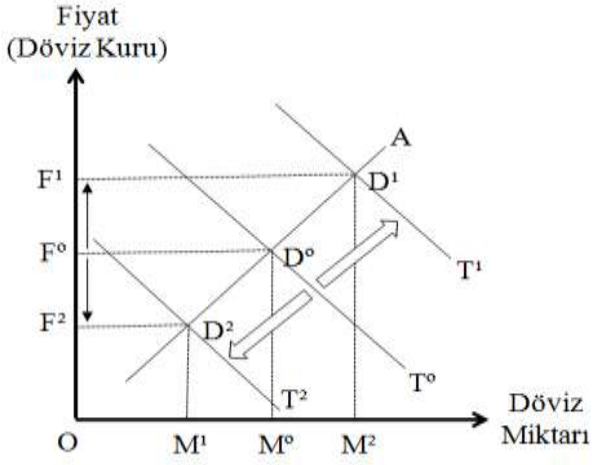

Kaynak: Ülgen, 2020b: 246.

Söz konusu ülkenin milli geliri diğer yabancı ülkelere göre daha fazla artarsa ülkenin ithalatı artmakta ve bu nedenle dövize olan talepte artış yaşanmaktadır. Şekil 2'de döviz arz eğrisinin değişmediği varsayımı altında, döviz talebinin artmasına neden olabilecek her etki T^o olan döviz talep eğrisini sağa kaydırarak döviz kurunun yükselmesine neden olmakta, döviz kurunun yükselmesiyle birlikte ise, yeni denge noktası D^1 noktasına gelmektedir. Döviz kurunun yükselmesiyle ulusal paranın değerinde de düşmeler meydana gelmektedir (Karluk, 2013: 593).

Tam tersi durumda döviz talebinin azalmasına neden olabilecek her etki ise döviz talep eğrisini sol tarafa kaydırarak döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır. Döviz kurunun düşmesiyle birlikte ise yeni denge noktası D^o'dan D^2'ye kaymakta ve ulusal paranın değerinde artış meydana gelmektedir.

Diğer taraftan yurtiçi enflasyon oranının diğer ülkelere göre yüksek çıkması veya yabancı ülkelerde meydana gelebilecek herhangi bir faiz artışı olması durumunda sermaye hareketlerinde dışarıya doğru bir akım gerçekleşerek döviz talebinde tekrar bir artış meydana gelmesine neden olmaktadır (Ertek, 2009: 505).

1.3.3. Döviz Piyasasında Denge Döviz Kuru

Ulusal para birimi ile yabancı para birimleri arasında değişimin yapıldığı, yani karşılıklı alınıp satıldığı piyasalara döviz piyasası denilmektedir. Herhangi bir devlet müdahalesi olmaksızın, yabancı paraların normal döviz piyasalarındaki denge döviz kuru, döviz arz ve talebinin kesiştiği noktada sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 361).

Şekil 3: Döviz Piyasasında Denge Döviz Kurunun Oluşumu

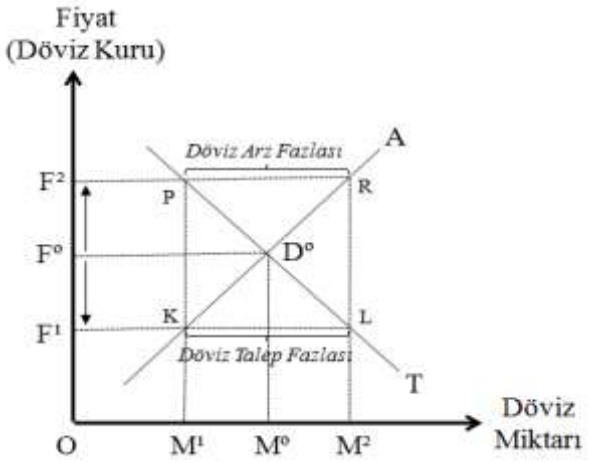

Kaynak: Ülgen, 2020a: 287.

Şekil 3'te görüldüğü üzere denge döviz kuru, döviz arz ve talep eğrisinin kesiştiği Dº noktasında sağlanmaktadır. Şekil'de denge döviz noktasına göre döviz kuru Fº, döviz miktarı da Mº, düzeylerini göstermektedir. Bu seviyeler, döviz piyasasında döviz arz ve talebi değişmediği müddetçe de aynı kalmaya devam etmektedir. Ancak döviz kurunun Fº seviyesinden F¹ seviyesine düşmesiyle yerli paranın değeri artmakta, yurtiçi mal ve hizmetlerin fiyatları, yurtdışı mal ve hizmetlerin fiyatlarına göre daha pahalı hale gelmektedir. Pahalı hale gelen yerli mal ve hizmetlere yabancı talebin azalması sonucunda ihracat azalmakta, göreceli olarak daha ucuz hale gelen yurtdışı mal ve hizmetlere artan talep sonucunda ise ithalat artmaktadır. Böyle bir durumda ise dış ticarette açık meydana gelmekte, dış ticaret açığının oluşmasıyla da KL kadar döviz talebi fazlası ortaya çıkmaktadır. Piyasada meydana gelen döviz azlığı da bir süre sonra döviz kurunun tekrar Fº seviyesine yükselmesine neden olmaktadır (Ülgen, 2020a: 287).

Döviz kurunun Fº seviyesinden F² seviyesine yükselmesi durumunda ise piyasada bu sefer döviz bolluğu yaşanmakta ve dış ticaret fazlası meydana gelmektedir. Bir süre sonra ise, piyasada oluşan döviz bolluğu döviz kurunun tekrar Fº seviyesine düşmesine neden olmaktadır (Karluk, 2013: 593).

1.4. DÖVİZ KURUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Döviz kuru, bir ülkenin sahip olduğu ekonomik düzeyinin belirlenmesinde dikkate alınması gereken en önemli makroekonomik parametrelerden bir tanesidir. Bir ülkenin döviz kuru, ekonomik istikrarına katkı sağlamakla birlikte, sürekli takip edilip analiz edilmesi gereken bir araçtır. Çünkü döviz kurundaki dalgalanmalar ihracat ve ithalat gibi dış ticaret işlemlerinde istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir (Şit ve Karadağ, 2019: 152).

Döviz kurunda meydana gelebilecek sert hareketler yatırım yapmayı, tasarruf oluşturmayı, tüketim ve harcama alışkanlıklarını ve ödemeler dengesini etkileyerek, ülkelerin uluslararası rekabet gücünü ciddi seviyede etkileyebilmektedir (Kansu, 2010: 44).

Bu bağlamda döviz kurunu etkileyen faktörler ise şunlardır; Enflasyon, Faiz Oranları, Ödemeler Dengesi, Kamu Borcu, Ticaret Hadleri, Siyasi İstikrar ve Performans, Uluslararası Siyasi Krizler, Ekonomide Durgunluk, Sosyal Medya ve Sürü Psikolojisi, Algı Yönetimi, Risk Primi, Spekülasyon, Haber Etkisi ve Pandemidir.

1.4.1. Enflasyon

Enflasyonda meydana gelen değişiklikler, döviz kurlarında önemli değişikliklere neden olmaktadır. Uluslararası piyasada, enflasyon oranı diğer ülkelere göre daha düşük olan bir ülkenin para birimi değeri, yabancı ülke para birimi değerlerinden daha iyi konumda yer almaktadır. Enflasyonun düşük olduğu ülkelerde mal ve hizmet fiyatları daha yavaş yükselmektedir. İstikrarlı bir şekilde düşük enflasyon oranına sahip olan bir ülke, yükselen bir para birimi değeri sergilerken, daha yüksek enflasyona sahip olan bir ülke genellikle kendi para biriminde değer kaybı yaşamakta ve genellikle de daha yüksek faiz oranlarına sahip olmaktadır (Yıldırım, 2019: 32).

1.4.2. Faiz Oranları

Bir ülkede faiz oranlarındaki değişiklikler, ülkenin para birimi değerini ve döviz kurunu etkilemektedir. Döviz kuru, faiz oranları ve enflasyon düzeyleri birbiriyle yakın ilişki içerisindedir (Yalta, 2020: 14).

Uluslararası literatürde de döviz kuru ile faiz oranları arasında çok ciddi bir etkileşimin olduğu yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Faiz oranlarındaki artışlar, bir

ülkenin para biriminin değer kazanmasına neden olmaktadır. Çünkü daha yüksek faiz oranları borç verenlere daha yüksek kar oranları sağlamakta, böylece daha fazla yabancı sermaye çekmekte ve bu durum da döviz kurlarında artışa neden olmaktadır (Şit ve Karadağ, 2019: 153).

Normal şartlarda faiz oranı değişikliği sermaye hareketlerine neden olmakta, sermaye hareketleri ülkedeki döviz miktarını etkilemekte, döviz miktarındaki değişim döviz kurunu değiştirmekte, değişen döviz kurları da haliyle dış ticaret bileşenleri olan ithalat ve ihracat düzeylerini etkilemektedir (Kansu, 2010: 44).

1.4.3. Ödemeler Dengesi

Bir ülkenin ödemeler dengesi, ticaret dengesini ve yabancı yatırımlardan elde edilen kazancı yansıtmaktadır. Ödemeler dengesi, ihracat, ithalat, borçlara ilişkin mal, hizmet ve gelir kalemlerinden oluşmaktadır (Şit ve Karadağ, 2019: 153). Para biriminin, ihracat satışı yoluyla kazandığından daha fazlasını ithal ürünlere harcaması cari ağığa neden olmakta, meydana gelen cari açık durumu da ulusal parada değer kaybına neden olmaktadır. Dolayısıyla, ödemeler dengesinde meydana gelen bir açık döviz kurunda dalgalanmaya neden olabilmektedir (Saraçoğlu, 2018: 40).

1.4.4. Kamu Borcu

Kamu borcu, merkezi hükümetin sahip olduğu devlet borcu veya ulusal borç olarak tanımlanmaktadır. Kamu borcu olan bir ülkenin, yabancı sermaye edinme olasılığı çok düşüktür. Bu durum, enflasyona da neden olmaktadır. Eğer, piyasa bir ülkede kamu borcu öngörüyorsa, yabancı yatırımcılar bu ülkeye ait tahvillerini açık piyasada satmaya çalışmaktadır. Yani sonuç olarak, kamu borcu da döviz kurunda düşme meydana getirmektedir (Dinçer, 2020: 224).

1.4.5. Ticaret Hadleri

Cari işlemler ve ödemeler dengesi ile ilişkili olan dış ticaret haddi, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranıdır. Bir ülkeye ait ihracat fiyatları ithalat fiyatlarından daha yüksek bir oranda artarsa, söz konusu ülkeye ait dış ticaret hadlerinde iyileşme meydana gelmektedir. Bu iyileşme ise, daha sonra milli gelirin yükselmesine neden olmaktadır. Yüksek milli gelir ise ülkenin para birimine olan talebi artırmakta ve para biriminin değerinde de ilave bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuç ise döviz kurunun değer kazanmasına neden olmaktadır (Yalta, 2020: 192).

1.4.6. Siyasi İstikrar ve Performans

Bir ülkenin siyasi durumu ve ekonomik performansı, para biriminin gücünü de etkilemektedir. Politik ve ekonomik yönden güçlü, siyasi riski de daha düşük olan bir ülke, yabancı yatırımcılar için her zaman cazip bir ülke olmakta ve her zaman yabancı yatırımları kendisine çekmektedir. Ülkedeki yabancı sermayenin artışı da yerli paranın değer kazanmasına yol açmaktadır. Güçlü bir finans ve ticaret politikasına sahip olan ülke, para biriminin değerindeki belirsizliğe yer vermemektedir. Siyasi yönden istikrarsız olan ülkelerde ise döviz kurlarında her zaman değer kayıpları yaşanmaktadır (Arslan, 2011: 73).

1.4.7. Uluslararası Siyasi Krizler

Bilindiği üzere uluslararası piyasalarda oluşabilecek farklı ekonomik değişimler ile ülkeler arasında yaşanabilecek siyasi, askeri ve diplomatik krizler ülkelerin aldıkları ekonomik kararları oldukça etkileyebilmektedir. Bu alınan ekonomik kararlar da haliyle dış ticaretin bileşenleri olan ihracat ve ithalat kalemleri üzerinde oldukça etkili olmaktadır (Sürmen, 2019: 192).

Örneğin, Türkiye ve Çin arasında yaşanabilecek olası bir kriz durumunda, Türkiye, Çin'den yaptığı ithalata kısıtlama getirmekte, yapılan ithalat kısıtlamalarına paralel olarak, Çin Yuan'nına karşı talep azalması meydana gelmekte ve meydana gelen talep azalması ise Şekil 4'te gösterildiği gibi döviz talep eğrisini sola kaydırmaktadır.

Şekil 4: Ülkeler Arasında Yaşanan Krizde Dış Ticaretin Döviz Kuruna Etkisi

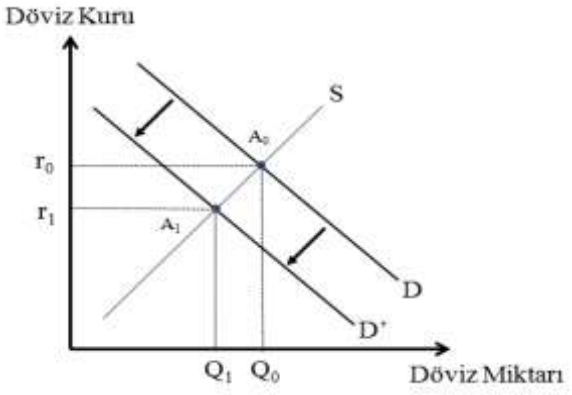

Kaynak: Orhan ve Erdoğan, 2010: 549.

Şekil 4'te döviz talep eğrisinin sola kaymasıyla yeni denge noktası A_0 noktasından A_1 noktasına kaymakta, döviz kuru r_0 seviyesinden r_1 seviyesine düşmekte, piyasadaki döviz miktarı da Q_0 seviyesinden Q_1 seviyesine düşmektedir. Yani, başlangıçta 100 Çin Yuanı karşılığında 1 TL alınabiliyorken, döviz kurunun düşmesi neticesinde 75 Yuan karşılığında 1 TL alınabilmektedir.

1.4.8. Ekonomik Durgunluk

Bir ülkede ekonomik durgunluk (resesyon) yaşanması, faiz oranlarının düşmesine ve yabancı sermayenin azalmasına neden olmaktadır. Faiz oranlarının düşmesi ve yabancı sermayenin azalması, ülkenin para birimi değerinin düşmesine, ulusal para biriminin değerinin düşmesi de döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır (Ünsal, 2017: 15).

1.4.9. Spekülasyon

Döviz kuru ile ilgili beklentiler genellikle döviz kurunun değişmesi ile sonuçlanmaktadır. Örneğin yakın bir gelecekte, Türkiye'nin para arzını artıracağı yönünde çıkan bir spekülatif beklenti durumu, Türkiye'deki fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine, ulusal paranın değerinin düşmesine ve bunların sonucunda da ulusal paradan kaçışların yaşanmasına neden olmaktadır. Ulusal paradan kaçışlar ise dövize olan talebi artırarak döviz kurunun yükselmesine neden olmaktadır. Tam tersi durumun yaşanması ise dövize olan talebi azaltmakta ve döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır (Yurdakul, 2016: 23).

1.4.10. Haber Etkisi

Gelecekle ilgili döviz kuru ve ekonomiye dair istatistiki verilerin yayınlanması, uygulanacak para ve maliye politikalarına dair açıklamalar yapılması veya hükümetin yapacağı politika değişikliği açıklamaları, temel ekonomik değişkenler üzerinde değişiklik yaratacağından dolayı mevcut durumun döviz arz ve talep seviyelerini değiştirmekte ve piyasa denge döviz kuru düzeyinin değişmesine neden olmaktadır (Copeland, 2000: 320).

1.4.10. Sosyal Medya ve Sürü Psikolojisi

Sosyal medya, bireylerin ve kurumların sahip olduğu bilgileri, fikirleri, duyguları, düşünceleri, gözlemleri ve tecrübeleri farklı ağ yapıları kullanarak mesaj, video, yazı ve makale şeklinde kasıtlı veya kasıtsız paylaştığı online platformlardır

(Krümm, 2013: 20). Günümüzde sosyal medya, sürü davranışı etkisiyle öngörülü ve ehliyet sahibi olmayan bireyler ve kitleler üzerinde kullanılarak, piyasaların şekillenmesinde ve düzenlenmesinde oldukça etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sebeple, sürü psikolojisi içine girmiş bireyler ve gruplar, çoğunluğu takip ederek finansal piyasalarda amaç dışı sermaye hareketlerine neden olabilmekte ve döviz piyasalarında döviz miktarını etkileyebilmektedir.

1.4.10. Algı Yönetimi

Algı yönetimi, istenilen bir düşünce veya davranışın bireylere, kurumlara veya farklı kitlelere kabul ettirilmesidir. Birçok alanda olumlu ya da olumsuz farklı biçimlerde kullanılabilen algı yönetiminin temel amacı, insanların, toplulukların ve devletlerin var olan algılarının istenilen yönde kanalize edilerek, zihinlerinin manipüle edilmesidir. Algı yönetimi, yetkili parasal otoriteler tarafından piyasaya yön vermek amacıyla sık sık başvurulan yöntemlerden de birisidir. Sosyal medya ve sürü psikolojisinin de etkisiyle, yetkili kurumlar tarafından ekonomi ve finans piyasalarında farklı algılar yaratılabilmektedir. Cari ya da gelecek döneme dair yapılan demeç ve konuşmalarda, kullanılan kelime veya cümlelere olduğundan daha fazla anlamlar yüklenerek, piyasadaki döviz miktarı kontrol edilebilmektedir.

1.4.10. Risk Primi

Günümüzde devletler kaynak sağlayabilmek amacıyla gerek yurtiçinden gerekse de yurtdışından tahvil, bono ve kredi kullanma yoluyla borçlanma yapabilmektedir. Borçlanmaya karşılık ise, geri ödenecek ana para ve faizin geri ödenmeme riski ortaya çıkmaktadır. Bu riski ortadan kaldırmak için ise alacaklı, geri alacağı borcu sigortalamaktadır. Yapılacak olan sigortanın bedeline ise kredi risk primi denilmektedir. Bu risk primini ise, başta ülkeye duyulan güven olmak üzere ülkenin ekonomik ve finansal gücü belirlemektedir. Yani ülkelerin risk düzeyleri finansal enstrümana çevrilerek sayısal hale getirilmektedir. Kredileri sigortalayan kurumlar ise sayısal hale gelmiş risk primlerine göre sigorta bedelini belirlemektedir. Bu bağlamda ülkelerin risk primi ne kadar yüksek olursa, sigorta maliyetlerinden dolayı borçlanma bedeli de o kadar yüksek olmaktadır. Yüksek bedelle alınan borçlar ise yurtiçi faizleri artırmakta, yurtiçi faizler de piyasa döviz kurunu etkileyebilmektedir (Doğanalp ve Kuzucu, 2020: 341).

1.4.11. Pandemi

Aralık 2019'da Çin'den başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsünün çok hızlı yayılmasıyla birlikte Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiş, pandemiye neden olan küresel salgın ise, ülkelerde korku ve panik havasının yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanılan bu Covid-19 salgınında başta finans piyasaları olmak üzere ülke ekonomileri çok ciddi bir şekilde yara almıştır. Sarsılan finans piyasalarında serbest yatırımcıların güvenli liman olarak gördüğü değerli maden, döviz ve devlet tahvillerine yönelmesiyle birlikte ülkelerin sahip olduğu yabancı sermaye yatırımlarında güvenli sayılabilecek yabancı alanlara doğru ters bir harereketlilik yaşanmış, yaşanılan ters yönlü bu sermaye hareketleri ise döviz kurlarının aşırı yükselmesine neden olmuştur (Tekoğlu, 2020: 32).

1.5. DÖVİZ KURU TEORİK YAKLAŞIMLARI

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ile Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından dünya genelinde uygulanan sabit döviz kurları piyasada dalgalanmaya bırakılmıştır. Esnek döviz kuru sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte ise, döviz kuru sisteminin belirlenmesine yönelik geleneksel olan yaklaşımlardan çıkılarak farklı yaklaşım ve teorilerin tartışılmasına başlanmıştır. Şüphesiz bu gelişmede uluslararası mal ve sermaye akımlarının önündeki engellerin kaldırılması da birçok gelişmekte olan ülkenin serbest değişken kur sistemine geçmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada, döviz kurunun belirlenmesine yönelik; Ticaret ve Elastikiyet Yaklaşımı, Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı, Parasalcı Yaklaşım, Portföy-Balans Yaklaşımı ve Mundell-Fleming yaklaşımı olmak üzere beş temel teorik yaklaşım üzerinde durulmaktadır.

1.5.1. Ticaret ve Elastikiyet Yaklaşımı

Ülkeler arası yapılan mal ve hizmet ticaretini baz alarak geliştirilen bu teorik yaklaşıma göre, denge döviz kuru ülkelerin yapmış olduğu ihracat ve ithalat oranlarına göre şekillenmektedir (Koç ve Tekin, 2020: 107). Bir ülkenin yapmış olduğu ithalat, ihracat seviyesinden yüksek olursa ***Dış Ticaret Açığı*** meydana gelmekte ve ulusal paranın değeri düşerek döviz kuru yükselişe geçmektedir. Tam tersi durumda yani, ihracatı ithalatından yüksek olması durumunda ise ***Dış Ticaret Fazlası*** meydana gelmekte ve bu seferde ulusal para değer kazanırken döviz kuru

düşmeye başlamaktadır (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 160).

İthalat > İhracat => Dış Ticaret Açığı

İhracat > İthalat => Dış Ticaret Fazlası

Bu teoriye göre yerli ve yabancı mallar arasındaki göreli fiyat farklılıkları, yurtiçi ve yurtdışı reel gelir artışları, tüketici tercihlerinin yerli veya yabancı tüketim eğilimleri, üretim faktörlerindeki artışlar ile teknoloji gibi ithalatı ve ihracatı etkileyen tüm faktörler paranın uluslararası piyasa değerini etkilemektedir. Bu yaklaşıma göre, yurtiçi reel gelir artışları ithal mallarına olan talebi artırmakta, ithal mallarına olan talep artışı dövize olan talebi arttırmakta, dövize olan talep artışı ise döviz kurunun yükselmesine neden olmaktadır (Koç ve Tekin, 2020: 107).

Bir ülkede dış ticaret açığı meydana gelmiş ve döviz kuru yükselmeye başlamışsa bunun anlamı, ya ihraç ürünlerinin fiyatı ucuzlayarak ihracat gelirleri artmaya başlamakta, ya da pahalı ithal ürünlerine karşı talep miktarında azalma meydana gelmesiyle ithalatta daralma meydana gelmektedir. Bu yaklaşıma göre bu süreç dış ticaret dengesine ulaşılıncaya kadar devam etmektedir. Yani kısaca, İhraç ve ithal ürünlerinin fiyat elastikiyeti, döviz kuru değişimin yönünü tayin etmektedir (Tunç, 2004: 205).

1.5.2. Satın Alma Gücü Paritesi Teorisi

Cassel ve Keynes tarafından geliştirilen Satın Alma Gücü Paritesi teorisine göre (Purchasing power prioty, PPP), bir ülkede belli bir miktar milli para ile satın alınabilen malların ikinci bir ülkede de aynen satın alınabilme durumu varsa, her iki ülkenin milli paraları arasındaki değer oranını gösteren kurlara satın alma gücü paritesi denilmektedir (Yalta, 2020: 189).

Tek fiyat yasası olarak ta bilinen bu teoriye göre elde edilen döviz kurunun, karşılaştırması yapılan ulusal paraların satın alma güçleri arasındaki oranı vermesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, farklı ülkelere ait satın alma gücündeki değişim oranlarının söz konusu ülkelerin döviz kurlarına da yansıması gerekmektedir (Koç ve Tekin, 2020: 107).

Tek Fiyat Yasasının formülü ise şu şekildedir;

$$Pid = E \times Pif \qquad (6)$$

Pid : *i* malının ulusal ülkedeki fiyatı,

Pif : *i* malının yabancı ülkedeki fiyatı,

E : Ulusal ülkedeki döviz kurunu ifade etmektedir.

Bu teoriyi bir örnekle açıklamak gerekirse, Amerikada etin kilosunun 5 Dolar, Türkiye'de ise etin kilosunun 60 Türk Lirası olduğunu varsayalım. Türk Lirası ve Dolar arasındaki kur satın alma gücü paritesine göre 1$=12₺ olmaktadır. Amerika'da fiyatların artıp, etin kilosunun 10 Dolar'a çıkması durumunda Dolar'ın değeri düşmekte ve kur 1$=6₺ eşitliğine gelmektedir.

Söz konusu ülkelerin, Satın Alma Gücü Paritesi ve dış ticaret bağlamında incelenmesi durumunda; aynı örnekten hareketle, Amerika'da fiyatlarda bir yükseliş olması durumunda Türkiye'deki mallar Amerika'ya göre daha ucuz hale geleceğinden dolayı, Amerika'nın Türkiye'ye olan ihracatında düşüş, ithalatında ise artış meydana gelmektedir. Bunun sonucu olarak ta Amerika'da Türk Lira'sına olan talepte artış olması sebebiyle Türk Lira'sının değerinde yükseliş meydana gelmektedir. Türk Lirası karşısında değer kaybı yaşayan Dolar'dan dolayı bu seferde Amerika'daki malların fiyatı ucuzlamakta ve Amerika'nın Türkiye'ye olan ihracatı yükselmektedir. Sonuçta, satın alma gücü paritesi tekrar sağlanmış olmaktadır.

Tek fiyat yasası, ticarete konu mallarda geçerli olmakla birlikte hisse senedi ve bono gibi sermaye piyasalarında da geçerli olmaktadır. Ayrıca bu teori, ülkeler arasında nakliye maliyetlerinin sıfır olduğu, tarifelerin ve hiçbir kısıtlamanın olmadığı, serbest ticaret koşullarının geçerli olduğu piyasa şartlarında dış ticaretin yapıldığı varsayımına dayanmaktadır (Seyidoğlu, 2017: 440).

Ayrıca, söz konusu bu yaklaşımın mutlak ve göreli olmak üzere iki farklı teoremi de mevcuttur.

1.5.2.1. Mutlak Satın Alma Gücü Paritesi (MSAGP)

Tek fiyat yasasının döviz piyasalarına uyarlanmış hali olan MSAGP'ne göre, iki ülke arasındaki denge döviz kuru, iki ülkedeki fiyat seviyelerinin birbirlerine olan oranına eşittir. Gümrük vergileri, taşımacılık ve diğer işlem maliyetlerinin dikkate alınmadığı varsayımı altında döviz kuruna dönüştürülmüş fiyatların söz konusu

ülkelerde aynı olması gerektiğini savunmaktadır (Cengiz, 2018: 8).

Mutlak satın alma gücü paritesinin hesaplanma formülü ise şu şekildedir;

$$E = Pdp/Pfp \quad (7)$$

E : İki ülke arasındaki döviz kuru,

Pdp : Tüketim sepetinin yurtiçi fiyat seviyesi,

Pfp : Tüketim sepetinin yurtdışı fiyat seviyesi,

Söz konusu teorinin gerçekleşebilmesi için, oluşturulan tüketim sepetindeki malların aynı olması, ticarete konu olması, benzer ağırlığa sahip olması ve farklı ülkelerde fiyatlarının eşitlenmiş olması gerekmektedir. Ancak ülkelerin tüketim alışkanlıkları, öncelikleri, zevk ve tercihlerinin farklı olması aynı mallardan oluşan sepeti oluşturmayı oldukça zorlaştırmaktadır (Dinçer, 2020: 222).

1.5.2.2. Göreli Satın Alma Gücü Paritesi (GSAGP)

Bu teoriye göre, iki ülke arasındaki denge döviz kurundaki değişim, iki ülke fiyat seviyelerindeki değişim oranı ile aynı orantıda olmaktadır. Yani denge döviz kurundaki yüzdelik değişim ile iki ülkedeki fiyat seviyelerinin yüzdelik değişim oranları birbirine eşit olmaktadır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2008: 450).

Nisbi satın alma gücü paritesinin hesaplanma formülü ise şu şekildedir;

$$\%\Delta E = \%\Delta Pdp - \%\Delta Pfp \quad (8)$$

E : İki ülke arasındaki döviz kuru değişimi,

Pdp : Tüketim sepetinin yurtiçi fiyat seviyesindeki yüzdelik değişimi,

Pfp : Tüketim sepetinin yurdışı fiyat seviyesindeki yüzdelik değişimi,

Formülde gösterilen yüzdelik değişimler ülkelerin enflasyon durumlarına bağlı olarak değişmektedir. Döviz kuru değişimleri enflasyondan kaynaklı değişimleri karşıladığı için reel döviz kuru sabit kalmaktadır. Reel döviz kurunun sabit kalması demek, ülkeler arası rekabet gücünün değişmeyebileceği anlamını taşımaktadır.

Ancak paranın etkinliği ve reel şoklar kısa dönemli ise SAGP'den kısa dönemli sapmalara, uzun dönemli ise kalıcı sapmalara neden olabilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar gösteriyor ki, kısa ve orta vadede döviz kurunun belirlenmesinde bu teori zayıf kalmaktadır (Dinçer, 2020: 222).

1.5.3. Parasalcı Yaklaşım

1970'li yıllarda R.Mundell, H.Johnson ve J.Frankel tarafından geliştirilen parasalcı yaklaşım modeli hem dış ödemeler dengesinin nasıl sağlanacağına dair yenilikler, hem de döviz kurunun nasıl oluştuğuna dair açıklamalar getirmiştir (Cengiz, 2018: 9).

Bu yaklaşıma göre, nasıl ki herhangi bir malın piyasa fiyatı o malın piyasadaki arz ve talep miktarı ile belirlenmekte, denge döviz kurunun oluşumu da aynı şekilde piyasadaki döviz arz ve talep miktarı ile belirlenmektedir. Piyasadaki arz edilen para miktarı talep edilen para miktarından fazla olursa, paranın değeri düşmekte, para talebi para arzından fazla olursa da paranın değeri yükselmektedir (Koç ve Tekin, 2020: 107).

Örneğin para talebi sabit kalmak şartıyla merkez bankası parasal genişleme politikaları kapsamında para arzını arttırması durumunda, halkın eline daha fazla para geçmekte ve satın alma gücü de buna paralel olarak artmaktadır. Elde edilen paranın bir kısmı yerli ve yabancı mal ve hizmet alımına, bir kısmı yatırım amaçlı yurtiçi ve yurtdışı menkul değerlere harcanmaktadır. İthalat ve yurtdışı yatırımlar için dövize olan talebin artmasıyla birlikte ise döviz kurunda yükseliş meydana gelmektedir. Merkez bankasının para arzını azaltması durumunda ise ithalat ve dış yatırımlar azalmakta bu duruma paralel olarak ta döviz kuru aşağı yönlü bir eğilim göstermektedir (Polat, 2017: 8).

Para arzı kadar para talebi de döviz kurunun oluşumunda oldukça etkili olmaktadır. Para arzının sabit kalması varsayımı altında artan reel gelir oranları, düşük faizler ve artan fiyatlar genel seviyesi nominal para talebinin yükselmesine neden olurken, döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır (Koç ve Tekin, 2020: 107).

Parasalcı yaklaşıma göre para arzı ve para talebi ne kadar döviz kurunun oluşumuna etki ediyorsa, karşı ülkedeki para arz ve talebide o kadar döviz kuru oluşumunu etkilemektedir. Örneğin, karşı ülke ile Türkiye'de para talepleri sabitken bu iki ülkenin birbirine paralel ve aynı orandaki para arzı değişimleri denge döviz kurunu etkilememektedir. Ancak enflasyon oranlarının ulusal ülkeye göre karşı ülkede göreceli olarak daha fazla artış göstermesi durumunda, karşı ülkede para talebinin artması sebebiyle ulusal paranın değeri düşmekte ve denge döviz kurunun değeri de yükselmektedir (Seyidoğlu, 2013: 448).

Siyasi, askeri veya ekonomiye dair gelecekle ilgili olumlu ya da olumsuz beklentiler de döviz kuru oluşumunu oldukça etkilemektedir. Piyasada yabancı paranın değerinde artış beklentisi oluşması durumunda söz konusu yabancı para ve o paraya bağlı menkullerin satın alınmasında artış yaşanabilmektedir. Bu sebeple de söz konusu paranın değerlenmesiyle birlikte döviz kurunda yükseliş meydana gelmektedir.

Parasalcı yaklaşıma göre para arzı ve para talebi sonrasında artan veya düşen döviz kurunun tekrar dengeye ulaşması fiyatlar genel düzeyinin artması veya azalmasıyla mümkün olmaktadır. Para arzının artması döviz kurunun yükselmesine, döviz kurunun yükselmesi, fiyatlar genel seviyesinin artmasına, fiyatlar genel düzeyinin artması kişilerin ellerinde bulundurdukları fonların azalmasına ve son olarakta azalan fonlar para talebinin artmasına neden olmaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin optimal seviyeye ulaşmasıyla, başlangıçtaki artan para arzı miktarının tamamı nakit para stoğu olarak muhafaza edilmekte ve bu şekilde parasal denge tekrar sağlanmış olmaktadır (Dinçer, 2020: 223).

1.5.4. Portföy-Balans Yaklaşımı

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra çok sayıda batılı ülkenin esnek döviz kuru sistemine geçmesiyle birlikte, o zamana kadar döviz kurunun belirlenmesine yönelik hakim model olan parasalcı yaklaşım modeli de artık yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu yaklaşıma göre, döviz kurundaki ve kısa süreli sermaye hareketlerindeki ani yükseliş ve düşüşlerin nedeni, hisse senedi ve tahvillerden oluşan yabancı menkul kıymetlere yönelik talep ve arz değişimlerinden kaynaklanmaktadır (Öruç, 2016: 103).

Parasalcı yaklaşımın hem bir uzantısı hemde oldukça farklı yönleri bulunan Portföy-Balans modeli, parasalcı yaklaşım modelinin savunduğu yerli ve yabancı finansal varlıklar arasında tam ikamenin olduğu varsayımını reddetmektedir (Yalta, 2020:191).

Bir ülkenin ekonomik koşullarındaki herhangi bir değişiklik, yerli ve yabancı tahvil arz ve taleplerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin bir ülkede, para arzındaki olası bir artış faiz oranlarının düşmesine, faiz oranlarının düşmesi mevcut fonların yerli tahvilden yerli ve yabancı paraya çevrilmesine neden olmaktadır. Bu süreçte özellikle yabancı paraya kaymalar, döviz kurunu etkileyerek ulusal paranın değerinde çok ciddi düşüşler meydana gelmesine neden olmaktadır. Yerli paranın değerinin

düşerek yabancı paranın değerinin artması zamanla ihracatın artmasına, ithalatın ise azalmasına neden olmaktadır. Sonuçta ihracatın artması ve ithalatın azalması, ticaret fazlasına neden olmakta ve bir zaman sonra da tekrar yerli paranın değerinde artış yaşanmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 454).

Portföy Balans Yaklaşımında, ulusal menkul kıymetlere yönelik gelir artırıcı ve risk azaltıcı olumlu haber, bilgi ve beklentiler döviz kurunun düşmesine neden olurken, yabancı menkul kıymetlere dair gelir artırıcı ve risk azaltıcı haber, bilgi ve beklentiler döviz kurunun artmasına neden olmaktadır.

Ayrıca, Portföy Balans Yaklaşımının parasalcı yaklaşıma göre ticaret dengesini düzenleme özelliği de mevcuttur. Geleneksel yaklaşımlarla karşılaştırıldığında ise bu teorinin en göze çarpan avantajı, finansal varlıkların ticarete konu olan mallardan çok daha hızlı bir şekilde değişen ekonomik koşullara uyum sağlama eğiliminin olmasıdır.

1.5.5. Mundell-Fleming Yaklaşımı

Mundell-Fleming modeli, 1960'lı yıllarda Kanadalı ekonomist Robert Mundell ile İngiliz ekonomist Marcus Fleming tarafından ele alınarak formüle edilmiştir.

Yabancı ülkeler ile yapılan ihracat ve ithalat işlemlerinde herhangi bir kısıtlama olmaksızın faktör ve mal ticaretinin karşılıklı olarak serbestçe yapılabildiği ekonomilere açık ekonomi denilmektedir. IS-LM-BP modeli (Mal Piyasası-Para Piyasası-Ödemeler Dengesi) olarak da bilinen Mundell-Fleming modeli ise, kapalı ekonomiler için oluşturulmuş IS-LM modelinin geliştirilmiş halidir. Bu modelle birlikte, mal ve para piyasalarındaki dengeye ödemeler dengesi ilave edilmiştir (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 166). Söz konusu model, farklı sermaye hareketlilikleri altında sabit veya dalgalı döviz kuru sistemlerinde uygulanan genişletici veya daraltıcı para ve maliye politikalarının ekonomiye olan etkilerini açıklamaya katkı sağlamaktadır.

Mundell-Fleming modeline göre, tam sermaye hareketliliği altında para politikası yalnızca esnek döviz kurları ile çalışabilmekte, maliye politikası ise yalnızca sabit döviz kurları ile çalışabilmektedir.

1.6. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Döviz kuru sistemi, yerel para biriminin diğer yabancı para birimlerine göre değerinin belirlenebilmesi amacıyla kullanıldığı sisteme veya yönteme denilmektedir (Cengiz, 2018: 3). Ülkenin makro ekonomik göstergeler doğrultusunda avantaj sağlayacak döviz kuru sistemini seçmesi, uyguladığı ekonomik politikalar açısından çok önemli bir unsurdur. Çünkü uyguladığı döviz kuru sisteminin, döviz kurunun esnekliği ve diğer ekonomik politika araçları üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. Ayrıca, geçmişten günümüze döviz kuru sistemlerinin tarihsel gelişimi, döviz kuru sistemlerine yönelik ortaya çıkan farklı yaklaşımların anlaşılması açısından da politika yapıcılara ayrı bir perspektif sunmaktadır.

1.6.1. Döviz Kuru Sistemlerinin Tarihsel Gelişimi

İlk çağlarda gerçekleştirilen ticaretlerde doğrudan doğruya altının bir ülkeden alınıp, bir başka ülkeye transfer edilmesiyle yerine getirilen ticari ödemeler, sonraki zamanlarda geliştirilen altın para standartı sistemi ile daha basit bir çözüme kavuşturulmuştur. Bir nevi sabit kur sisteminin uygulandığı bu dönem, neredeyse 1944 yılında imzalanan Bretton Woods anlaşmasına kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. 1944 yılında altının dolara endekslenmesiyle ayarlanabilir sabit kur sistemine, 1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte ise esnek ve karma döviz kuru sistemlerine geçiş yapılmıştır.

1.6.1.1. Otomatik Altın Standardı

Merkantilist dönemden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan ara dönemde, uluslararası ticari piyasalarda altın para sistemi benimsenmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Bu rejimde tüm ülkeler sahip oldukları ulusal paralarını altın madenine bağlamışlardır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2012: 526).

Bu sistemin uygulandığı zamanlarda, ulusal paraların değeri altın üzerinden belirlendiği için ülkeler tarafından döviz kuru sabit olarak kabul edilmiştir. Örneğin, ABD'de 1 ons altın karşılığı 100 Dolar ve Türkiye'de 1 ons karşılığı 180 Türk Lirası olduğu varsayılırsa, bu duruma göre TL/Dolar paritesi 180/100 = 1.8 olmaktadır. (Kansu, 2010: 22).

Altın standardı rejiminde, ödemeler dengesi bilançosunun dengeye gelmesi de otomatik olarak sağlanmaktadır (Seyidoğlu, 2013: 326) Örneğin, bir ülkenin ihracatında artış olması durumunda, o ülkeye altın girişi olmakta ve buna paralel

olarak da ülkedeki altın miktarında artış meydana gelmektedir. Ülkeye altın girişinin olması para arzınının artmasına neden olurken, artan para arzı harcama artışını, harcama artışı da fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. Sonrasında fiyatların yükselmesi, ihraç mallarının pahalılaşmasına, ihraç mallarının pahalılaşması da yabancıların ihraç mallarına olan talebinin azalmasına neden olmaktadır. Yabancıların yerli mallara olan taleplerinin azalmasıyla birlikte ise ihracat oranlarında düşüş meydana gelmekte ve bu düşüş te ülkeden altın çıkmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak ülkeden altın çıkışı dış ticareti tekrar dengeye getirmektedir (Ünsal, 2005: 497).

Otomatik Altın Standardı rejimi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin yüksek savaş harcamaları ve yaşanan ekonomik krizler nedeniyle sona ermiştir. Büyük savaştan sonra öncü ülkeler tarafından tekrar altın standardına geçilmeye çalışılsa da eskisi gibi başarılı olunamamıştır.

1.6.1.2. Bretton Woods

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından İngiltere ve ABD' nin önderliğinde, uluslararası ticareti kolaylaştırmak adına yeni bir kur rejimi üzerinde çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalar kapsamında Amerika'nın Bretton Woods (New Hampshire) kasabasında 1944 yılında 44 ülkenin katılımı ile tüm finansal piyasalar tarafından da kabul edilebilecek bir kur rejimi üzerine toplantı düzenlenmiştir (Cömert, 2016: 117).

Yapılan toplantıda, “Ayarlanabilir Sabit Kur” sisteminin özelliklerini taşıyan yeni bir döviz kuru rejimi üzerinde ortak fikir birliğine varılmıştır. Ayrıca, Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi teşkilatların kurulması da bu toplantıda karara bağlanmıştır (Seyidoğlu, 2015: 445).

Bretton Woods'ta karara varılan döviz kuru sistemine göre;

– ABD tarafından, 1 ons altın 35 dolara eşitlenmiş, kurulması kararlaştırılan IMF'ye üye ülkeler ise kendi ulusal paralarını dolara bağlamıştır. ABD 1 ons altın = 35 dolar paritesi üzerinden sınırsız sayıda altın alım-satım garantisi verirken, elinde dolar bulunduran her üye ülke ise söz konusu parite üzerinden sınırsız sayıda altın alım satım işlemi yapabilme olanağını elde etmiştir (Krugman, 2012: 526).

– Üye ülkelerin milli paraları dolara sabitlenmiş, ulusal paranın dolar paritesi etrafında dalgalanma marjına ise sürünen bantlar sabit döviz kurunda olduğu

gibi alt ve üst + % 1 sınırı getirilmiştir (Akbay, 2011: 4).

– Dış açık sorunu yaşanması durumunda, üye ülkeler öncelikle kendi ulusal döviz rezervlerini kullanarak para ve maliye politikalarını uygulama iradesine sahiptir. Uygulanan para ve maliye politikalarına veya IMF'den aldıkları kredilere rağmen başarılı sonuçlar elde edemeyen ülkeler, en son nihai çözüm olarak Devalüasyon veya Revalüasyon yöntemlerini uygulayabilme kararını almışlardır (Salvatore, 2013: 692).

Ancak altın üretiminin sınırlı seviyelerde olduğu 1970'li yıllara gelindiğinde, ABD üye ülkelerin likidite taleplerine yeterince karşılık verememiştir. Bunun üzerine 1971 yılında ABD'nin yaşadığı yüksek cari açık, tüm dünyada Dolar karşısında altın talebinin karşılanamayacağı korkusunu yaratmış, bu yaşanan korku ile de üye ülkelerin merkez bankaları, ABD merkez bankasından Dolar karşılığı altın toplamaya başlamış ve sonuçta devalüasyon kaçınılmaz olmuştur. 1973 yılında sanayileşmiş batılı ülkelerin, ulusal paralarını dalgalanmaya bırakmaları ile de Bretton Woods sistemi tamamen çökmüştür (Krugman, 2012: 526).

1.6.1.3. Modern Zamanın Döviz Kuru Sistemleri

19 Mart 1973 tarihinde Bretton Woods sisteminin sona ermesinden sonra bazı ülkeler sabit döviz kuru kullanmaya devam ederken bazı ülkeler esnek döviz kuru sistemine geçiş yapmışlardır (Orhan ve Erdoğan, 2010: 554).

Esnek döviz kuru sistemini benimseyen ülkelerin zaman içerisinde giderek artmış olması ve bu sistemi benimseyen ülkelerde hükümetlerin döviz kurundaki aşırı dalgalanmalara müdahale ettikleri de dikkate alınırsa, günümüzde kullanılan en yaygın döviz kuru sisteminin esnek döviz kuru olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Akan, 2010: 110).

Ancak görülen o ki Bretton Woods sonrası dönemde sabit kur sistemini devam ettirmeye çalışan bir çok ülkede büyük ekonomik krizler meydana gelmiştir. Bu ekonomik krizler, yüksek oranlı devalüasyonların yapılmasına neden olmuştur. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Çekya, Meksika, Rusya, Malezya, Tayland, Arjantin, Endonezya ve Güney Kore gibi bir çok ülkenin sahip olduğu döviz rezervleri, uygulanan sabit kur politikaları nedeniyle ciddi seviyede azalmıştır. (Ünsal, 2005: 502).

Sonuçta bugün sabit döviz kuru sistemini uygulayıp ekonomik kriz yaşayan bir çok ülke, öncülüğünü ABD'nin yaptığı esnek döviz kuru sistemine geçiş yaparak

oldukça başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu yüzden döviz kuru sisteminin seçimi ülkeler açısından hayati öneme sahiptir. Seçilen döviz kuru sistemi ulusal para biriminin gerçek değerinin bilinmesi noktasında politika yapıcılara da oldukça yardımcı olmaktadır.

1.6.2. Döviz Kuru Sisteminin Belirleyicileri

Bilindiği üzere her ülkenin birbirinden farklı politik ve ekonomik sorunları mevcuttur. Bu farklı dinamik sorunlar da varolan her sistemin her ülkede başarılı olamayacağı anlamına gelmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan büyük ekonomik krizler ve sonrasında yaşanan acı tecrübeler bunun en somut örnekleridir.

Bu noktada, ülkeler döviz kuru tercihlerini yaparken, iki temel unsurun belirleyici rol oynadığı tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi ülkenin ekonomik büyüklüğü, dışa açıklık seviyesi, ülkenin gelişmişlik düzeyi ve uluslararası rekabet gücü gibi kendine has özellikleridir (Baillio, 2003: 387). Gelişmişlik düzeyi düşük olan, kalkınamamış, uluslararası rekabet gücü zayıf, ihraç mallarında çeşitlilik sağlayamamış, katma değeri düşük mallarda uzmanlaşmış ülkeler genellikle sabit döviz kurunu tercih ederken, bunun tam tersi sanayileşmiş, kalkınmış, ekonomik bağımsızlığı yüksek, küresel ekonomiye entegre olmuş veya olmak isteyen, ekonomik göstergeleri oldukça iyi seviyelerde ki ülkeler esnek döviz kurunu tercih etmektedir.

İkinci unsur ise 1999 yılında Frankel tarafından geliştirilen imkânsız üçleme hipotezidir. Bu hipoteze göre bir ülke, uluslararası finansal bütünleşme, bağımsız para politikası ve döviz kuru istikrarı gibi üç hedefi de aynı anda tutturma ihtimali imkânsızdır. Üçgenin her bir köşesi sağında ve solunda gösterilen iki hedefe ulaşmayı mümkün kılarken, karşı kenarda bulunan üçüncü hedefe ulaşmayı imkansız görmektedir (Yalçıner, 2012: 74).

Şekil 14: İmkansız Üçleme

Kaynak: Frankel, 1999: 7.

Şekil 14'e göre, "Bağımsız Para Politikası" ile "Tam Sermaye Hareketliliği" birlikte tercih edildiğinde "Sabit Kur Sistemi" uygulanamamakta, "Bağımsız Para Politikası" ile "Sabit Kur Sistemi" birlikte tercih edildiğinde ise "Tam Sermaye Hareketliliği" uygulanamamaktadır (Mucur, 2015: 197).

1.6.3. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Merkez bankasının döviz kuru istikrarını sağlamak adına döviz piyasasından döviz alım-satım işlemi yaparak döviz kurunu önceden belirlemiş olduğu parite kurunda tutmaya çalıştığı sisteme Sabit Döviz Kuru sistemi denilmektedir (Çoban, 2013: 430).

Sabit döviz kuru sisteminde parite kuru kullanılmaktadır. Parite kuru, ulusal para biriminin yabancı para birimine olan değişim oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Parite kuru sabittir, ancak değiştirilemez değildir. Merkez bankası tarafından, parite kurunun altında veya üzerinde küçük bir yüzdelik alan belirlenmiş olup, denge döviz kurunun bu sınırlar içerisinde hareket etmesine müsaade edilmektedir. Denge döviz kurunun parite kuruna göre belirlenmiş olan alt ve üst sınırları aşması halinde merkez bankası piyasayı koruma adına piyasaya müdahale etmektedir. Bu kur sisteminde, piyasada oluşan denge döviz kurunun takibi ve kontrolü merkez bankası tarafından yürütülmektedir (Yalçıner, 2012: 65).

Sabit döviz kuru sisteminde, belirlenmiş olan parite kuru ile piyasada oluşan denge döviz kuru arasındaki ilişkiyi bir örnekle açıklamak gerekirse; Dolar/TL parite kurunun 1$=7,80 TL olduğu varsayımı altında, parite kurunun yalnızca %1 oranında dalgalanmasına müsaade edilmekte, piyasa kuru ise yalnızca 7,79 TL ile 7,81 TL değerleri arasında dalgalanabilmektedir.

Şekil 5: Sabit Döviz Kuru Sistemi

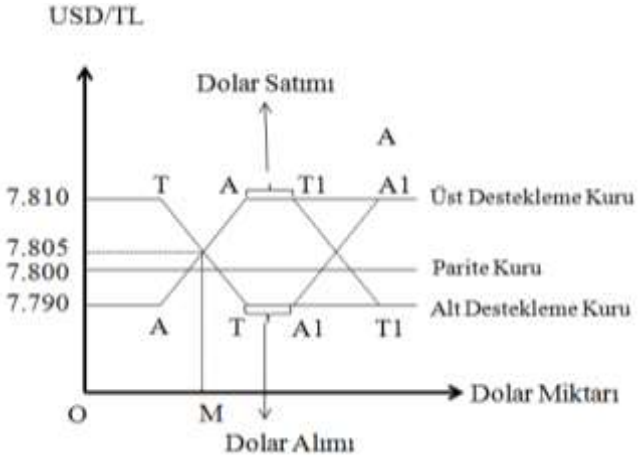

Kaynak: Yalçıner, 2012: 66.

Şekil 5'te, TT eğrisi döviz piyasasındaki talebi, AA eğrisi de döviz piyasasındaki arzı göstermektedir. Bu iki döviz talep ve arz eğrisinin kesiştiği denge noktası ise 7,80 TL olan döviz piyasası kur fiyatını vermektedir. Yukarıdaki şekilde denge döviz noktası merkez bankasının belirlemiş olduğu 7,80 TL parite kurunun üzerinde oluşmuştur. Piyasadaki denge kuru parite kurunun %1'i kadar değişebileceği için döviz kuru alt destekleme kuru olan 7,79 TL ile üst destekleme kuru 7,81 TL arasında serbestçe hareket edebilmektedir.

Piyasaya sunulan döviz miktarında azalma meydana gelmesi durumunda üst destekleme kurunun üzerinde bir konuma gelen denge döviz kuru, merkez bankasının piyasaya AT1 kadar döviz satmasıyla 7,81 TL olan üst destekleme kurunun altına gerilemekte, tam tersi olması durumunda ise merkez bankası piyasadan TA1 kadar döviz satın alarak 7,79 TL alt destekleme kurunun üzerine çıkmaktadır. Sonuçta denge noktası arzu edilen kur aralığında tutunmaya devam etmektedir.

Ancak bu noktada merkez bankasının piyasaya müdahale edebilmesi için güçlü rezervlere ihtiyacı vardır. Eğer merkez bankası kısıtlı rezervlere sahipse, ödemeler dengesi de sürekli açık veriyorsa, doğal olarak merkez bankasının piyasaya istenilen ölçüde müdahale edebilmesi oldukça güç olmaktadır (Uzunoğlu, 2020: 4). Merkez bankasının piyasaya istenilen ölçüde müdahale edememesi ise döviz kurunun arzu edilen parite kuru düzeyinde tutunamamasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda ise devalüasyondan başka çare kalmamaktadır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2008: 226).

1.6.3.1. Devalüasyon

Bir ülkede fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen bir artış, ihraç mallarının pahalılaşmasına, ithal malların da ucuzlamasına neden olmaktadır. Böyle bir durum, ülkenin uluslararası piyasadaki rekabet gücünün azalmasına ve dış ticaret dengesinde bozulmalara neden olmaktadır. Meydana gelen cari açık, kısa vadede pek sorun yaratmıyormuş gibi gözükse de uzun vadede ülkenin dış borcunu ciddi oranda artırmaktadır. Böyle bir durumda ise, hükümet hem ulusal paranın değerini düşürmekte, hemde döviz kurunun yükselmesini sağlayacak ekonomik politikalar üretmektedir. Bu politikalardan birisi de devalüasyondur (Çoban, 2013: 431).

Sabit döviz kuru sisteminde daha önce hükümet tarafından belirlenmiş döviz kurunun yükseltilerek ulusal para biriminin değerinin düşürülmesine devalüasyon denilir. Buna karşılık piyasada döviz arz fazlası gibi bir durum söz konusu olduğunda döviz kurunun düşürülerek ulusal para biriminin değerinin arttırılmasına ise revalüasyon denilir (Ülgen, 2020a: 198).

Devalüasyon, ithalat fiyatlarının artmasıyla ithal mallarına yönelik talep miktarında azalmalara neden olurken, ihracat fiyatların ucuzlamasına ve ihracat miktarında artışlar meydana gelmesine neden olmaktadır (Kubar ve Çoban, 2021: 192).

1.6.3.2. Marshal Lerner Koşulu

Yapılan devalüasyonun dış ticaret açığı üzerinde başarılı sonuçlar verebilmesi ise, ihraç ve ithal malların talep esnekliğine bağlıdır (Dinçer, 2020: 249). İhracat ve ithalatın fiyat esnekliği toplamı 1'den büyükse Marshal Lerner Koşuluna göre devalüasyon başarılı sonuçlar vermektedir (Moosa, 2006: 46).

$|e_m| + |e_x| > 1$ *Marshal-Lerner Koşulu*, Devalüasyon için ön başarı koşuludur.

e_m : İthal Malların Yurt içi Talep Esnekliği

e_x : İhraç malların Yurtdışı Talep Esnekliği

Develüasyon kısa vadeden ziyade uzun vadeli bir politikadır. Çünkü, kısa vadede ihracat ve ithalatın talep esnekliği oldukça düşüktür. Bu nedenle cari açık iyileşme göstermeden önce kötüleşme eğiliminde devam etmekte ve yaklaşık 10-12 ay sonra talebin daha esnek hale gelmesiyle birlikte iyileşme sürecine girmektedir. Bu süreç ise genel olarak J eğrisi ile ifade edilmektedir (Ünsal, 2005: 573).

1.6.3.3. J Eğrisi

Devalüasyondan sonra meydana gelen önce kötüleşme sonra iyileşme süreci, J harfine benzeyen bir seyir izlediği için kavramsallaştırılarak J eğrisi adını almıştır. J eğrisi, yapılan devalüasyonun cari hesap üzerinde göstermiş olduğu zamansal tepkimeleri sunmaktadır (Öztürk ve Sözdemir, 2011: 402).

Şekil 6: J Eğrisi

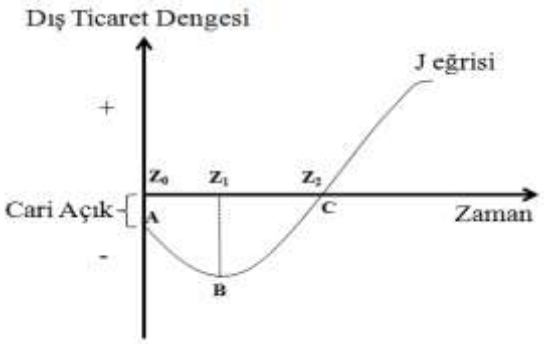

Kaynak: Hepaktan, 2015: 180.

Şekil 6'dan da anlaşıldığı üzere devalüasyonun yapıldığı Z_o döneminde OA kadar bir cari açık söz konusudur. Devalüasyondan sonra ise ithal mallarına yönelik talep esnekliğinin düşük olması sebebiyle bir müddet daha cari açık artmaya devam etmekte ve B noktasında en yüksek seviyeyeyi görmektedir (Güvel, 2011: 396).

Kısa dönemde Marshal Lerner Koşulu sağlanamıyor ancak, uzun dönemde piyasanın yeni oluşan fiyatlara uyum sağlamasıyla birlikte B noktasından sonra cari açık azalma sürecine girmektedir. C noktasında dış ticaret bilançosunun dengeyi sağlamasıyla birlikte, D noktasından sonra dış fazla vermeye başlamaktadır (Walther, 2002: 314).

Sonuç olarak cari açık sorununa yönelik yapılan devalüasyon, kısa sürede başarılı olamamış gibi görünse de, uzun dönemde oldukça başarılı sonuçlar elde edilmesine neden olmaktadır.

1.6.3.4. Sabit Döviz Kuru Uygulamasının Avantajları

– Döviz kurunun sabitlenmesi, bir süre sonra enflasyonun düşmesine neden olacağından dolayı ekonomide istikrar sağlanabilmektedir (Yalçıner, 2012: 68).

– Ticari aktörler her zaman sabit döviz kuruna göre hareket ettiğinden dolayı yapılan ticaret ve yatırımlar daha az riskli hale gelmektedir (Eroğlu, Dinçer ve

Hacıoğlu, 2016: 374).

– İnsanlar belirlenmiş olan sabit döviz kurunun kısa vadede yeniden değerleme veya devalüasyon olmayacağı inancını taşıması durumunda piyasalarda spekülasyon olmamaktadır (Alkan ve Dağıdır, 2020: 272).

– Döviz kurunun sabitlenmesiyle, hükümet aşırı veya sorumsuz makro ekonomik politikalar izleyememekte ve bu nedenle döviz rezervlerinde de düşme meydana gelmemektedir (Yalçıner, 2012: 69).

1.6.3.5. Sabit Döviz Kuru Uygulamasının Dezavantajları

– Hükümetler, ödemeler dengesi veya ekonomide meydana gelebilecek krizlere karşı hızlı bir şekilde reaksiyon gösteremeyebilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2010: 551).

– Büyük döviz rezervleri bulundurulması gerektiğinden, uluslararası likidite sorunu ortaya çıkabilmektedir (Alkan ve Dağıdır, 2020: 272).

– Döviz piyasalarında yeniden değerleme veya devalüasyon beklentisi ortaya çıkması durumunda spekülasyon ihtimali ortaya çıkabilmekte, spekülasyonla mücadele sonucunda ise döviz rezervlerinde ciddi azalmalar meydana gelebilmektedir (Alkan ve Dağıdır, 2020: 272).

– Belirlenmiş olan sabit döviz kuru, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi makro ekonomik hedeflerle uyumlu olmayabilir. Döviz kuru özellikle çok yüksek veya çok düşük seviyelerde sabitlenmişse yürütülen politikalarla arasında çatışma yaşanabilmektedir (Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 375).

1.6.4. Esnek Kur Sistemleri

Dalgalı döviz kuru olarak da tanımlanan esnek döviz kuru, uluslararası döviz piyasalarının etkisi altında, arz ve talebin piyasa koşullarında oluştuğu parite kurudur. Esnek döviz kuru sisteminde herhangi bir devlet müdahalesi söz konusu değildir (Uzunoğlu, 2020: 14). Tam tersine döviz kuru, serbest piyasada hakim olan güçler tarafından otomatik olarak belirlenmektedir. Bu müdahalesiz değişim esnek döviz kuru sisteminin özünü oluşturmaktadır (Cengiz, 2018: 4).

Sabit döviz kuru sistemi, döviz kuru hareketleri için pek esneklik sağlamazken, esnek döviz kuru sisteminde döviz kuru tam esneklik sağlamaktadır (Yıldırım, 2016: 230).

Esnek döviz kuru sisteminde, dövize olan talebin artması ve döviz arzının azalması döviz kurunu yükseltirken, dövize olan talebin azalması ve döviz arzının artması ise döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır. Bir başka deyişle bir birim yabancı para alabilmek için daha fazla ulusal para veriliyorsa döviz kuru yükselmekte, bir birim yabancı para alabilmek için daha az ulusal para veriliyorsa döviz kuru düşmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2010: 554).

Ayrıca, esnek döviz kuru sisteminde ulusal para biriminin değeri yabancı para biriminin değeri karşısında yükseliyorsa apresiasyon (appreciation), düşüyorsa depresiasyon (depreciation) adını almaktadır.

Şekil 7: Esnek Döviz Kuru

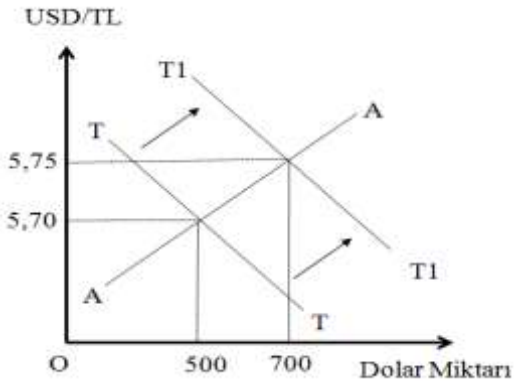

Kaynak: Yalçıner, 2012: 71.

Şekil 7'de esnek döviz kuru sistemine ait genel işleyiş tarzı gösterilmektedir. Şekilde TT eğrisi başlangıç talep eğrisini, AA eğrisi de arz eğrisini göstermektedir. Başlangıç posizyonunda döviz arz ve talep eğrilerinin kesişme noktası olan 5,70 TL seviyesi, piyasada oluşan döviz kuru seviyesidir. Bu döviz kuru düzeyinden talep edilen döviz miktarı 500 birimdir. Piyasada döviz arzı sabitken döviz talebinde 200 birimlik bir talep artış olması durumunda piyasa döviz kuru da bu artışa paralel artmaktadır. Döviz kurunun artması ile birlikte döviz talep eğrisi de TT düzeyinden sağa doğru ilerleyerek T1T1 düzeyine kaymaktadır. Yani piyasada oluşan 200 birimlik bir talep artışı, döviz kurunu 5,70 TL'den 5,75 TL'ye çıkarmaktadır. Sonuç olarak ulusal para biriminin değeri yabancı para birimi değeri karşısında azalmakta ve yabancı para birimi cinsinden daha fazla ödeme yapılmaktadır.

1.6.4.1. Esnek Döviz Kuru Uygulamasının Avantajları

– Eğer döviz kuru dalgalanma özgürlüğüne sahipse, uluslararası piyasadaki petrol fiyatlarındaki artışlar gibi dışsal ani şoklara tepki olarak değişebilmektedir

(Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 378).

– Friedman'nın da dediği gibi fiyat düzeyi aşağı yönlü esnek değildir. Fiyat düzeyi yukarı yönlü olduğunda ise sabit döviz kuru sisteminde ülke uluslararası rekabet gücünü kaybedebilnektedir. Eğer fiyatlarda yaşanan gelişmeler döviz kurundaki gelişmelerle paralellik gösteriyorsa, ilave makro politikalara gerek yoktur (Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 378).

– Hükümet, dalgalı döviz kuru sistemiyle, kendi dış politikasıyla çelişme endişesi duymadan, iç ekonomi için uygun olduğunu düşündüğü politikaları uygulamakta özgür kalmaktadır (Yalçıner, 2012: 71).

– Dalgalı bir döviz kuru, ödemeler dengesi açığını telafi etmek için değer kaybına uğrayabilmektedir. Bu durum, ihracatın rekabet gücünün yeniden kazanılmasına yardımcı olmaktadır (Alkan ve Dağıdır, 2020: 272).

– Devletin döviz kuruna yönelik resmi müdahalesi söz konusu olmadığından dolayı, merkez bankalarının resmi ticari işlemler için ayırması gereken döviz dışında yüksek miktarda elinde döviz bulundurma zorunluluğu yoktur (Orhan ve Erdoğan, 2010:554).

1.6.4.2. Esnek Döviz Kuru Uygulamasının Dezavantajları

– Kurdaki büyük dalgalanmalar firmalar için büyük belirsizliğe neden olabilmekte, yatırım ve ticaret ise aşırı dalgalı kurlardan olumsuz etkilenebilmektedir (Mucur, 2015: 79).

– Döviz kuru bir kısıtlama olarak hareket etmeyeceğinden dolayı hükümetler aşırı derecede genişletici politikalar uygulama özgürlüğüne sahip olabilmektedir (Yalçıner, 2012: 72).

– Spekülasyonun varlığı, ticaretin temelini oluşturan modelle ilgisi olmayan döviz kuru değişikliklerine yol açabilmektedir. Bu aynı zamanda firmalar ve tüketiciler için de istikrarsızlığa ve belirsizliğe neden olabilmektedir (Alkan ve Dağıdır, 2020: 272).

1.6.5. Karma Döviz Kuru Sistemleri

Karma döviz kuru sistemleri, makro ekonomik göstergeler doğrultusunda dış ticaret ve döviz piyasasında farklı yöntem ve stratejiler uygulamak adına sabit döviz kuru sistemi ile dalgalı döviz kuru sisteminin harmanlanmasıyla oluşturulmuş ara döviz kuru sistemleridir.

1.6.5.1. Yönetilen Dalgalı Döviz Kuru

Kirli dalgalanmalar da adı verilen bu sistem, sabit ve dalgalı kur rejimlerin bir karışımı özelliğini taşımaktadır. Öncesinde ilan edilmiş herhangi bir kur hedefi bulunmayan bu sistemde, merkez bankası kendi ulusal para biriminin değerini belirledikleri alt ve üst değerler içerisinde serbestçe dolaşabileceği bir aralık belirlemektedir. Ulusal paranın değeri ne zaman belirlenen aralık dışına çıkarsa merkez bankası o zaman piyasaya müdahale etmektedir. Bu sistemde, dalgalı döviz kuru sistemine göre daha az dalgalanma söz konusudur (Eroğlu vd., 2016: 387).

Yönetilen Dalgalı döviz kuru sistemi özellikle kısa vadeli aşırı dalgalanmaları azaltmak amacıyla uygulanan bir kur sistemidir. Bu sistemde döviz kurunu belirleyen temel etken piyasa güçleri olduğu için merkez bankasının bu küçük müdahaleleri döviz kuru üzerinde kısa süreli etkiler yaratırken uzun vadede herhangi bir etki yaratmamaktadır (Alkan ve Dağıdır, 2020: 272).

Bu sistemde hükümetler döviz kurunun sağlıklı sürdürülebilmesi için çok önemli nedenler haricinde piyasaya müdahalede bulunmamaktadır. Hangi durumlarda piyasaya müdahale edildiğini kısaca ifade etmek gerekirse ise; bunlardan birincisi, sadece istikrarsızlık beklentileri ile ortaya çıkmış olan sermaye hareketlerinin gereksiz yere ödemeler dengesinde dış açık meydana getirmemesi, ikinci nedeni, merkez bankasının dış ticarette olumlu yönde bir artış yaratma arzusu, üçüncü nedeni ise, ithal mal fiyatlarındaki olası yükselişin enflasyonu arttırmaması durumudur (Akbakay, 2017: 270).

1.6.5.2. Para Kurulu

Para kurulu, sabit döviz kuru rejiminin bir başka özel versiyonudur. Bu sistemde, ulusal para uluslararası finansal piyasalar tarafından kabul görmüş bir başka rezerv paraya bağlanmakta ve bu bağlanma sayesinde ulusal paranın konvertibilitesi sağlanmaktadır. Ülkenin parası tedavülden kalkmazken, belirlenmiş bir kur düzeyi üzerinden bir başka ülke para birimine bağlanmaktadır. Kurun belirlenmesinde tam yetkili otorite oluşturulan para kurulundadır. Bu sistemde hükümetin ve merkez bankasının pek etkisi yoktur (Yalçıner, 2012: 78).

Merkez bankası sahip olduğu para politikası yetkilerini yeni oluşturulan para kuruluna devretmektedir. Ulusal paranın basımı ülkeye giren sermaye hareketleriyle belirlenmekte, ülkenin uluslararası rezervleri ne kadarsa piyasaya o kadar ulusal para

sürülmektedir. Yani bu sistemde para arzının belirlenmesi, net dış varlıkların ülkeye giriş ve çıkışları doğrultusunda para kurulu tarafından yapılmaktadır. Net dış varlıklarda meydana gelen artışta para arzında genişleme, net dış varlıklarda meydana gelen azalışta ise para arzında daralma söz konusu olmaktadır (Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 390).

Para kurulu sisteminin, uygulanan para ve maliye politikalarını daha güvenilir hale getirmesi, daha pratik uygulanabilirliği, döviz kuruna istikrar sağlaması, finansal açıdan daha fazla derinlik kazandırması gibi avantajları olması ile birlikte, bankacılık sisteminin daha duyarlı hale gelmesi, merkez bankasının para politikası yetkilerini kaybetmesi, mali politikalar üzerinde bazı kısıtlamaların getirilmesi gibi dezavantajlı durumları da mevcuttur (Kansu, 2010: 33).

1.6.5.3. Dolarizasyon

Bu sistemde ülkelerin ulusal bir para birimi bulunmamaktadır. Bu sistemi uygulayan ülke veya ülkeler parasal bağımsızlıklarına son vererek, ülkelerinde bir başka ülkenin ulusal para birimini kullanmaktadır. Paranın değişim aracı, tasarruf aracı ve değer ölçüsü olma fonksiyonları bir başka ülkenin para birimi kullanılarak yerine getirilmektedir (Yılmaz ve Uysal, 2019: 287).

Ancak dolarizasyon tanımlamasından, tercih edilen yabancı para biriminin sadece dolar olacağı anlaşılmamalıdır. Doların dışında Euro gibi yabancı para birimleri de tercih edilebilmektedir (Yalçıner, 2012: 78).

Bu sistemde, merkez bankalarının para yaratma fonksiyonu da sona ermektedir. Emisyon primi elde etmeleri mümkün değildir. Ani şoklara karşı merkez bankasının hiçbir etkinliği bulunmazken, döviz kuru risklerine karşı da ülke ekonomisi açık ve tam korumasız hale gelmektedir. Ancak, sistemin parasal disiplini sağlama fonksiyonu ise oldukça yüksektir (Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 391).

1.6.5.4. Para Birliği

Bu sistemde bir grup ülke biraraya gelerek birlik içerisinde ortak bir para biriminin kullanılması yönünde güçlü bir irade ortaya koymakta ve ortak bir merkez bankası oluşturulmaktadır. Para birliğine verilebilecek en iyi örnek halihazırda 27 üye ülkeyle ortak bir bir para birimine ve ortak bir merkez bankasına sahip olan Avrupa Birliğidir (Eroğlu, Dinçer ve Hacıoğlu, 2016: 395).

Para kurulunda ve dolarizasyonda para politikası, bir nevi tercih edilen yabancı para biriminin ait olduğu ülke tarafından yürütülürken, yani insiyatif yabancı ülkedeyken, para birliğinde para politikası üye ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda birliğin ortak merkez bankası tarafından yürütülmektedir. Parasal birliğin diğer sistemlere göre en temel farkı da budur (Akan, 2010: 108).

1.6.5.5. Yatay Bantlar İçinde Sabit Kur Sistemi

Yatay bantlar kur sistemi, döviz kurunun alt (-) ve üst (+) sınırları belirlenmiş bir bant aralığında serbestçe hareket edebilmesine müsaade edilen döviz kuru sistemidir. Döviz kuruna sabitlenmiş döviz kuruna göre (+) yönde ve (-) yönde yüzdelik oranda dalgalanmasına izin verilmektedir. Dalgalanma, bilinen sabit kur sistemine göre biraz daha geniş bir bant aralığında gerçekleşmektedir. Bunun nedeni, ekonomik şoklardan ve spekülatif hareketlerden daha az etkilenmesinin istenmesidir. Dar bir bant aralığına müsaade edilen döviz kuru, spekülatif hareketlerden dolayı daha fazla müdahaleye maruz kalmaktadır (Parasız, 2005: 599).

1.6.5.6. Sürünen Bantlar Döviz Kuru Sistemi

Bu sistemde, ulusal para birimi değerinin belirlenmiş olan merkezi kur etrafında %1'lik bir dalgalanma marjı içerisinde hareket etmesine izin verilir. Merkezi kur ise, merkez bankası tarafından objektif ekonomik göstergeler doğrultusunda belirli periyotlarda ve küçük miktarlarda ayarlanmaktadır (Kansu, 2010: 41)

Bu sistemde döviz kurunun takip ve kontrol sorumluluğu merkez bankasındadır. Döviz kurunun belirlenen bant genişliğinin dışına çıkması durumunda para otoritesi olan merkez bankası piyasaya müdahale etmektedir. Bu sistemin sabit döviz kurundan farkı ise kur üzerinde herhangi bir baskı oluşması durumunda gerekli kur ayarlamaların hemen değil belirli aralıklar içerisinde yapılması durumudur (Yalçıner, 2012: 81).

1.6.5.7. Sürünen Pariteler Döviz Kuru Sistemi (Kayan Parite)

Bu sistemde ülkenin ulusal parası sabitlenmekte, sabitlenen döviz kurlarına belirli periyotlarda (örneğin her ay) ve oranlarda müdahale edilmektedir. Bu sistemde sürünen bantlardaki gibi bir dalgalanma aralığı bulunmamaktadır. Gerekli ayarlamalar döviz kuruna doğrudan yapılmaktadır (Yalçıner, 2012: 80).

Bu sistemdeki sabitleme, ülkenin ödemeler dengesi büyüme ve enflasyon oranlarına bağlı olarak sürekli artırılmakta ve ulusal para biriminin değeri düşürülmektedir. Bu sisteme bu yüzden göstergeye göre kur ayarlaması adı da verilmektedir. Ayrıca, belirli aralıklarla sürekli yapılan kur düzenlemeleri de döviz kuru üzerindeki baskıyı azaltmakta ve döviz üzerinden işlem gören tarafları kur riskinden korumaktadır (Yalçıner, 2012: 80).

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKA VE TEORİLERİNE MAKRO EKONOMİK BAKIŞ

2.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Dış Ticaret, kimi ülkelerin kendisinde üretilmeyen ya da az miktarda üretilen ürünleri bir başka ülkeden satın alma isteğiyle, kimi ülkelerin sahip olduğu kaynak kullanımını optimum seviyeye çıkarma arzusuyla ya da kimi ülkelerin milli geliri ve ekonomik gücünü artırma isteğiyle aralarında gerçekleştirdikleri mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet alım satımı şeklinde yaptıkları ticari faaliyetlerdir (Gürsoy, 2020: 3).

Günümüzde uluslararası uzmanlaşma, işbölümü ve mübadeleye dayalı olan dış ticaret faaliyetleri karşılıklı menfaat ve fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Üretim faktörlerindeki farklılıklardan dolayı her ürünün her ülkede düşük maliyette ve yüksek kalitede üretilmesi mümkün değildir. Ülkeler, kendisinden daha ucuz üretilen ürünleri yabancı ülkelerden ithal ederek özkaynaklarını daha verimli kullanabilmekte ve bu sayede de enerjilerini farklı fayda sağlayabileceği diğer üretim alanlarına kaydırabilmektedir (McConnell, 2014: 154).

Üretim donatılarındaki farklılıklar, ihtiyaç duyulan ürünlerin yurt içi üretim yetersizliği, teknolojik keşiflerin üretim sürecine dahil olması, tüketici zevk ve tercihlerindeki değişkenlikler, ürünlerin fiyatlarına yönelik farklılıklar ve ürün farklılıkları gibi unsurlarda dış ticaretin yapılmasına neden olmaktadır (Utkulu ve Aydemir, 2013: 4).

Kısacası bir ülkenin dış ticareti, yabancı ülkelerle yapmış olduğu mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı toplamından meydana gelmektedir. Yabancı ülkelerle dış ticaret ilişkisinde bulunmak, bağımsız ve ekonomik açıdan güçlü bir ülke olmanın en temel şartlarından birisi olup, adeta ekonomik büyüme ve kalkınmanın motoru olarak tasfir edilmektedir (Gültekin, 2011: 31).

Dış ticaret, yasal düzenlemeler ile kontrol altında tutulan üç farklı bileşenden meydana gelmektedir. Bunlar; ithalat, ihracat ve transit ticarettir.

2.1.1. İthalat

Kendi ülkesinde üretimi az olan, hiç bulunmayan veya maliyetinden dolayı fiyatı pahalı olan mal veya hizmeti bir başka yabancı ülkeden satın alarak tedarik etme sürecine ithalat denir. Yani, harici ülkelerde üretilen malların, ülkedeki alıcılar tarafından satın alınmasıdır (Gürsoy, 2020: 245).

Özel kişiler, tüzel kişiler, kamu kurumları veya devlet tarafından yapılabilen ithalat, ihracatla beraber ülkenin dış ticaret dengesini oluşturmaktadır. Bir ülkenin dış ticaret açığı ülkenin yaptığı ithalat ve ihracat rakamlarına bağlıdır. Ülkenin ihracat rakamları ithalat rakamlarından yüksekse dış ticaret fazlası, ithalat rakamları ihracat rakamlarından fazlaysa dış ticaret açığı meydana gelmektedir (Kutluay, 2016: 1).

İthalat sayesinde ülkeler ve şirketler istediği kalitedeki ürünleri uluslararası piyasadan daha ucuz maliyetlerde elde edebilmektedir. Harici ülkeden ucuza satın alınan mal ve hizmetler daha yüksek rakamlardan satılarak yüksek kar elde edilebilmektedir. Ancak aşırı ithalattan da kaçınmak gerekir. Aksi takdirde ülkenin ekonomik büyümesi gerileyebilmekte ve yerli sanayi üretimi de bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir (Açiler, 2020: 2).

2.1.2. İhracat

Ülke sınırları içerisinde üretilen mal veya hizmetlerin döviz karşılığında yabancı ülkelere satışına ihracat denilmektedir. Dış ticaret dengesinde önemli bir rolü bulunan ihracatın, dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki türü bulunmaktadır (Kutluay, 2016: 2).

2.1.2.1. Doğrudan ihracat

Uluslararası piyasalarda bir ülkedeki bir kuruluştan başka ülkede bulunan ithalatçılara, toptancılara, distribütörlere, perakendecilere, devlet adına satın alma işlemi gerçekleştiren kurumlara yapılan doğrudan mal veya hizmet satım işlemlerine doğrudan ihracat denir (Acarer, 2019: 1).

Doğrudan ihracat yapan organizasyonun avantajları şunlardır (Sucu, 2016: 2);

- Sürekli hedef pazarla irtibat halinde olduğu için yurtdışındaki olası risklere karşı erken önleyici tedbirler alabilmekte,
- Gerektiği durumda piyasadan ucuz ve kolay bir şekilde çekilebilmekte,
- Pazar piyasası hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğu için uzun

vadeli yatırım kararları alırken kolay ve hızlı davranabilmektedir.

Ancak, özellikle uluslararası ticarete yeni başlayan kuruluşlar için doğrudan ihracat birtakım riskler ve zorluklar da içerebilmektedir. Bu zorlukların yaratabileceği dezavantajlar ise şunlardır;

- Başlangıçta pazar bilgilerini araştırmaya ve pazarlama stratejileri hazırlamaya önemli ölçüde yatırım yapma ihtiyacının bulunması,
- İhracat tecrübesi ve deneyim eksikliğinin bulunması,
- Piyasadaki yerleşik ticari bloklara karşı, hedef pazara girmenin zor olması,
- Güçlü yerel paraya sahip olan ihracatçının, düşük değerli yabancı para birimine sahip ithalatçı aktörlere karşı yaşayabileceği zorluklar şeklinde sıralanabilmektedir.

Sonuç olarak, bilgi, beceri, finansman açısından gerekli kaynaklara sahip, pazar payını genişletmek veya şirket karını maksimize etmek isteyen her kuruluş için doğrudan ihracat iyi bir başlangıç stratejisi oluşturabilmektedir.

2.1.2.2. Dolaylı ihracat

Bir kuruluşun kendi ülkesindeki bir aracı kuruluşa satış yapmasını içermektedir. Bu aracı kuruluş, daha sonra malları uluslararası pazara satmaktadır. Bu süreçte, tüm evrak işlemleri, izin prosedürleri, pazarlama düzenlemeleri ile nakliyeyi organize etme sorumluluğu da aracı kuruma aittir (Acarer, 2019:1).

Dolaylı ihracatın avantajları;

- İhracat yapmak isteyen bir kuruluş için, en ucuz pazara giriş stratejisidir.
- Esnektir ve gerektiğinde ihracat faaliyetleri derhal durdurulabilmektedir.
- En büyük avantajı, tüm ihracat faaliyetlerini aracı kuruluşların üstlenmesidir.
- İhracat deneyimi veya becerisi gerekli değildir.
- Aracı kuruluş, uluslararası pazardan nakliye ve ödemelerin organize edilmesiyle ilgili tüm riskleri üstlenmektedir (Sucu, 2016: 2).

Dolaylı ihracatın dezavantajları ise;

- Yurt dışındaki faaliyetlerin kontrolü, aracı kuruluşların eline geçmektedir.
- Genişlemeyi düşünen ana kuruluşlar, hedeflenen pazarla ilgili yeterli

bilgiye sahip olamayabilmektedir.

– Üründen ziyade, hizmet faaliyeti yürüten kuruluşların tercih edebileceği bir yol değildir.

– Kuruluşların, yabancı ülkeler ile satış sonrası hizmet veya katma değerli faaliyetler kurması imkansız olduğundan dolayı, yabancı ülkelerle olan ilişkileri bu durumdan olumsuz yönde etkilenmektedir (Sucu, 2016: 2).

Sonuç olarak dolaylı ihracat stratejisi, nakit akışını hızlandırmak ve şirket karını artırmak isteyen küçük ve yeni kuruluşlar için tercih edilebilir bir strateji iken, uzun vadeli pazar payı geliştirmek isteyen kuruluşlar için tercih edilmemesi gereken bir strateji türüdür (Acarer, 2019: 2).

2.1.3. Transit Ticaret

Yurtdışında veya serbest bölgelerde faaliyet gösteren bir şirket veya depo tarafından satın alınan ve o ülke üzerinden yurtdışında faaliyet gösteren başka bir şirket veya depoya taşınan malların transit ticaretidir. Bir başka ifadeyle, malların satın alınmasından sonra ona bir miktar değer katarak yeniden ihraç edilmesi veya yeniden paketlenmesi şeklinde yapılan ticaret türüne Transit Ticaret denilmektedir (Gürsoy, 2020, 37).

Bu tür ticaret, bu mallara ek ithalat veya ihracat vergilerinin konulmadığı gümrüksüz limanlarda gerçekleşmektedir. Transit ticaret yapılırken "Transit Ticaret Formu" düzenlenerek bankalara talepte bulunulmaktadır. Uluslararası sözleşmelerde ticareti yasaklanan mallar ile poliçelerle belirlenen transit ticarete uygun olmayan mallar, transit ticarete konu olamamaktadır. Ayrıca, ithalat ve ihracatın yasak olduğu ülkelerle de transit ticaretin yapılabilmesi mümkün değildir (Seyidoğlu, 2017: 177).

2.2. DIŞ TİCARETİN NEDENLERİ VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Günümüz dünyasında, hiçbir ülkenin kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilecek ne doğal kaynakları ne de maddi olanakları vardır. Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakların çeşitliliği ve ihtiyacının üzerindeki kaynaklarını israf etmeyerek gelire dönüştürme düşüncesi, ülkelerin birbirleri ile karşılıklı olarak uluslararası ticari ilişkiler kurmasına neden olmaktadır (Dinler, 2018: 563).

Ülkeler, kendilerinde hiç üretilmeyen, az üretilen veya pahalı üretilen malları, kendilerinden daha ucuz üreten ülkelerden ithal etmekte, kendilerinde ihtiyaç fazlası

üretilen malları ise ihraç ederek gelir elde etmektedir. İhracat ve ithalat sayesinde ise ülkeler dış ticaret faaliyetlerini yürütmektedir (Çelik, 2015: 4).

Genel olarak ülkeler iki sebepten dolayı dış ticaret yapmaktadır. Bunlardan birincisi, her ülkenin aynı insanlar gibi farklı özelliklere ve yeteneklere sahip olması yani farklı kaynaklara ve farklı üretim yapılarına sahip olması, ikincisi ise verimli üretimleri sayesinde ölçek ekonomilerinden daha fazla faydalanabilme arzusu olmaktadır. Yani ülkelerin, üretim faktörlerindeki ve teknolojilerindeki avantajlara sahip olması ve üretim donatılarına erişme maliyetlerindeki farklılıkları, dış ticaretin yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Begg, 2011: 642).

Dış ticaretin alt nedenleri ise şunlardır:

– Maliyet ve kaynak yetersizliğinden dolayı bazı ülkeler bazı malları çok az veya hiç üretemezken, bazı ülkeler söz konusu malları ihtiyacından çok fazla üretebilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2010: 528). Eğer üretilen mallar ülkeye yeterli gelmiyorsa bu durumda ithalat kaçınılmazdır. Söz konusu yetersizlik kaynakların azlığından, nitelikli insan gücünün yokluğundan veya üretim sürecinde kullanılan teknolojinin yetersiz veya eski olmasından kaynaklanabilmektedir (Dinler, 2018: 564). Bu nedenle ülkeler, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretim açığı kadar bir başka ülkeden mal ithal edebilmekte veya ihtiyacından fazla ürettiği malları ihraç edebilmektedir (Çelik, 2015: 7). Bu nedenle, coğrafi farklılıklar, iklim, teknoloji ve yetişmiş işgücü ve gelişmiş girişimcilik ruhu gibi nedenlerden dolayı farklı ülkelerde üretim farklılıkları yaşanmaktadır.

– Farklı ülkelerde şekil, fonksiyon, dayanıklılık ve ergonomiklik gibi farklılıklar içererek üretilen ve fonksiyonel olarak aynı ihtiyaçlara cevap veren mallar, farklı ülkelerde farklı tüketici gruplarına farklı kalite standartlarında sunulabilmektdir. Örneğin Mercedes marka otomobiller ile Tofaş sınıfı otomobiller aynı ihtiyaçlara cevap vermekle birlikte farklı gelir grupları tarafından tercih edilmektedir (Dinler, 2018: 564).

– Üretim faktörleri ve üretim teknikleri birbirinden farklı olan ülkelerde, üretilen mallar homojen olsa bile, bazı ülkeler aynı malı daha ucuza üretebilirken, bazı ülkeler ise göreceli olarak daha pahalıya üretebilmektedir. Bu nedenle de farklı fiyat farklılıkları oluşabilmektedir. Bu durum özellikle dünya ticaret piyasasında talep esnekliği yüksek olan mallar için ihraç fiyatı düşük olan ülkelerin lehine olmaktadır (Çelik, 2009: 198).

– Küreselleşen dünyayla birlikte toplumların zevk ve tercihleri de ülke sınırlarını aşarak farklı taleplerin doğmasına neden olmaktadır. Örneğin, Türkiye'de bazı otomobil tutkunları Alman otomobillerini tercih ederken bazıları ise Japon otomobillerini tercih edebilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2010: 529).

Dış ticaretin oluşmasına neden olan faktörlerin bilinmesi kadar, dış ticareti etkileyen faktörlerinde bilinmesi oldukça önemlidir. Çünkü, ülkelerin yapısından kaynaklı sosyal, siyasi ve ekonomik farklılıklar uluslararası piyasada arz ve talep çeşitliliği yaratmakta, bu durum ise ülkelerin dış ticaretini ciddi seviyede etkilemektedir. Dış ticareti etkileyen faktörler ise şunlardır:

– Bir ülkenin milli geliri diğer ülkelere göre daha yüksek bir oranda artarsa, 'ceteris paribus' (diğer koşullar sabit), cari hesabın düşmesi beklenmektedir. Enflasyondan arındırılmış reel gelir seviyesinin yükselmesi, yurtiçi ve yurtdışı mallara olan talep ve tüketim miktarını artırmaktadır (Yıldırım, 2019: 63). Milli gelir seviyesinin yükselmesi, ülkedeki sermaye birikiminin ve bilgi teknolojileri düzeyinin de artmasına neden olmaktadır. Sermaye birikiminin artması, yatırımların artmasına, yatırımların artması da uluslararası pazara yeni arz zincirlerinin dahil olmasına neden olmaktadır (WTO, 2013: 113).

– Devletler, ithalat ve ihracat dengesini tutturabilmek için kimi zaman ithalatı kısıtlayıcı politikalar uygularken, kimi zaman da ihracatı sübvanse eden politikalar uygulayabilmektedir. Bu politikalar sayesinde de özel firmalar ve şirketler uluslararası piyasalarda daha güçlü rekabet edebilme şansını yakalayabilmektedir. Dolayısıyla, dış ticarette ithalat ve ihracat dengesini bozabilecek engellerin ortadan kaldırılması çok önemlidir. Örneğin, tarım sektörüne yapılan sübvansiyonlar maliyetlerin düşmesine neden olurken tarımsal ürünlerin ihracatında artış meydana getirmektedir. Ya da yerli sanayii korumak için ithalata kota getirilebilmektedir. Bu sayede ise, yerli sanayi şirketleri uluslararası piyasalardaki baskılardan kurtularak daha güçlü rekabet edebilme şansına kavuşabilmektedir (Korkmaz, 2019: 329).

– Devletler, yerli üreticilerin ve firmaların uluslararası rekabet gücünü artırmak için, bedava kredi veya arazi vererek ihracat teşvikleri sağlayabilmektedir. Yapılan bu sübvansiyonların neticesinde de yerli üreticiler uluslararası rakiplerinden daha düşük maliyetle ürün üretebilmekte ve yurtdışı pazarlara ürünlerini daha ucuz ihraç edebilmektedir. Piyasadan daha ucuz ürün ihraç eden firmalar ise küresel pazarda daha fazla pay sahibi olabilmektedir (Dinçer, 2020: 123).

– Ülkeler, diğer ülkelerden yapmış olduğu ithalat ürünlerine vergi, miktar kısıtlaması veya kota gibi sınırlandırmalar getirebilmektedir. Bu kısıtlamalar ilk ortaya çıktığında her ne kadar devlete gelir sağlama amacını taşımış olsa da, günümüzde yerli üreticileri ve firmaları uluslararası rekabetten korumak amacıyla yapılmaktadır. Diğer taraftan, yerli sanayii korumak için yapılan ithalat kısıtlamaları, yurtiçinde daha az ürün tüketilmesine ve daha fazla ücret ödenmesine de neden olabilmektedir (Dinler, 2018: 582).

– İhracatın artırılmasına yönelik yapılan para ve maliye politikaları dış ticaret açısından oldukça önemlidir. Uygulanan ihracat teşvikleri bir yandan ihracatın artmasına yardımcı olurken diğer yandan yeni ihracat alanlarının yaratılmasına da katkı sağlamaktadır (Çelik, 2015: 188).

– Güçlü sermaye birikimi ve Ar-Ge yatırımı yapan, katma değeri yüksek teknoloji yoğun mallar üreten, nitelikli işgücü kapasitesine önem veren firma veya şirketler, imkânları çerçevesinde ihracatlarını artırabilmekte ve dış ticaret faaliyetlerinde daha etkili bir rol oynayabilmektedir (Yücel, 2006: 52).

– Döviz kurundaki olası bir artış, yapılan ithalatı düşürürken, ihracat gelirlerini ve yerli ürünlerin uluslararası piyasalardaki rekabet edebilme gücünü de artırmaktadır. Döviz kurunun düşmesi durumunda, ucuzlayan yabancı ürünlere talebin artmasıyla ithalatta artış, ulusal paranın değerinin artması ile de, ihracatta düşüş meydana gelmektedir (Altıntaş ve Çetin, 2008: 36).

– Bir ülkenin enflasyon oranı ticaret yaptığı ülkelere göre artarsa, ‘ceteris paribus’, cari hesabının düşmesi beklenmektedir. O ülkedeki tüketiciler ve firmalar yüksek yerel enflasyon nedeniyle yurtdışından daha fazla mal satın alarak ithalatı artırmakta, pahalılaşan yerli ürünlere yabancı talebin azalmasıyla birlikte ise ihracatta düşme meydana gelmektedir (Yalta, 2020: 145).

– Dış ticarette ülkeden ülkeye göreli fiyat değişimleri, ithalat ve ihracat talep esneklikleri üzerinde önemli değişimlere sebep olmaktadır. Yurtiçi fiyatlar ile yurtdışı fiyatlar arasındaki oran bizlere göreli fiyat oranlarını vermektedir. Çıkan tahmini oran bire eşit olursa talebin birim esnek, birden küçük olursa talep esnekliğinin inelastik olduğunu, birden büyük olursa da talebin esnek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Bahmani ve Kara, 2003: 307). Ülkeden ülkeye göreceli fiyat farklılıklarının sebeplerini ise, bilgiye dayalı üretim maliyetleri, ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerine ait fiyat farklılıkları, ileri teknoloji kullanımı, nakliye

giderleri, arz ve talep eğilimleri ile firmaların rekabet düzeyleri oluşturmaktadır.

– Her ne kadar gelişmiş ülkeler yeni icat ettikleri buluşlarını, markalarını veya düşüncelerini korumak adına ulusal fikri mülkiyet yasaları çıkartıp uygulasalar da, hâlihazırda dünyada ortak bir uluslararası fikri mülkiyet yasası bulunmamaktadır. Bu nedenle uluslararası piyasalarda sahte üretimle ilgili net kısıtlamaların olmaması bazı ülkelerin dış ticaret akımlarına kolayca müdahale edebilmesine imkân verebilmektedir. Bazı ülkelerde sahte üretim o kadar yaygındır ki, neredeyse orjinal ürünlerin aynısı üretilebilmektedir. Bu durum ise orjinal ürünü üretebilmek için başlangıçta ciddi bir AR-GE harcaması ve yatırım yapan ülkenin ihracatını olumsuz yönde etkileyebilmekte ve önemli seviyede ticaret açığı vermesine neden olabilmektedir (Parlakyıldız ve Güvel, 2015: 30).

– 2020 yılında Küresel salgına dönüşerek pandemi ilan edilmesine neden olan Covid-19 virüsünün çok hızlı yayılarak tüm dünyayı etki altına alması, dünya ülkeleri açısından çok hızlı koruyucu kararlar alınmasına neden olmuştur. Söz konusu önlemler kapsamında, ülkeler sınır kapılarını kapatmış, ulaştırma ve turizm sektöründe kısıtlamalara gidilmiş, zaman zaman tam kapanmayı da içeren sokağa çıkma kısıtlamaları ilan edilmiştir. Yaşanan bu belirsizlik ortamında, herkes tarafından güvenli liman olarak görülen değerli maden ve dövizlere ilginin artmasıyla, altın ve döviz kurlarında ciddi artışlar yaşanmış, üretim faaliyetleri başlangıçta Asya bölgesi olmak üzere sırasıyla Avrupa, K.Amerika, G.Amerika ve Afrika'da dalga dalga ilerleyerek neredeyse durma noktasına gelmiştir. Üretimin çok hızlı düşmesi, işsizliğin artmasına, tüketim harcamaları ve talebin daralmasına, hizmet sektörünün küçülmesine neden olmuştur. Ekonomide yaşanan bu daralmalar ise, dış ticareti olumsuz şekilde etkilemiştir (Tekoğlu, 2020: 3) Ayrıca, talepteki azalma neticesinde petrol fiyatlarının düşmesi, yükselen döviz kurunun ihracat gelirlerini artırması, yerli sanayii koruma adına yapılan ithalat yasakları, ödemeler dengesi üzerinde bir takım olumlu etkiler yaratmış olsa da, turizm gelirlerinin düşmesi, fabrikaların kısıtlı üretime geçmesi veya kapatılması, yurtdışından gelen doğrudan veya dolaylı sermaye yatırımlarının azalması, finansal piyasaların bozulması ve döviz kurunun yükselmesi, özelde dış ticaret bileşenlerini, genelde ise ödemeler dengesini çok ciddi şekilde etkilemiştir (www.döviz.com).

2.3. DIŞ TİCARETİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Özellikle teknolojideki ilerlemeler sayesinde dünya ticareti son yıllarda inanılmaz bir hızda büyümüş, uluslararası mal ve sermaye hareketleri ülkeler arasında çok hızlı hareket eder hale gelmiştir. Temelde karşılıklı fayda esasına dayalı olan dış ticaret ise bu bağlamda ülkelere birçok avantaj sunmaktadır. Bu bağlamda ele alınan avantaj sırasıyla aşağıda sunulmuştur.

Doğal Kaynakların Optimum Kullanımı: Dış ticaret, ülkelerin sahip olduğu doğal kaynakların en iyi şekilde kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Ülkeler dış ticaretten avantaj elde edebilmek için kendisinde bol miktarda mevcut olan doğal kaynakların kullanımına öncelik vermektedir (Agarwal, 2020: 2).

Farklı Ürünlere Ulaşım ve Tüketim: Üretim imkânsızlığı veya yüksek maliyet nedenleriyle kendisi tarafından üretilemeyen ürünlerin bir başka ülkeden ithal edilmesine olanak sağlamaktadır. Tam tersi durumda ise ülkeler, kendisinde bol olan ürünleri diğer ülkelere ihraç ederek üretim fazlalığından kurtulabilmektedir (Çelik, 2009: 198).

Karşılaştırmalı Üstünlük: Her ülke üretmiş olduğu ürünlerde mutlak bir avantaja veya dezavantaja sahip olsa bile göreceli olarak üstün olduğu mal ve hizmetlerde uzmanlaşmaya giderek o malın üretim hacmini ve kalitesini arttırarak dış ticarete devam edebilmektedir (Dinler, 2018: 566).

Ölçek Ekonomileri: Bir ülke mallarını uluslararası pazarda satmak isterse, iç talebi karşılamak için gerekenden daha fazla üretmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle, üretim hacmini artırmak ölçek ekonomisine yol açmaktadır. Bu da her bir ürünün üretim maliyetlerinin azalması anlamına gelmektedir (Deliçay, 2015: 8).

Fiyatlarda İstikrar: Dış ticaret, fiyatlarda büyük dalgalanmaları ortadan kaldırmaya yardımcı olmaktadır. Aslında, uluslararası ticaret sayesinde, dünyadaki öğelerin fiyatları bir süre sonra eşitlenebilmektedir (nakliye masrafları ve vergiler hariç) (Seyidoğlu, 2013: 142).

Verimlilik ve Rekabet: Dış pazarda mal ve hizmet satmak, iç pazardaki rekabeti de artırmaktadır. Bu durum bir bakıma yerel tedarikçiler ve tüketiciler için de oldukça faydalı olmaktadır. Dış ticaret sayesinde tedarikçiler, fiyatlarının ve kalitesinin yabancı rekabeti karşılayacak kadar rekabetçi olmasını sağlayabilmektedir (Aykaç, 2019: 3).

Teknoloji Transferi: Uluslararası piyasalarda rekabet edebilme gücünü artırmak için genellikle gelişmekte olan ülkeler gelişmiş olan ülkelerden teknoloji transferi yapmaktadır. Yapılan teknoloji transferi sayesinde ise ülkeler üretim kapasitelerini arttırmaktadır (Borad, 2020: 5).

İstihdam: Dış ticaretteki artışlar, ülkelerde farklı iş fırsatlarının doğmasına neden olmaktadır. ABD, Japonya ve Güney Kore gibi büyük ticaret ülkelerinin daha düşük işsizlik oranlarına sahip olmasının ana nedeni yaratılan bu istihdam çeşitliliğidir (Farooq, 2016: 3).

Uluslararası İşbirliği: Dış ticaret sayesinde, farklı bölgelerdeki insanlar birbirleriyle yakın temas içerisine girmektedir. Bunun bir sonucu olarak ta, karşılıklı anlayış, işbirliği ve ticari ilişkiler gelişmektedir (Farooq, 2016: 3).

Yapılan dış ticaretin ülkeler açısından avantajları olduğu kadar, birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Ülkeler, siyasi ve askeri konularda nasıl ulusal çıkarlarına göre hareket edebiliyorsa, ticari faaliyetlerinde de ulusal çıkarlarına göre hareket edebilmektedir. Bu nedenle ülkeler dış ticaret faaliyetlerini yürütürken aşağıda ifade edilen dezavantajları göz ardı etmemelidir.

Aşırı bağımlılık: Dış ticaret yapan ülkeler veya şirketler küresel boyutta meydana gelebilecek ekonomik kriz veya kaotik durumlara karşı savunmasız kalabilmektedir. Olumsuz bir durum, ticareti yapılmak istenen ürünün talebini etkileyebilmekte, hatta iş kayıplarına neden olabilmektedir. Örneğin, 2019-2020 yıllarında ABD ile Çin arasında yaşanan ticaret savaşında Çin ihracat endüstrisi bu durumdan çok olumsuz etkilenmiştir.

Ekonomik Bağımlılık: Az gelişmiş ülkeler, ekonomik büyümeleri için gelişmiş ülkelere güvenmek zorunda kalmaktadır. Bu tür bir bağımlılık genellikle ekonomik sömürü ile sonuçlanmaktadır. Örneğin, Asya ve Afrika'nın pek çok az gelişmiş ülkesi, Avrupa ülkeleri tarafından büyük ölçüde sömürülmektedir (Farooq, 2016: 3).

Siyasi Bağımlılık: Dış ticaret ayrıca köleliği ve boyun eğdirmeyi teşvik edebilmektedir. Ekonomik bağımsızlığı engelleyebilmekte, politik bağımlılığı tehlikeye sokabilmektedir. İngilizlerin, Hindistan'a başlangıçta ticaret için gelerek, çok uzun bir süre ülkeyi yönetmesi, bu duruma örnek verilebilmektedir (Agarwal, 2020: 3).

Uluslararası Güçlü Ticaret Bloklarının Varlığı: Çok fazla deneyime ve kaynağa sahip olmayan ülkeler, şirketler veya yeni başlayan endüstriler, Dünya ticaretine yön veren; "Avrupa Birliği (AB)", "Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)", "Avrupa Ekonomik Alanı (AEA)", "Orta Avrupa Serbest Ticaret Alanı (CEFTA)", "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)", "Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu (LAIA)", "Güney Amerika Ülkeleri Ortak Pazarı (MERCOSUR)", "Güneydoğu Asya Ülkeleri Topluluğu (ASEAN)", "Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC)", "Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)", "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP)", "Transpasifik Ortaklığı Anlaşması (TTP)", "Kapsamlı Ekonomi ve Ticaret Anlaşması (CETA)", "ANDEAN Ortak Pazarı", "Afrika Birliği (AFB)" gibi güçlü uluslararası ticaret bloklarına karşı rekabet etmekte zorlanabilmekte, hatta piyasadan çekilme kararı bile alabilmektedir (Borad, 2020: 5).

Ulusal Güvenliğe Tehdit: Bir ülke stratejik endüstriler için ithalata aşırı bağımlıysa, ihracatçılar ülkenin ulusal çıkarlarına uygun olmayan bir şekilde karar alınmasında zorlama yapabilmektedir (Borad, 2020: 5).

Doğal Kaynaklar Üzerine Baskı: Ülkeler, coğrafi konumlarına bağlı olarak farklı doğal kaynaklara sahiptir. Ancak, bu doğal kaynakların kullanımı noktasında kapılarını yabancı ülkelere ve şirketlere açarken çok dikkatli olmalıdır. Kontrolsüz aşırı ihracat, bir ülkedeki doğal kaynakları tüketebilmektedir. Kontrol edilmediği takdirde uzun vadede ülke ekonomisinin çökmesine neden olabilmektedir (Farooq, 2016: 4).

Küresel Barış İçin Tehlike: Dış ticaret, yabancı ajanların başka bir ülkeye kolayca girmesine ve yerleşmesine imkan sağlayabilmekte, bu nedenle ulusal kamu düzeni ve bölgesel barışın korunması adına yabancı ajanlara karşı çok dikkatli olunması gerekmektedir (Agarwal, 2020: 5).

Siyasi ve Askeri Krizlerde Yaşanılan Zorluklar: Uzmanlaşma neticesinde ülkede yalnızca karşılaştırmalı maliyet avantajına sahip ürünlerin üretilmesi dengesiz kalkınmayı da beraberinde getirebilmektedir. Böyle bir gelişme, yabancı güçlerle yaşanabilecek bölgesel veya küresel kriz durumlarında söz konusu ülkeyi ihtiyaç duyulan ürünlerin ithalatı noktasında çok derinden etkileyebilmektedir (Agarwal, 2020: 5).

2.4. DIŞ TİCARET TEORİSİ

İktisat biliminin en temel amacı kıt olan kaynaklarla toplumun çok sayıdaki ihtiyaçlarını mümkün olan en yüksek seviyede karşılamaktır. Ancak, ihtiyaçların karşılanmasında kullanılabilecek bu kaynaklar hem nicelik, hem de nitelik yönünden ülkeden ülkeye farklılıklar gösterebilmektedir. Bazı ülkeler belirli ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli kaynaklardan yoksun olabilirken, bazı ülkeler ihtiyacından fazla kaynağa sahip olabilmektedir.

Günümüz dünyasında kendi kendine yeterli bir ülke neredeyse yok denecek kadar azdır. Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya ve Çin gibi zengin doğal kaynaklara ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler bile dış ticaretten vazgeçemezler.

Dış ticaret, bir ölçüde her ekonomi için zorunlu olduğundan dolayı, tarihin ilk çağlarından itibaren hep varolmuştur. Ancak dış ticaretle ilgili ilk görüşler sistemli olarak korumacı ve kısıtlayıcı görüşler içeren Merkantilist'ler tarafından ortaya atılmıştır. Merkantilist akımın devamında, özellikle 1760-1770 yılları arasında, Merkantilist'lere tepki olarak devletin ekonomiye müdahalesini reddeden Fizyokrasi doktrini ortaya çıkmış ve böylelikle Klasik Teori'nin de temelleri atılmıştır. 1776 yılında İngiliz liberalizminin teorik yapısını kurmuş olan Adam Smith tarafından "Mutlak Üstünlükler Teorisi" ortaya çıkmıştır. Bu teoriye göre, dışarıda daha ucuz olan malları içeride daha pahalıya üretmeye gerek yoktur(Yıldırım, 2019: 247).

Mutlak Üstünlükler Teorisi olarak adlandırılan bu görüş daha sonra David Ricardo tarafından "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" ne dönüştürülmüş ve her alanda ucuza üretim yapan ekonomilerin bile serbest dış ticaretten yararlı çıkabileceği kanıtlanmak istenmiştir (Ertürk, 2006: 338).

Uluslararası ticaret kazançlarının taraflar arasında nasıl dağılacağı konusunu işleyen John Stuart Mill ise, sanayileşme sürecinde koruyucu önlemleri kabul etmekle beraber, serbest dış ticaretten yoksun ülkelerin en büyük kazancı sağlayacaklarını, çünkü varlıklı ülkelerin yoksul ekonomilerden daha çok ithalat yapacak alış gücüne sahip olduklarını savunmuştur.

Jean-Baptiste Say, kendi ileri sürdüğü "Mahreçler Kanunu" na dayanarak ithalat ve ihracatın birbirlerine eşit olacağı, dolayısıyla serbest dış ticaretin kuşkusuzca savunabileceği görüşünde olmuştur.

Manchester liberalizmi ise, serbest ticaretin savaşları bile önleyecek dayanışma etkileri yaratacağını, bundan ötürü barışın güvencesi olarak yorumlanabileceğini ileri sürerek serbest dış ticaretin savunuculuğunda doruğa ulaşmıştır.

2.4.1. Merkantilizm

Ticaret sistemi anlamına gelen Merkantilizm, 15. Yüzyıl'dan Klasik Teori'nin doğduğu 18. Yüzyıl'ın ortalarına kadar Batı Avrupa'da ekonomik alanda geçerli olmuş düşünce akımına ve uygulamaya verilen genel bir tanımlamadır (Doğan, 2020: 7).

Orta çağın feodal düzenini yıkarak mutlakiyet idaresini güçlendirmek isteyen Avrupa'lı hükümdarlar derebeylik (toprak ağalığı) sisteminin ekonomik olanaklarını zayıflatmak istemiş, bu nedenle özellikle doğu ülkelerinin zenginliklerinin Avrupa'ya aktarılması için büyük çaba göstermişlerdir. Doğunun bütün zenginliklerini kara yoluyla elde edemeyen batılı hükümdarlar, 15. Yüzyıl'ın sonu ile 16. Yüzyıl'ın başlarında Colombus, De Gama ve Balboa gibi deniz kâşifleri ile dünya coğrafyasını da yenileyen önemli deniz aşırı keşiflerde bulunmuşlardır. Bu keşifler sonucunda Avrupa'ya getirilen değerli madenler, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarlarda birçok değişimlere neden olmuş ve bu değişimler sonucunda da mevcut feodal düzenler çökerek ticari kapitalizm ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomik alanda köklü değişimler yaşanmış, iç ve dış ticaret artmış, sömürgecilik güçlü bir ekonomik ve politik yapı haline dönüşmüştür (Seyidoğlu, 2017: 25).

Dış ticaretin gelişmesiyle birlikte merkantilistler tarafından, mal ihracat ve ithalatından doğan alacak ve borçların karşılaştırılması için Dış Ticaret Bilançoları oluşturulmuş ve millî servetin artışı için de Dış Ticaret Bilançosunun daima aktif olması gerektiğini savunmuşlardır (Öztürk, 2012: 6).

Merkantilist doktrinin dış ticaretle ilgili başlıca görüşleri ise şunlardır;

- Dış ticaret politikasının temelini, ihracatı teşvik edici ve ithalatı kısıtlayıcı tedbirler teşkil etmektedir.
- Dış ticaret politikasının ağırlık noktası dış ticaret bilançosudur. Altın ve gümüş olarak kabul edilen millî serveti arttırmak için bilançonun sürekli aktif olması, yani fazla vermesi gerekmektedir.
- Ülkeyi ekonomik yönden güçlü kılabilmek, yabancı ülkelere karşı rekabet gücünü arttırmak demektir.

– Emek, üretimin ve dolayısıyla ihracatın kaynağıdır.

– İhraç mallarının rekabet gücünü arttırabilmek için üretim maliyetlerinin, dolayısıyla ücretlerin düşük tutulması zorunluluktur.

– Merkantilizm, sayılan bu ilkeleri gerçekleştirebilmek için ise ilk kez devletin müdahaleciliğini getirmiştir. Dolayısıyla, dış ticaret rejimi devletin kontrolü altına alınmış ve kısıtlayıcı bir politika uygulanmıştır.

– Devletin ekonomik oluşumları kontrolü altına almasının başlıca nedeni ise, özel müteşebbisin kâr amacı ile ekonominin dış rekabet gücünü zedelemesini önlemek olmuştur.

Merkantilist görüşün geçmişi çok eskiye dayanıyor gibi gözükse de, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası dönemde yeniden taraftar bulmuş, devletlerin bu dönemde tekrar uygulama alanına soktukları kısıtlayıcı dış ticaret rejimleri Neo-Merkantilist bir akımın doğmasına da neden olmuştur. Halen günümüzde gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerde uygulanan Merkantilist politikalara rastlamak mümkündür (Ünsal, 2005: 5).

2.4.2. Fizyokrasi

Etimolojik olarak "Doğanın Kuralı" anlamına gelen Fizyokrasi kavramı, 18. Yüzyıl'ın ortalarında Merkantilizm'e bir tepki olarak, Fransa'da ortaya çıkmış ortak ekonomik ilke ve politikaların genel bir tanımlamasıdır. Fizyokrasi doktrininin en önemli savunucusu ve düşünürü François Quesnay'dır. Evreni yöneten doğal yasanın varlığına inanan Fizyokratlar, Merkantilist ticari politikaların, ulus devletlere ekonomik anlamda büyük zararlar verdiğini ileri sürmüşlerdir (Eğilmez, 2019: 46).

Fransa'da, tarımın ihmal edilerek tek taraflı ticaret ve sanayi gelişimine ağırlık verilmesi, yozlaşmış, verimsiz ve adaletsiz vergi sistemi, toprakların büyük çoğunluğunun soylular ve din adamları tarafından sömürülmesi, çiftçilerden çok ağır vergiler alınması, hükümetin kötü maliye politikaları, çalışmaların merkezinde insan yerine devletin yer alması, Fizyokrasi teorisinin ortaya çıkmasında etkili olan ana faktörler olmuştur (Günay, Türkmen ve Özbek, 2018: 58).

Fizyokrasi doktrininin kabul ettiği görüşler ise şunlardır;

– Ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyen doğal bir düzen vardır. Devletin müdahalesi, ekonomide kendiliğinden oluşan bu doğal düzeni bozmaktadır. Doğal düzen içerisinde devletin rolü bulunmamaktadır. Devletten, topluma karşı evrensel eğitim ve bayındırlık hizmetleri sunması beklenmektedir.

– Özel mülkiyet hakları sınırlandırılmamalı, toprak sahipleri tarafından çiftçiler desteklenmeli, fonlanmalı ve her zaman korunmalıdır.

– Bireyler, doğal düzen içerisinde özgürce hareket etmeli, emek ve girişimleri hiçbir zaman kısıtlanmamalıdır. Bu yaklaşım, "laisessez faire laisessez passer" (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) söylemi ile desteklenmiştir.

– Servetin kaynağı madenlerin aksine, tarımsal ürünler olarak görülmüştür. Üretimde kullanılan girdi miktarını artırmanın tek yolu ise, tarımsal üretimi artırmakla mümkündür. Tarım dışındaki diğer üretim alanları, hem üretken değil, hem de masraflı olarak görülmektedir.

– Sermaye, tasarrufun bir sonucu olarak görülmekte, bu nedenle tarımsal amaçlarla alınan kredilerde faiz uygulamasına izin verilmektedir.

– Tek faydalı üretim alanı tarım olarak görüldüğü için, toplanan vergiler tarımsal faaliyetlere aktarılmalıdır. Tarım sektöründe, çiftçilerin korunması için, net hasıla üzerinden vergilendirilme yapılması sağlanmalıdır (Öztürk, 2012: 12).

Fizyokratların ekonomik sisteme yaptıkları katkılar ise şunlardır;

– İktisadı, bilimsel yöntemler kullanarak sağlam bir temele oturtmaya çalışmışlar, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkilerini inceleyerek iktisat biliminin kurucuları arasındaki yerlerini almışlardır.

– Verimli ve verimsiz emek kavramları üzerinde yoğunlaşarak, Klasik İktisatçılar tarafından geliştilen Emek-Değer Teorisi'ne zemin hazırlamışlardır.

– Özel mülkiyet, anlaşma, faiz, girişim özgürlüğü, devletin eğitim ve bayındırlık hizmetlerini üstlenmesi gibi olguları ele alarak Liberalizm'in doğmasına ışık tutmuşlardır.

– Azalan verimler yasası, artı değer kavramı ve "Her arz kendi talebini yaratır" yaklaşımları ilk kez Fizyokratlar tarafından ele alınmıştır (Günay, Türkmen ve Özbek, 2018: 58).

2.4.3. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Merkantilist ve Fizyoyrasi dönemlerinin sonlarına doğru dış ticaret politikalarına karşı farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar Fizyokrasi Doktrini ile himayecilik, kısıtlayıcılık ve liberalizm alanlarında bazı gelişmeler yaşanmış olsa da, Dünya çapında kabul gören esas değişiklik Klasik İktisatçı'lar ile birlikte olmuştur. Öncülüğünü Adam Smith'in yaptığı Klasik Okul

iktisatçıları merkantilist görüşün aksine, **ekonomik düşünen ve davranan kişi** (homo economicus), **görünmeyen el** (ordre naturel = doğal düzen) ve **bırakınız yapsınlar** (laissez-faire) ilkeleri üzerine inşa edilmiş liberal görüşü yani serbest dış ticareti savunmuştur (Kaya, 2017: 24).

18. Yüzyıl'ın sonlarında İngiltere'de başlayan sanayi devrimi buharın ve makinanın üretime girmesi ile sanayi kapitalizmi aşamasının gerçekleşmesini sağlamıştır. İngiltere'nin özellikle 1757 Plassey savaşı ile ekonomik ve politik hegomonyası altına aldığı Hindistan'ı sömürerek gerçekleştirdiği bu sanayi süreci sonunda, İngiliz'lerin artan üretimlerine yeni pazar bulma isteği, klasik okul iktisatçılarının ileri sürmüş olduğu Klasik Dış Ticaret ilkelerinin uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde, bazı ülkeler kendini koruyabilse de, sanayileşme hareketini sağlayamamış birçok ülke klasik dış ticaret politikalarına geçme durumunda kalmıştır (Kazgan, 2008: 107).

Klasik dış ticaret teorilerinin varsayımları ise şu şekildedir;

- Dış Ticarette sadece 2 ülke ve 2 malın olduğu varsayımına dayanır.
- Mallar kendi içerisinde standart ve homojendir.
- Her iki ülke de söz konusu iki malı üretebilmektedir.
- Uluslararası ticaret, paradan ziyade mübadele şeklinde yürütülmektedir.
- Fiyatlar reeldir.
- Ekonomik piyasalarda tam rekabet şartları geçerlidir.
- Devlet ekonomiye müdahale etmemektedir.
- Üretim endüstrisinde kullanılan tek faktör emektir.
- Emek, ülke içerisinde tam hareketli, ülkeler arasında tam hareketsizdir.
- Ekonomi tam istihdam şartlarındadır.
- Dış ticaret taşıma giderleri sıfır kabul edillmektedir (Çelik, 2009: 200).

2.4.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi (Adam Smith)

Bu teoriye göre, ülkeler açık ekonomi durumunda, kapalı ekonomi durumuna göre daha fazla ticaret avantajı elde edebilmektedir. Bir ülke bir malı diğer ülkeye göre mutlak olarak ucuza üretebiliyorsa, o malda uzmanlaşmalı ve üretim fazlasını ihraç etmelidir (Yıldırım, 2019: 247). Buna karşılık, nisbeten daha pahalıya ürettiği malın üretiminden ise vazgeçerek, diğer ülkeden bu malı ithal etmelidir. Böylece kıt kaynaklar daha verimli üretim alanlarına aktarılabilmektedir (Kaya, 2017: 25).

Dış ticareti ilk defa bilimsel olarak açıklamaya çalışan A.Smith'e göre, üretimin maliyeti yalnızca homojen bir faktör olan emek faktöründen oluşmaktadır. Dolayısıyla, bir malın üretiminde emek miktarının düşmesi maliyetleri düşürmekte, emek miktarının artması ise maliyetlerin artmasına neden olmaktadır (Seyidoğlu, 2015: 27).

Örneğin, Türkiye'nin kumaş, Almanya'nın ise makina parçası ürettiği varsayımı altında, uzmanlaşma olmadan önce söz konusu ülkelerin 10 saatlik zaman dilimi içerisindeki üretim kapasiteleri aşağıdaki Tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2: Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne Göre
Ülkelerin Uzmanlaşma Öncesindeki Üretim Durumu

	10 saatlik emekle üretilen Kumaş (metre)	**10 saatlik emekle üretilen Makine (parça)**
Türkiye	40	30
Almanya	30	50
Toplam	**70 Metre**	**80 Parça**

Kaynak: Dinler, 2018: 565.

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere Türkiye kumaşı, Almanya ise makine parçasını daha ucuza ürettiği için, Türkiye kumaş üretiminde, Almanya ise makine parçası üretiminde mutlak üstünlüğe sahip durumdadır. Çünkü Türkiye'de 1 metre kumaş 0,25 saat emek, 1 parça makine ise 0,33 saatlik emek değerindeyken bu durum Almanya'da 1 metre kumaş 0,33 saat emek, 1 parça makine ise 0,2 saatlik emek değerinde olmaktadır. Bu sonuçlara göre; Türkiye'nin kumaşta, Almanya'nın ise makine parçasında uzmanlaşması sonucunda, Türkiye bütün gücünü kumaş üretimine harcayarak toplamda 80 metre kumaş (2 x 40 metre) üretmekte, Almanya ise tüm gücünü makine parçası üretimine odaklayarak toplamda 100 parça makine parçası (2 x 50 parça) üretebilmektedir. Yani sonuç olarak toplam kumaş üretiminde 80 metre - 70 metre = 10 metre, makine parçası üretiminde ise 100 parça – 80 parça = 20 parçalık artış sağlanmış olmaktadır. Böylece, Türkiye ve Almanya, buğday ve kumaş üretiminde hem kaynaklarını daha verimli kullanmış olmakta, hem de ülke halklarının buğday ve kumaşı daha fazla tüketebilmelerine imkan sağlamış olmaktadır (Yılmaz, 2014: 21-22).

Ayrıca, A.Smith merkantilist görüşün ileri sürdüğü "Dış ticarette bir ülkenin kazançlı çıkarken karşı ülkenin kaybedeceği" yaklaşımını kabul etmemektedir. A.Smith'e göre her ülke ucuz üretebildiği üründe uzmanlaşarak uluslararası ticaretten kazançlı çıkabilmektedir. Bu sayede doğal kaynaklar verimli kullanılarak refah ve üretim seviyesi oldukça yukarı seviyelere çıkarılabilmektedir (Hepaktan, 2015: 30).

2.4.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (David Ricardo)

Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler, ürettikleri mal ve hizmetler açısından karşılaştırıldığında, gelişmiş ülkelerin daha az kaynak kullanarak daha fazla üretim yaptıkları ve bu sayede kaynaklarını daha etkin ve verimli kullandıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu duruma gelişmiş ülkelerin bazı mal ve hizmetlerin üretiminde göreceli olarak daha üstün olmayacağı anlamına da gelmemektedir (Kaya, 2017: 25).

Bir ülkede üretilen bir mal diğer bir ülkeye göre, göreceli olarak daha düşük fırsat maliyeti ile üretiliyorsa bu ülkenin söz konusu malın üretiminde diğer ülkeye göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ülkeler, fırsat maliyeti düşük olan malların üretiminde bir de uzmanlaşma yolunu tercih ettiği takdirde daha fazla kar elde ederek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilmektedir (Yıldırım, 2019: 248).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisini geliştiren David Ricardo'ya göre, bir ülke tek bir mal yerine birden fazla malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olabilir veya bir ülke birden fazla malı diğer ülkelerden daha düşük maliyetle üretebilir. Bu durum ise, dış ticaretin yapılmasına engel bir durum değildir. Çünkü bir malı göreceli olarak daha ucuza üreten ülke, o malın üretiminde uzmanlaşabilir ve diğer malları dışarıdan ithal edebilir (Coşkun ve Topuz, 2018: 675).

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı dış ticaret konusundaki görüşünü, Türkiye ve Almanya arasındaki dış ticaretin kumaş ve buğdaydan oluştuğu varsayımı altında Tablo 3'te gösterilen örnek üzerinden şu şekilde açıklanabilmektedir.

Tablo 3: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ne Göre Ülkelerin Uzmanlaşma Öncesindeki Üretim Durumu

	1 iş gününde üretilen Kumaş (Metre)	**1 iş gününde üretilen Buğday (Kilo)**
Türkiye	100	200
Almanya	50	40
Toplam	**150 Metre**	**240 Kilo**

Kaynak: Dinler, 2018: 566.

Her iki ülkede söz konusu malların esas alınan zaman dilimi içerisindeki birim üretim miktarları yukarıdaki Tablo 3'te gösterildiği gibidir. Tablodaki üretim miktarlarına bakıldığında Türkiye'nin her iki mal açısından da mutlak üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak burada dikkati çeken nokta, mutlak üstünlük durumunun buğday üretimi açısından daha belirgin olmasıdır. Bu duruma göre, Türkiye ile karşılaştırıldığında Almanya buğday üretimini 5 kat, kumaş üretimini ise sadece 2 kat daha ucuza üretmektedir.

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre böyle bir durumda ticaret yapılması mümkün gözükmemektedir. Ancak, Ricardo'ya göre bu durumda bile her iki ülke dış ticaret yapabilmektedir. Ülkeler, daha fazla maliyet avantajına sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşarak, daha az maliyet avantajına sahip olduğu malın üretimini karşı ülkeye bırakarak, iki taraf ta daha fazla ticari avantaj elde edebilmektedir (Seyidoğlu, 2015: 35).

Örneğe göre, Türkiye, Almanya'ya nisbeten kumaş üretiminde 2 kat (100/50) buğday üretiminde ise 5 kat (200/40) avantajlı durumdadır. O halde Türkiye daha avantajlı olduğu buğday üretiminde uzmanlaşmalı, kumaş üretimini de Almanya'ya bırakmalıdır.

Türkiye 1 iş gününde 100 metre kumaş üreten işçiyi buğday üretiminde çalıştırması durumunda, normal üretim yaptığı buğday miktarına ilave olarak 200 kilo daha buğday üretebilmektedir. 200 kilo buğdayı Almanya'ya ihraç ettiğinde ise, karşılığında 250 metre kumaş ithal ederek, 150 metre kumaş kazançlı çıkabilmektedir. Çünkü Türkiye'de 200 kilo buğdayı üreten işçi ancak 100 metre kumaş üretebilmektedir.

Almanya ise, 1 iş gününde 40 kilo buğdayı üreten işçiyi kumaş üretiminde çalıştırması durumunda, normal üretim yaptığı kumaş miktarına ilave olarak 50 metre daha fazla kumaş üretebilmektedir. Almanya, 50 metre kumaşı Türkiye'ye ihraç ettiği takdirde, karşılığında 100 kilo buğday ithal edebilmekte ve 60 kilo buğday kazançlı çıkabilmektedir. Çünkü Almanya'da, 50 metre kumaşı üreten işçi ancak 40 kilo buğday üretebilmektedir.

Böylece, Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, serbest dış ticaretten her iki ülkede avantajlı çıkabilmektedir. Türkiye'nin avantajı 150 metre kumaş, Almanya'nın avantajı ise 60 kilo buğday olmaktadır.

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ülkeler arasında dış ticaret yapılabilmesinin en temel şartı, bu ülkelerde üretim maliyetlerinin yani yurtiçi fiyatlarının birbirinden farklı olması durumudur. Yani iç ticaret hadlerinin birbirinden farklı olması gerekir. Yukarıda verilen örneğe göre yurtiçi fiyatlar şöyledir.

Türkiye'de 100 mt.Kumaş=200 kg.Buğday → *1K=2B* → *1B=0,50K* (19)

Almanya'da 50 mt.Kumaş=40 kg.Buğday → *1K=0,80B* → *1B=1,25K* (20)

Bu durumda Türkiye'de buğday, Almanya'da kumaş daha ucuz üretilebilmektedir. Yani, Türkiye'nin buğday üretiminde, Almanya'nın ise kumaş üretiminde göreceli olarak karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması ve her iki ülkeye ait iç ticaret hadlerinin birbirinden farklı oluşu, olası bir dış ticaretten her iki tarafın da kazançlı çıkabileceği anlamına gelmektedir.

2.4.9.3. Uluslararası Değerler Teorisi (John Stuart Mill)

Daha önce de belirtildiği üzere Ricardo'nun geliştirmiş olduğu Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi uluslararası ticaretten doğacak kazancın ülkeler arasında nasıl dağılacağı konusu ile pek ilgilenmemiştir. J.S.Mill'in Uluslararası Değerler Teorisi ise bu eksikliği gidermeye çalışarak ülkelerin iç ticaret hadlerine göre dış ticaret hadlerinin nasıl belirlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Yılmaz, 2014: 76).

Bu görüşü şu şekilde açıklamak mümkündür:

Tablo 4: Uluslararası Değerler Teorisi'ne Göre Ülkelerin Uzmanlaşma Öncesindeki Üretim Durumu

	10 iş gününde üretilen Zeytinyağı (Litre)	**10 iş gününde üretilen Kumaş (Metre)**
Portekiz	10	10
Türkiye	40	20
Toplam	**50 Litre**	**30 Metre**

Kaynak: Dinler, 2018: 567.

Bu örneğe göre her iki malın üretiminde Türkiye mutlak bir üstünlüğe sahip gözükmektedir. Ancak Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü zeytinyağındadır. Çünkü zeytinyağındaki üstünlük oranı (4:1), kumaşta ise (2:1)'dir. Bu iki ülke arasında bir dış ticaret gelişmesi durumunda, J.S.Mill'e göre bu ticaretin sınırlarını dış ticaret hadleri yani mübadele oranları belirlemektedir (Salvatore, 2013: 104).

Örnekte, Emek Değer Teorisi'ne göre Portekiz'de 10 lt. zeytinyağının değeri 10 m. kumaşa eşittir ve mübadelede de bu oran (1:1) geçerlidir. Türkiye'de ise 10 lt. zeytinyağı ancak 5 m. kumaş ile değiştirilebilmektedir. Böyle bir durumda, Türkiye 10 lt. zeytinyağı karşılığı Portekiz'den 5 metre'den fazla kumaş ithal edebilmesi durumunda ve aynı zamanda Portekiz'e 10 lt. zeytinyağı için 10 m. den az kumaş ödemesi durumunda iki ülke arasında dış ticaret yapılabilmektedir.

Başka bir deyimle uluslararası ticarette trampa ticaret hadleri (mübadele oranı) her iki ülkedeki emeğin değişik etkenliğine göre belirmiş olan ekonomi içi mübadele oranlarına göre belirlenmektedir. Yani uluslararası mübadele oranının alt ve üst sınırlarını her iki ülkenin iç mübadele oranları oluşturmaktadır (Cicioğlu ve Doğruyol, 2013: 126).

Uluslararası dış ticaret hadleri, her ülkenin diğer ülke mallarına karşı olan talebine ve bu talebin esnekliğine göre değişmektedir. Eğer iki ülke arasında geçerli olan dış ticaret hadleri kararlı olursa, ancak o zaman her iki ülkenin birbirlerinden talep ettikleri malların değeri eşit olabilmektedir.

Önemli olan diğer bir nokta da, emeğe ödenen ücret seviyesidir. Eğer Türkiye'de zeytinyağı üretiminde emeğe ödenen ücret Portekiz'e kıyasla 4 kat fazla

ise, o zaman emeğin üretkenliğine dayanan maliyet farklılığı ortadan kalkmış olmaktadır.

J.S.Mill'in karşılaştırmalı üstünlükler teorisine getirdiği en önemli yenilik, burada da arz ve talep kanununun geçerli olduğunu ve gerçek trampa ticaret hadlerinin talep hacmi ve talep elastikiyeti tarafından belirlendiğini göstermiş olmasıdır. Mill'e göre bir ülkenin ürettiği malların mübadele fiyatı, toplam ihracatının toplam ithalatını karşılayabileceği bir seviyede gerçekleşmektedir. Mill'in bu görüşü "Uluslararası Değerler Kanunu" diye adlandırılmıştır (Yılmaz, 2014: 75).

Sonuç olarak ulaşılan noktada karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı dış ticaretin yapılabilmesi için üç temel şart ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

1. Karşılaştırmalı üstünlük derecesi,
2. İç ticaret hadlerinin farklı olması,
3. Dış ticaret haddinin belirlenmesidir (Hepaktan, 2015: 30).

Bu koşulların gerçekçi olarak belirlenmesi durumunda ise, karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı dış ticaretten her iki tarafta kazançlı çıkabilmektedir.

2.4.4. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisi

Klasik dış ticaret teorileri içerisinde bulunduğu döneme göre, yaklaşık yüz yıl boyunca iktisadi politikalara yön veren bir analiz metodu olarak gerek ekonomistler gerekse de yöneticiler tarafından uygulanmaya çalışılmıştır.

Ancak, Klasik Teori'yi daha karmaşık ve gerçekçi modellerle kanıtlamaya çalışan farklı analiz ve metodların keşfedilmesiyle, söz konusu teorilerde de bir takım eksikliklerin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Klasik Teori'nin eksikliklerini kısaca özetlemek gerekirse:

- Klasik görüş, dış ticareti soyut bir bakış açısıyla incelemiştir.
- Üretim hacmindeki değişimler ne olursa olsun maliyetleri sabit maliyet kavramı üzerinden değerlendirmiştir.
- Klasik Teori, değeri emeğe dayandırmaktadır. Halbuki uluslararası ticarette malın değeri emek maliyeti ile orantılı değildir.
- Klasik görüşte yalnız emek faktörü üzerinde durulmakta, diğer üretim faktörleri dikkate alınmamaktadır. Hatta emek faktörünün homojen olduğu da kabul edilmemektedir.
- Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin ihmal ettiği hususlardan bir diğeri de bir ülkedeki emeğin neden diğer bir ülkedeki emekten daha üstün olduğu

hususudur. Emekten ayrı olarak diğer üretim faktörleri miktarlarında daha yüksek bir verimlilik yaratabileceğini unutmamak gerekir.

– Klasik görüşte, ulaştırma maliyetlerinin emek maliyetleri üzerindeki etkisi ihmal edilmiştir.

– Bu teori azalan verimler kanununun gereklerini ihmal eder görünmektedir (Dinçer, 2020: 15).

2.4.4.1. Fırsat Maliyetleri ve Üretim İmkanları Eğrisi

Klasik Teori'nin analizleri, emek değer teorisine dayandığı için, Neo-Klasik İktisatçılar tarafından yetersiz görülmüştür. Gerçekten bir ülkede emek geliri homojen, yani her bölgede ve her emek kalitesinde aynı değildir. Malların taleplerindeki değişmeler de çeşitli üretim sektörlerinde çalışan emeğin arz ve talebine etkide bulunabileceği için, yine ücretler farklılık gösterebilmektedir. Kaldı ki, malların üretiminde emeğin yanında diğer üretim faktörlerinin de rolü olduğu Klasik Teori'de ihmal edilmiştir (Karluk, 2013: 42).

Fırsat Maliyeti Teorisi ile, Klasik Teori'nin eksikliklerine yönelik yeni bir bakış açısı ortaya konulmuştur. Bu görüşe göre:

Fırsat maliyeti, uzun dönemde bir malın maliyeti, o maldan bir birim daha üretmek istendiği zaman, başka bir malın üretiminden zorunlu olarak vazgeçilen miktar kadardır (Dinçer, 2020: 15).

Bu yaklaşım ekonominin tam istihdam seviyesinde olması varsayımından hareket etmektedir. Dolayısıyla bir (A) malından daha çok üretmek gerektiği zaman, bir kısım üretim faktörü zorunlu olarak başka bir (B) malının üretiminden alınıp daha çok üretilmesi istenen (A) malının çoğaltılmasında kullanılabilmektedir. Bütün faktörler tam istihdamda olduğu için zorunlu olarak (B) malının üretiminden fedakârlık edilmiş, yani belli bir miktar vazgeçilmiş olmaktadır.

Goettfried Haberler tarafından geliştirilen Fırsat Maliyeti Teorisi, emeğin dışında kalan diğer üretim faktörlerinin de dikkate alınması durumunda, iki ülke arasındaki fırsat maliyetleri farklı ise emek-değer teorisine dayalı olan karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin yine aynı sonuçları verebileceğini ileri sürmektedir (Çelik, 2015: 52).

Haberler'in fırsat maliyetleri teorisi ise üretim imkânları veya dönüşüm (transformation) eğrileri ile açıklanmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2019: 250).

Şekil 8: Üretim İmkanları Eğrisi

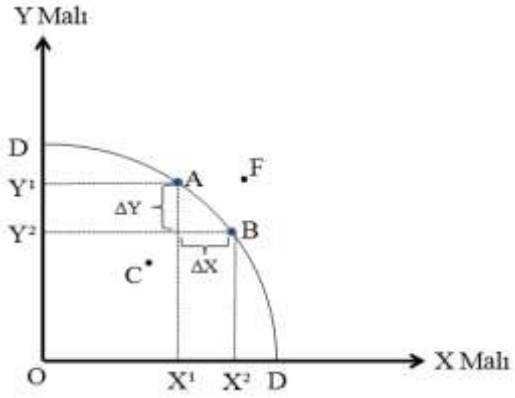

Kaynak: Hepaktan, 2015: 41.

Şekil 8'de gösterilen üretim olanakları eğrisi, bir ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri veri iken belli bir dönem içerisinde üretim yapabileceği toplam çıktı düzeyini ifade etmektedir. Üretim olanakları eğrisi artan fırsat maliyetleri nedeniyle içbükeydir (Hepaktan, 2015: 41).

Bir ekonominin üretim olanakları eğrisi üzerinde herhangi bir noktada olması demek, tüm kaynakların verimli bir şekilde kullanıldığı anlamını taşımaktadır. Yani A ve B noktaları tam kapasite ile gerçekleşen çıktı düzeyini ifade etmektedir. Ancak söz konusu ülke, mevcut kaynaklarını verimli bir şekilde kullanamıyorsa, yani ülkede işsizlik veya eksik istihdam söz konusu ise bu durumda çıktı düzeyi eğrinin iç bölgesinde yer alan C noktasında oluşmaktadır. Eğrinin dışında yer alan F noktası ise, mevcut kaynaklarla elde edilemeyen bir üretim kombinasyonunu ifade etmektedir. Zaman içerisinde ülke ekonomisi büyüyebilir ve üretmek için daha büyük üretim kapasiteleri gerçekleştirebilir ve sonuçta da çıktı düzeyini arttırabilir (Ünsal, 2016: 45).

2.4.4.2. Kayıtsızlık Eğrileri

Kayıtsızlık eğrileri toplam faydada bir değişiklik olmadan, bu faydayı sağlayan çeşitli malların miktarlarının değişebildiği durumu göstermektedir. Neo-Klasiklere göre dış ticaret talepleri, tüketicilerin zevk ve tercihlerine göre değişkenlik göstermektedir. Bu doğrultuda bir ekonomide üretim, kayıtsızlık eğrisi ile (talep) üretim imkânları eğrisinin (arz) birbirlerine teğet olduğu noktada yapılmaktadır (optimal üretim noktası). Bu noktadan geçen teğet doğru malların değişim oranını göstermektedir. İki ülkenin dış ticarete girebilmeleri ve bundan kazançlı

çıkabilmeleri için, ortak bir değişim oranına sahip olmaları gerekmektedir (Dinçer, 2020: 39).

Şekil 9: Kayıtsızlık Eğrisi

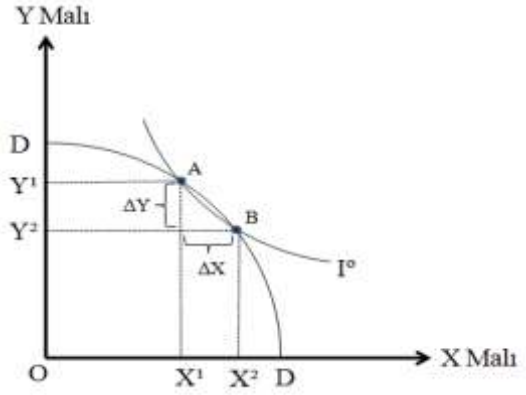

Kaynak: Dinçer, 2020: 39.

2.4.4.3. Karşılıklı Talep ve Teklif Eğrileri

Daha önce iki ülke arasında dış ticaretin gerçekleşmesini sağlayan değişim oranlarının karşılıklı talebe dayandığı görüşünün J.S. Mill tarafından ileri sürüldüğü açıklanmıştı. Mill'in bu görüşünü aynı zamanda öğrencisi de olan Marshal ve Edgeworth teklif eğrileri yöntemini geliştirerek analiz etmeye çalışmışlardır (Salvatore, 2013: 89).

Edgeworth tarafından geliştirilmiş olan teklif eğrileri, aslında orijinden başlayan ve eğimi pozitif olan bir tür kayıtsızlık eğrileridir. Teklif eğrileri bir ülkenin belli bir maldan elde etmek (satın alabilmek) için, teklif ettiği (satmaya hazır olduğu) başka bir malın miktarını göstermektedir. Ancak ithal edilen mal miktarı arttıkça, bu malın ekonomi içi fiyatı düşmekte, buna karşılık ihraç edilen malın ekonomi içinde miktarı azaldıkça değeri yükseleceği için, ithal malı karşılığı teklif edilen ihraç malı miktarı düşmekte, yani başlangıçtaki değişim oranı sabit kalmamaktadır. İki ülkenin ticareti gerçekleştireceği nokta teklif eğrilerinin kesiştiği nokta olmaktadır. Çünkü bu noktada her iki ülke için geçerli olan sabit bir değişim oranı belirlenmektedir. (Ünsal, 2005: 139).

Teklif eğrileri bu şekilde ülkelerin hem taleplerini hem de arzlarını bir arada göstermektedir. Teklif eğrilerinin kesişebilmesi ise, ülkelerin mutlak veya karşılaştırmalı üstünlük durumlarına bağlı olmaktadır.

Türkiye, başlangıç aşamasında 1 kilogram buğdayın karşılığında 1.1 litre kimyasal temizlik maddesi talep ediyorken, mübadele hacmi büyüdükçe birim kilogram başına daha fazla kimyasal temizlik maddesi talep etmeye başlamaktadır. Çünkü Türkiye'deki buğday miktarının azalmasıyla buğdayın marjinal faydasında artış yaşanmakta, bunun karşılığında Almanya'dan ithal ettiği kimyasal temizlik maddesinin miktarı arttıkça ise kimyasal temizlik maddesinin marjinal faydası küçülmeye başlamaktadır. Türkiye ve Almanya örneğinden yola çıkarak, iki ülkenin karşılıklı teklif ve talep çizelgelerinin örneklendirilmesi ise Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Türkiye ve Almanya'nın Karşılıklı Teklif ve Talep Çizelgesi

Türkiye'nin Teklifi ve Talebi		**Almanya'nın Teklifi ve Talebi**	
Buğday teklifi	Kimyasal Temizlik Maddesi Talebi	Kimyasal Temizlik Maddesi Teklifi	Buğday Talebi
1 Birim için	1.1 Birim	1.1 Birim için	0.6 Birim
2 Birim için	1.2 Birim	1.2 Birim için	0.7 Birim
3 Birim için	1.3 Birim	1.3 Birim için	0.8 Birim
4 Birim için	1.4 Birim	1.4 Birim için	0.9 Birim
5 Birim için	1.5 Birim	1.5 Birim için	1.0 Birim
6 Birim için	1.6 Birim	1.6 Birim için	1.1 Birim

Kaynak: Unay, 2018: 425.

Tablo 5'ten de anlaşıldığı üzere, Türkiye 5 kilogram buğday teklif ederken 7.5 litre kimyasal temizlik maddesi (5x1.5) talep etmekte, Almanya ise 7.5 litre kimyasal temizlik maddesi (1.5x5) teklif ederken 5 kg buğday (5x1) talep etmektedir. Dolayısıyla karşılıklı mübadele oranı 1 kg buğday için 1.5 litre kimyasal temizlik maddesi olmaktadır.

Almanya ve Türkiye'nin karşılıklı teklif ve talep eğrilerinin grafik yardımıyla gösterimi ise Şekil 10'da gösterildiği gibidir.

Şekil 10: Karşılıklı Teklif ve Talep Eğrileriyle Mübadele Oranının Belirlenmesi

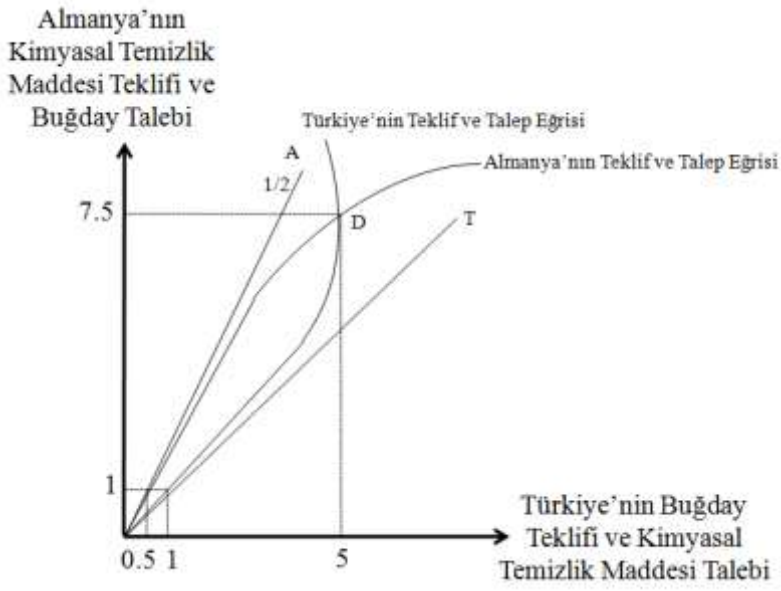

Kaynak: Unay, 2018: 426.

Her iki ülkenin teklif ve talep eğrileri grafik üzerinde çizildiğinde D noktasının ordinat ve apsis değerinin birbirine oranı karşılıklı mübadele oranını vermektedir. (7.5/5=1.5). Şekilde, OT doğrusunun altındaki oranlarda Türkiye mübadeleye sıcak bakmamaktadır. Aynı şekilde OA doğrusunun üzerindeki oranlarda da Almanya mübadeleye yanaşmamaktadır. Sonuç olarak, Almanya ve Türkiye arasındaki söz konusu iki malın mübadele oranı, ülkelerin arz ve taleplerine göre oluşmaktadır (Unay, 2018: 426).

2.4.4.4. Heckscher - Ohlin Teoremi

Klasik Görüş'ün başından itibaren ticaret teorisine ilişkin en ilginç katkı, Heckscher'in görüşlerinden esinlenerek Ohlin'in geliştirmiş olduğu ve bu nedenle Heckscher-Ohlin teoremi olarak da bilinen bu yaklaşım olmuştur. Dış ticaret konusuna ilk kez değişik bir açıdan bakan ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden farklı olarak fiyat ve maliyetlerin ülkelere göre değişmesini, faktör yoğunluklarına dayandıran Heckscher-Ohlin teoremi şu şekilde özetlenebilmektedir:

Tüketici taleplerindeki farklılıklar, çeşitli ülkelerde eşit üretim koşulları altında değisik fiyat seviveleri yaratabilmektedir. Bunun yanı sıra, her ekonominin sahip olduğu üretim faktörü miktarlarındaki ve kalitesindeki farklılıklar da olası bir talep daralması neticesinde önemini kaybedebilmektedir. Böyle bir durumda ülkeler

arası ticaret gereksiz bile olabilir. Sonuçta her ülke hangi üretim faktörü yoğunsa o üretim faktörünün ürettiği malları ihraç etmeye çalışmaktadır (Sasaki, 2015: 51).

Bu teori ile, hangi malların dış ticarete konu olmasının gerektiği hususuna yeni bir çözüm getirilmiş olmaktadır.

Heckscher Ohlin Modelinin Varsayımları (Dinçer, 2020: 55);

- İki ülke, iki malın ticaretini yapmakta olup, sermaye ve emek gibi iki homojen üretim faktörünün olduğu varsayılmaktadır.
- Üretim faktörlerinde kısıtlama söz konusudur.
- Her iki ülkede de aynı teknolojilerin olduğu kabul edilmekte olup, teknolojik gelişmenin olmadığı varsayılmaktadır.
- Söz konusu ülkeler benzer üretim teknolojisine sahiptir. Ülkeler aynı teknolojileri paylaşarak ticari farklılıkları ortadan kaldırmaktadır.
- Fiyatlar her yerde aynıdır.
- Ekonomi, her ülkede tam istihdamdadır ve tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Serbest ticaret şartları geçerli olup nakliye ücretlerinin sıfır olduğu kabul edilmektedir.
- İki ülkede de benzer tüketim alışkanlıklarının olduğu varsayılmaktadır.
- İki ülke, sermaye, toprak ve emek olmak üzere farklı göreceli faktör donatılarına sahiptir. Göreceli faktör donatılarına göre, ülkeler sermaye bol, emek bol veya toprak bol olarak sınıflandırılmaktadır.
- Ülkeler arasında faktör yoğunlukları değişebilmektedir.
- Üretim çıktısı olarak ölçeğe göre sabit getiri koşulları söz konusudur.

Gerçekte Ohlin, uluslararası ticareti ekonomi içindeki bölgelerarası ticaretin özel bir türü olarak kabul etmektedir. Uluslararası ticaretin yarattığı mal mübadelesi, bölgelerarası ticarette olduğu gibi, kısmen de olsa, üretim faktörlerinin fiyatlarını bir süre sonra eşitlemektedir. Bu şekilde faktörlerin uluslararasında da hareketliliği sağlanmış gibi bir etki yaratılmış olmaktadır. Her ekonomide mevcut kaynakların, yani üretim faktörlerinin en bol ve en kaliteli olanlarının kullanılması ile üretilen mallar ihraç edilebilmekte, kıt veya kalitesi düşük üretim faktörleri ile üretilmesi gereken mallar ise, başka ülkelerden ithal edilebilmektedir (Gerber, 2017: 63).

Heckscher Ohlin modelinden dört teori ortaya çıkmıştır. Bu teoriler;

Faktör Donatımı: Ürünün maliyeti olarak emek ve sermaye faktörleri dikkate alınmakta olup, bir ülke hangi üretim faktörünü yoğun olarak kullanıyorsa, o malın üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Seyidoğlu, 2017: 81).

Faktör Fiyat Eşitliği Teorisi: ülkeler arasında üretim faktörlerinin fiziksel bir transferi olmasa da, uluslararası serbest dış ticaret sayesinde üretilen malların fiyatları belirli bir süre sonra eşitlenmekte, eşitlenen ürün fiyatları da yine belirli bir zaman sonra ülkelerin nisbi üretim faktör fiyatlarını eşitlemektedir. (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 199)

Stolper-Samuelson Gelir Dağılım Teorisi: Serbest dış ticarette kıt olan faktörlerle üretilen mallar ithal edileceği için kıt faktöre duyulan talep düşmekte ve faktörün geliri azalmaktadır. Öte yandan bol olan faktörle üretilen mallar ise, ihraç edileceği için bol olan faktöre yönelik talepte ve faktörün gelirinde bir artma olmaktadır. Böylece dış ticaret sayesinde, ülkelerdeki faktör fiyatları eşitlenmektedir (Doğan, 2020: 32).

Rybczynski Teorisi: Tam istihdam koşulları altında, iki mal ve iki faktörlü bir endüstride, üretim faktörlerinden birisinin sabit kalması durumunda, diğer üretim faktörü arzında meydana gelen bir artışın, artış yaşanılan üretim faktörünün yoğun olarak kullanıldığı malın çıktısında genişleme yaratacağı, diğer malın üretim hacminde ise azalma söz konusu olacağını varsaymaktadır (Dinçer, 2020: 59).

2.4.5. Modern Dış Ticaret Teorileri

Küreselleşmenin artmasıyla birlikte uluslararası ticarette çok yüksek artışlar meydana gelmiş, bu artışlar da dünya ülkeleri arasında kıyasıya rekabetin yaşanmasına neden olmuştur. Bu kıyasıya rekabet ortamında, ülkeler bir yandan doğal kaynaklar ve üretim faktörü yönünden güçlü olduğu alanlarda uzmanlaşırken, bir yandan da uluslararası ticari faaliyetlerini devam ettirmişlerdir (Dinler, 2018: 570).

1950'li yıllara gelindiğinde ise Klasik ve Neo-Klasik teoriler, oldukça zor ve karmaşık hale dönüşen uluslararası ticari faaliyetleri açıklamada yetersiz kalmış ve birbirinden farklı modern dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özel, 2012:9).

Yeni dış ticaret teorileri, ticari konuları açıklarken makro bakış açısına ilave olarak, mikro bakış açısını da dahil ederek, ülkeler ve endüstriler arası farklılıklarla,

firmaların verimlilik farklılıklarını aynı anda açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, yeni dış ticaret teorileri mikro ekonomik temelli yaklaşıma sahiptir.

Yeni modern teorilerin en belirgin özelliği, Klasik Teori'lerin "Tam Rekabet" ve "Ölçeğe Göre Sabit Getiri" varsayımlarının tersine, dış ticareti "Eksik Rekabet" ve "Ölçeğe Göre Artan/Azalan Getiri" varsayımları ile açıklamaya çalışmış olmasıdır. Klasik Teori'lerde bazı durumlar haricinde devlet müdahalesine sıcak bakılmıyorken, yeni dış ticaret teorilerinde devlet müdahalesinin ülkenin refahına ve kalkınmasına fayda sağlayabileceği ileri sürülmüştür (Yılmaz, 2015: 5).

Ayrıca Dünya ticaretinin çok büyük kısmının da benzer üretim faktörlerine sahip gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından yapılıyor olması da Hecksher-Ohlin teorisinin bazı gerçekleri açıklamada yetersiz kaldığı sonucunu doğurmuştur. Heckscher-Ohlin Teorisi'nin dış ticaret faaliyetlerini tam olarak açıklayamaması da yeni modern teorilerin doğmasına neden olmuştur (Karluk, 2013: 145).

Bu bağlamda literatürde birçok modern teori bulunmasına rağmen, çalışmada en dikkat çekici teorilere yer verilmiştir. Bu modern teoriler ise, Endüstriler Arası ve Endüstri İçi Ticaret Teorisi, Mevcudiyet Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi, Nitelikli İşgücü Teorisi, Tercihlerde Benzerlik Teorisi, Ölçek Ekonomileri Teorisi ve Monopolcü Rekabet Teorisidir.

2.4.5.1. Endüstriler Arası ve Endüstri İçi Ticaret Teorisi

Endüstriler Arası Ticaret, birbirinden farklı üretim endüstrilerinde üretilen ürünlerin hem ithal edilmesi hem de ihraç edilmesidir. Bir ülkenin buğday ihraç edip motorlu taşıt ithal etmesi, Endüstriler Arası Ticaret'e örnek olarak verilebilir. Bu yönüyle bu yaklaşım modeli hem karşılaştırmalı üstünlükler teorisiyle bağdaşmakta, hem de Hecksher Ohlin teorisiyle örtüşmektedir (Altay, Özcan ve Çınar, 2007: 159).

Ancak, Özellikle 1950'li yıllardan itibaren uluslararası ticaretin serbestçe yapılabilmesi ve benzer üretim faktörlerine sahip ülkelerin ürün farklılaşmasına giderek (Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi) benzer ürünlerin ticaretini yapmaya başlaması, Hecksher Ohlin'in Faktör Donatım Teorisine ait varsayımların sorgulanmasına neden olmuştur (Karluk, 2013: 149).

Bu bağlamda; ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması gibi önemli faktörleri de dikkate alarak dış ticareti yeniden açıklamaya çalışan Endüstri İçi Ticaret Teorisi, Hecksher Ohlin teoreminin yetersiz kalan yönlerini açıklamaya çalışmıştır.

Endüstri İçi Ticareti, aynı veya benzer üretim endüstrilerinde üretilen ürünlerin ölçek ekonomileri ve ürün faklılaştırılması neticesinde hem ihraç edilebilen, hem de ithal edilebilen uluslararası bir ticaret türü olmuştur. Örneğin, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulup, aynı birliğe üye ülkeler arasında farklılaştırılmış ürünlerin ihraç ve ithal edilmesiyle üretim hacminin arttığı gözlemlenmiştir (Seyidoğlu, 2017: 109).

2.4.5.2. Mevcudiyet Teorisi

1956 yılında Irving Kravis tarafından ortaya atılan bu teoriye göre, yapılan dış ticaretin ana nedeni ihtiyaç duyulan ürünün ulusal ekonomi içerisinde bulunmayışıdır. Çünkü ülkeler, hammadesi kendisinde olmayan, üretirken yüksek teknoloji gerektiren ya da çok pahalıya ürettikleri ürünleri diğer ülkelerden ithal etmek istemektedir (Yörük ve Aslan, 2008: 98-99).

Mal ve hizmetlerin kimi ülkelerde olup kimi ülkelerde olmamasının ana sebepleri ise, doğal kaynaklarının ve teknolojiye dayalı üretim yapılarının farklı oluşu, marka, renk, fonksiyon, şekil ve biçim yönünden ürün farklılaştırması ve devlet politikalarıdır (Karluk, 2013: 176).

2.4.5.3. Teknoloji Açığı Teorisi

M.U.Posner tarafından 1961 yılında geliştirilen bu teoriye göre, teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarına ağırlık veren, farklı üretim teknolojileri ve teknikleri keşfeden ülkeler uluslararası ticarette büyük avantajlar elde etmektedir. Ürüne ait patent, üretim maliyetleri ve teknolojik üstünlük sayesinde malın üretimi söz konusu ülkenin tekelinde olmakta ve dış ticarette o malın ana ihracatçısı konumuna yükselmektedir (Yılmaz, 2016: 216).

Dolayısıyla, yeni ürün teknolojisine sahip olmayan ülkeler başlangıçta ithalatçı konumunda olmaktadır. Ancak, belirli bir dönem sonra, ithal eden ülkeler, ürünü üretmeye başladığı zaman bu sefer de buluş sahibi ülkenin ürünle ilgili ihracatında azalma meydana gelmektedir. Yenilikçi ülkenin ihracat düzeyini koruyarak ithalatçı durumuna düşmemesi için ürünle ilgili patent ve fikri mülkiyet koruma haklarının alınarak mutlaka kanunlar çerçevesinde korunması büyük önem arz etmektedir (Dinler, 2018: 570).

2.4.5.4. Ürün Dönemleri Teorisi

Teknoloji açığı teorisinin devamı niteliğini taşıyan ürün dönemleri teorisi R.Vernon tarafından 1966 yılında geliştirilmiştir. Bu teoriye göre yeni icat edilen ürünler ilk olarak teknoloji yönünden ilerlemiş ve gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu teoride, teknoloji ve gelişmişlik düzeyi yüksek olan bir ülkede yeni icat edilen bir ürünün ilk üretime başlanma zamanı ile ürünün standart hale gelerek çoğu ülke tarafından üretilmesi arasında 5 farklı aşamadan bahsedilmektedir (Seyidoğlu, 2017: 83).

Şekil 11: Ürün Dönemleri Teoremi

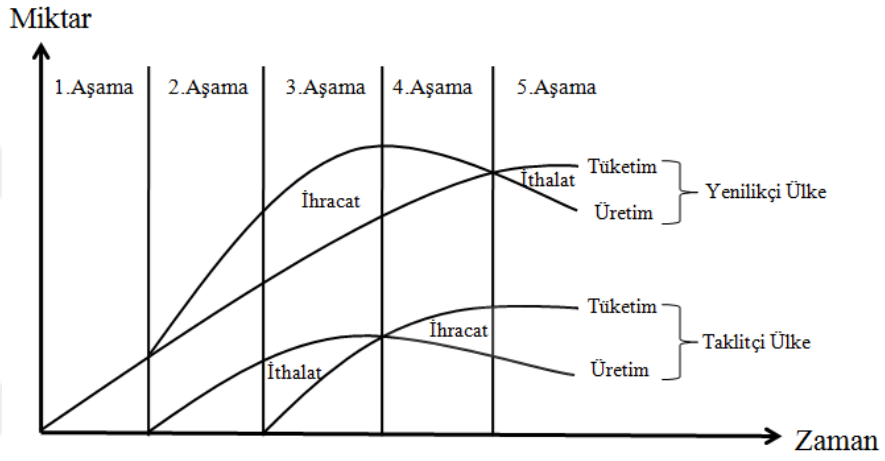

Kaynak: Karluk, 2013: 185.

1.Aşama: Yeni icat edilen ürün az miktarda üretilerek yurtiçi piyasaya sürülmektedir.

2.Aşama: Ürün olgunlaşmış ve yurtdışı piyasalara ihraç edilmeye başlanmıştır.

3.Aşama: Üretim süreci standart hale gelmiş olan ürün, artık başka ülkeler tarafından da üretilmeye başlanmıştır. Yenilikçi orjin ülke ürünü az da olsa üretmeye devam etmektedir.

4.Aşama: Düşük maliyet avantajına sahip olan diğer ülkeler söz konusu ürünün ihracatında büyük söz sahibi olmaya başlamaktadır.

5.Aşama: Artık patent ve lisansları kaldırılan ürünün üretimi ve kullanımı oldukça yaygınlaşarak fiyatı ucuzlamıştır. Yenilikçi orjin ülke ucuzlayan ürünün üretimini durdurarak ithalatçı konuma geçmiş ve ürün dönemleri de böylece tamamlanmıştır (Hepaktan, 2015: 92).

2.4.5.5. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli İşgücü teorisi, Donald B.Keesing ve Peter B.Kenen tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre ülkeler arasında yaşanılan uzmanlaşma farklılığının en temel nedeni, sahip oldukları nitelikli işgücü farklılıklarıdır. Bazı ülkeler yoğun bir şekilde nitelikli işgücüne sahipken bazıları ise daha az nitelikli işgücüne sahiptir (Turgan, 2017: 449).

Dolayısıyla, üretimi nitelikli işgücünü zorunlu kılan ürünler, her ülke tarafından aynı oranda üretilememektedir. ABD gibi nitelikli işgücü avantajına sahip olan ülkeler nitelikli ürünlerin üretiminde uzmanlaşırken, Brezilya gibi daha az nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler daha az nitelikli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaktadır (Özel, 2012: 10).

Keesing, 1965 ve 1968 yılları arasında yaptığı deneysel çalışmalarda nitelikli işgücünün ayrı bir üretim faktörü olarak değerlendirilmesi gerektiğini sonucuna ulaşmıştır. Keesing'e göre bunun iki temel sebebi olmuştur. Bunlardan birincisi, nitelikli işgücünün ticari ve endüstriyel faaliyetleri etkilemesi, bir diğer nedeni ise, ekonomik büyümeyi açıklarken kullanılan en önemli argümanlardan birisi olmasıdır (Seyidoğlu, 2013: 189).

2.4.5.6. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Burenstam Linder tarafından geliştirilen bu teori özellikle sanayi mallarının ticareti üzerine odaklanmaktadır. Bu teoriye göre sanayi mallarının ticaretini belirleyen ana faktör üretilen sanayi ürünlerinin maliyeti değil, ticaret yapılan ülkelerin birbirine yakın gelir düzeyleri, birbirine benzeyen yaşam tarzları ve ortak zevk ve tercihleridir. Çünkü gelişmiş olan ülkelerin ihtiyacı olan sanayi malları ancak kendileri gibi gelişmiş ülkeler tarafından üretilebilmektedir (Şahin, 2017: 2).

Yani, ülkeler arasındaki gelişmişlik ve gelir düzeyi birbirine ne kadar yakınsa sanayi malları ticareti o kadar yüksek, ülkeler arasındaki gelişmişlik ve gelir düzeyi birbirinden ne kadar farklıysa sanayi malları ticareti de o kadar düşük olmaktadır (Emirhan, 2008: 863).

2.4.5.7. Ölçek Ekonomileri Teorisi

1980 yılında Paul Krugman tarafından geliştirilen bu modele göre, bir ürünün üretim maliyetleri ile üretim ölçeği arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur. Üretim ölçeği büyüdükçe ortalama üretim maliyetleri de düşmektedir. Çıktı miktarı artışının

üretim ölçeği artışından daha fazla olması durumunda ölçeğe göre artan getiri, çıktı miktarı artışının üretim ölçeği artışından daha az olması durumunda ölçeğe göre azalan getiri, girdi ve çıktı miktarındaki artışların aynı olması durumunda ise ölçeğe göre sabit getiri tanımlamaları yapılmaktadır (Karluk, 2013: 158).

Ancak uluslararası piyasada sadece üretim maliyetlerini düşürerek rekabet edebilmek oldukça zordur. Bunun için daha geniş bir pazara sahip olmak, ürün faklılaştırmasına gitmek ve çok sayıda mal üreterek ölçeğe dayalı bir ekonomi oluşturmak çok önemlidir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 202).

Dolayısıyla, ölçek ekonomileri teorisi, iç ve dış pazar piyasasına hakim olan, işletmelerini büyüten, benzerlerinden farklı ve fazla sayıda mal üreten ve hepsinden önemlisi üretim maliyetlerini düşürmeyi başaran ülkelerin uluslararası pazar piyasasında rakipsiz olabileceğini savunmaktadır. Geniş bir iç pazara sahip olan ülke hem içsel hem de dışsal ekonomilerden daha fazla faydalanarak söz konusu ürünün maliyetlerini düşürebilmektedir. Dolayısıyla, maliyetleri düşürülen ürün sayesinde diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlük elde edilebilmekte ve ihracat artırılabilmektedir (Dinler, 2018: 571).

2.4.5.8. Monopolcü Rekabet Teorisi

Bilindiği üzere faktör donatım teorisi, ülkelerin sahip oldukları faktör donatımı farklılıklarının, hangi ülkelerin hangi üründe uzmanlaşarak daha fazla dış ticaret yapabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak faktör donatımı teorisi, aynı gelişmişlik düzeyine ve üretim yapısına sahip ülkelerde söz konusu uzmanlaşmanın nasıl olacağı hususunda yetersiz kalmaktadır (Elitaş ve Şeker, 2017: 56).

Bu bağlamda, aynı gelişmişlik düzeyine, aynı üretim ve talep yapısına sahip ülkelerin günümüzde nasıl ticaret yaptığını ise, monopolcü rekabet teorisi açıklamaktadır (Özdemir ve Eser, 2010: 192).

Günümüzde marka, görünüş, renk, fonksiyon, şekil ve içerik yönünden birbirinden oldukça farklı ama birbirinin yerine ikame edilebilen birçok ürün üretilmektedir. Bu ürünler temelde aynı ihtiyaçları karşılamak üzere üretilmekte, ancak yapılan yoğun reklamlar sonucunda birbirinden farklıymış gibi sunulmaktadır.

Edward Hastings Chamberlin ve Joai Robinson tarafından geliştirilen monopolcü rekabet teorisi, gelişmiş ülkeler arasında karşılıklı yapılan ihracat ve ithalatı endüstri içi ticarete bağlamaktadır. Bu sayede birbirinden marka, görünüş, renk, fonksiyon, şekil ve içerik yönünden farklılaştırılmış malların hem ihraç

edilmesi hem de ithal edilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin, Fransa ve Almanya kendi arabalarını hem ithal etmekte hem de ihraç etmektedir (Özdemir ve Eser, 2010: 192).

2.4.5.9. Endüstrilerin Ulusal Rekabet Avantajı Teorisi

Porter'ın Elmas Modeli olarak ta bilinen Endüstrilerin Ulusal Rekabet Avantajı Teorisi, 1990'lı yıllarda Michael Porter tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu teori, bazı ülkelerde bazı endüstrilerin uluslararası rekabet gücü iyiyken, diğerlerinin neden iyi olmadığına açıklık getirmeye çalışmaktadır. Yani, bazı firmalar yenilik yapma kabiliyetine sahipken diğerlerinin bunu neden yapamadığını sorgulamaktadır (Gökmenoğlu, Akal ve Altunışık, 2012: 3).

Porter, bir şirketin uluslararası piyasada rekabet edebilme yeteneğinin ve farklı ülkelerde yer alan belirli endüstrilerin birbiriyle ilişkilerini, sahip oldukları konum avantajlarından kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Bu bileşenler sırasıyla; Firma Stratejisi, Yapı ve Rekabet, Faktör Koşulları, Talep Koşulları ve İlgili ve Destekleyici Sektörler, hükümetin rolü ve şans faktörleridir (Koç ve Özbozkurt, 2014: 85).

Şekil 12: Porter'ın Elmas Modeli

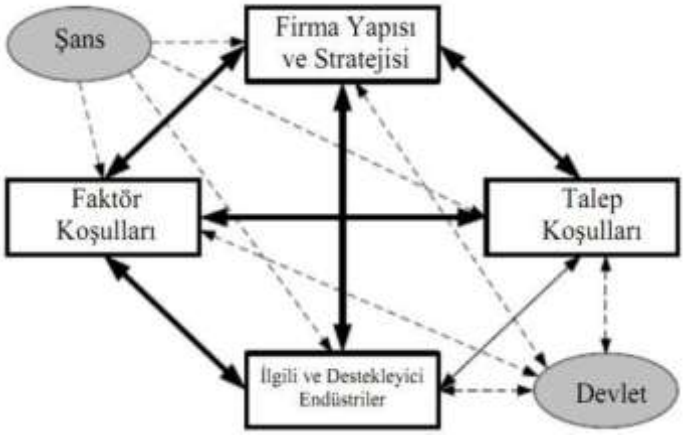

Kaynak: Porter, 1990.

Bu şartlar eğer uygunsa yerli firmalar sürekli yenilik yapmak ve yükselmek durumunda kalmaktadır. Bu sayede firmalar veya şirketler uluslararası ticarette de üstün rekabet gücüne kavuşabilmektedir.

Firma Stratejisi, Yapısı ve Rekabet: Şirketlerin faaliyet gösterdiği ulusal faaliyetler, büyük ölçüde şirketlerin nasıl oluşturulduğunu, organize edildiğini ve

yönetildiğini belirlemektedir. Yerel rekabet, şirketleri benzersiz ve sürdürülebilir güçler ve yetenekler geliştirmeye zorladığından, uluslararası rekabet gücü açısından bir araç niteliğindedir. Yurtiçi rekabet ne kadar yoğun olursa, rekabet avantajlarını sürdürmek için daha fazla şirket yenilik yapmaya ve iyileştirmeye itilmektedir. Nissan, Honda, Toyota, Suzuki, Mitsubishi ve Subaru gibi japon otomotiv oyuncuları kendi aralarındaki yoğun rekabeti dış ticarete de yansıtmışlardır (Gökmenoğlu, Akal ve Altunışık, 2012: 5).

Faktör Koşulları: Porter'a göre bazı ülkeler, petrol gibi doğal faktör koşullarına sahipken, bazı ülkeler nitelikli insan gücü, gelişmiş altyapı, teknoloji ve bilimsel çalışmalar gibi yaratılmış faktör koşullarına sahiptir. Porter, sonradan yaratılmış faktör koşullarının, becerilerin geliştirilmesine ve yeni bilgilerin üretilmesine yüksek katkı sağladığını belirtmektedir (Porter, 1990: 76).

Talep Koşulları: Zorlu bir iç pazar ve gelişmiş dış pazarlar şirketler ve endüstriler açısından farklı zorluklar içerse de, büyüme ve daha iyi rekabet edebilme açısından farklı fırsatlar sunmaktadır. Yerel müşterilerden gelen sofistike talep koşulları, şirketleri büyümeye, yenilik yapmaya ve kaliteyi artırmaya itmektedir (Koç ve Özbozkurt, 2014: 88).

Bağlantılı ve destekleyici endüstriler: Şirketler, müşteriler için ek değer yaratmak ve daha rekabetçi hale gelmek için genellikle diğer şirketlerle ittifaklara ve ortaklıklara bağımlıdır. Özellikle tedarikçiler, verimli ve kaliteli girdiler, zamanında geri bildirim ve kısa iletişim hatları, yeniliği geliştirmek için çok önemlidir (Porter, 1990a: 101).

Devlet: Altyapı**,** eğitim ve sağlık sistemindeki sorunlara odaklanarak, anti-tröst yasaları uygulayabilen hükümetler, rekabeti ve değişimi teşvik edebilmekte ve bazı endüstrilerin rekabet gücünü artırabilmektedir (Gökmenoğlu vd., 2012: 5).

Şans: Hiç hesapta olmayan savaş, doğal afet ve pandemi seviyesinde küresel salgınlar bazı ülkeler veya şirketler için dezavantaj oluşturabilirken bazı ülkeler ve şirketler için avantaj oluşturabilmektedir (Koç ve Özbozkurt, 2014: 88).

2.4.5.10. Heterojen Firma Teorisi

Dış ticaret teorileri olarak, 1990'lı yıllardan sonra farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle dış ticaretin yapılmasına neden olan faktörler ve sonuçları bakımından, firmalar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Firmaların özelinde alınan kararlar ve firmaların karakteristik yapıları dış ticaretin nedenleri ve

sonuçları bakımından daha değerli hale gelmeye başlamıştır (Bernard vd., 2007: 114). Uluslararası piyasada ortaya çıkan firma temelli bu yeni yaklaşıma ise Heterojen Firma Teorisi (Yeni Yeni Dış Ticaret Teorisi) adı verilmektedir.

Söz konusu yaklaşım firmaların verimlilik, büyüklük, rekabet gücü ve karakteristik yapı ve özellikleri bakımından heterojen yapıya sahip olduğuna vurgu yapmaktadır. Yani geleneksel dış ticaret teorilerinde kabul görmüş olan firmanın homojenliği ve nihai ürün temel varsayımları, bu teoride yerini firmanın heterojenliğine ve nihai ürünün parçalanmış halinde olan karşılaştırmalı üstünlüğe sahip katma değerli dış ticarete bırakmıştır (Arndt ve Kierzkowski, 2001). Heterojen Firma Teorisinin firma düzeyindeki varsayımları ise aşağıda sunulduğu gibidir:

- Firmaların bir kısmı yalnızca yurtiçi piyasaya üretim yaparken, bir kısmı hem yurtiçi hem de yurt dışı piyasaya üretim yapmaktadır.
- Aynı endüstri içerisinde ihracat yapan ve yapmayan firmalar, farklı karakteristik özelliklere sahiptir (Wagner, 2002).
- Firmalar arasında, kaynakların dağılımı noktasında, yeni geliştirilen teknolojiler ortalama verimlilik ve ortalama karı değiştirebilmektedir (Prehn ve Bruemmer, 2012).
- Yeni piyasaya girecek olan firmalar, ek maliyete katlanmak zorundadır. Söz konusu ek maliyet ise firmaların ihracat yapma kararını dikkatli hale getirmektedir (Dos, Roberts ve Tybout, 2007).

2.5. DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Bilindiği üzere her ulusal ekonominin temel amacı, toplumun ihtiyaçlarını mevcut veri, kaynak ve olanakları kullanarak en iyi şekilde yönetmek ve bunun sonucunda toplumun huzur, refah ve kalkınmasına yardımcı olmaktır. Uluslararası ticaretin gelişmesiyle birlikte ekonomilere müdahalelerin kapsam ve boyutu da haliyle değişikliğe uğramıştır. Gelişen dış ticaret nedeniyle, kimi ülkeler dış ticaret fazlası verirken kimi ülkeler dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Bu nedenle dış ticaret açığı vermek istemeyen ülkeler, ulusal ekonomik çıkarlarını korumak adına dış ticaret faaliyetlerine müdahale etmeye ve bunlara paralel olarak ta farklı dış ticaret politikaları üretmeye başlamıştır (Dinçer, 2020: 82).

Bu bağlamda; uluslararası mal ve hizmet ticaretinin, toplumun yararına uygun olacak şekilde düzenlenmesi amacıyla, uluslararası ticaret akımlarını özendirici,

sınırlandırıcı, yasaklayıcı ve bunlara benzer devletin almış olduğu her türlü sistematik tedbirler bütününe dış ticaret politikaları denilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 142).

2.5.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Dış ticaret politikasının en temel amacı, birey başına millî geliri arttırmak, ekonomi içinde ihtiyaçların karşılanmasındaki eksiklikleri gidermek ve yerli üretimi korumaktır. Başka bir ifadeyle, ekonomi içinde ihtiyaç duyulup da üretilemeyen veya üretimi yetersiz kalan malların kolayca ithalini sağlamak, aynı zamanda yerli üretimi ve ihracat kapasitesini arttırıcı tedbirleri alarak dış ticaretin yapılmasını sağlamaktır (Kaya, 2017: 6).

Devletlerin dış ticarete müdahale etmesinin diğer nedenleri ise şu şekildedir;

- İthalat ve döviz kaybettirici işlemleri kısıtlarken ihracat ve döviz kazandırıcı işlemleri özendirerek dış ödemeler dengesizliğini ortadan kaldırmak (Seyidoğlu, 2013: 143),
- Gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları yeni veya olgunlaşma aşamasında olan üretim birimlerini uluslararası rekabetten korumak adına üretilen malların ithalatına sınırlandırma getirerek yerli üretimi desteklemek (Gürsoy, 2020: 23),
- Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan içe dönük büyüme modellerinde, ithalatı ikame etme stratejisi uygulayarak, dışa dönük büyüme modellerinde ise ihracatı özendirme stratejileri uygulayarak ekonomik kalkınmayı sağlamak (Çoban, 2013: 433),
- Devletin, piyasadaki monopolleşme eğilimleri neticesinde ortaya çıkabilecek sorunları azaltmak için ticareti kısıtlayan unsurları ortadan kaldırıcı politikaları uygulayarak piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak (Çelik, 2015: 188),
- Kapitalist sistemi benimsemiş olan ülkelerin ulusal ekonomilerine istikrar sağlamak adına tüm kurum ve teşkilatlarıyla liberal dış politika kurallarını uygulamaya çalışarak dünya ekonomisi ile bütünleşmenin sağlanmasına katkıda bulunmak (Çelik, 2015: 188),
- Ülkede enflasyonun artması, işsizliğin yaygınlaşması ve istihdamın düşmesi ekonomik istikrarın bozulmasına neden olmaktadır. Ekonomik istikrarı tekrar sağlamak ve korumak adına ithalatın kısılarak, yurtiçi talebin yerli üretime kaydırılması ile istihdamı arttırmak ve bu sayede ekonomiye istikrar sağlamak

(Gürsoy, 2020: 23),

– İthalata getirilen yasak, kota ve gümrük vergileri, ihracata sağlanan sübvansiyon ve vergi muafiyetleri sayesinde hazinenin gelirlerini artırmak (Karamemiş, 2009: 6),

– Kendinden başka diğer ülkeler ile olan iktisadi ilişkilerini makul seviyelerde tutarak kendi kendine yeterliliği sağlamaktır (Ertürk, 2006: 347).

Sonuç olarak çalışmada, dış ticaret politikalarının 3 temel ilkesi vurgulanmaya çalışılmıştır. Bunlar; ihracat kapasitesini genişletmek, küçük sanayileri ve zorunlu durumlarda yerli üretimi dış rekabete karşı korumak, ekonomi içi ihtiyaçları avantajlı olduğu durumlarda veya gerektiğinde ithalât yolu ile karşılamaktır.

Devletlerin dış ticaret politikalarını uygularken kullandıkları en önemli araçlar ise ihracat yasakları, ithalat yasakları ve transit yasaklar, gümrükler, kotalar, döviz kontrol mekanizmaları, ambargo ve sübvansiyonlardır.

2.5.2. Dış Ticaret Politikasının Araçları

Daha önce de belirtildiği üzere ülkeler her konuda olduğu gibi dış ticaret faaliyetlerinde de kendi ulusal çıkarlarına göre kısıtlayıcı ve koruyucu tedbirler alabilmektedir. Bu tedbirler kapsamında, kimi zaman dış ticaret bileşenlerine yasak ve kotalar getirebilmekte, kimi zaman ihracatı teşvik etmekte ve kimi zaman da yerli sanayi ve üreticileri korumak amacıyla, değişik yasaklar veya sübvansiyonlar uygulayabilmektedir.

2.5.2.1. İhracat, İthalat ve Transit Yasakları

Dış ticareti kısıtlayıcı tedbirlerin en ağır ve katı olanları ihracat, ithalat ve transit işlemleri için konulan dolaysız yasaklardır.

İhracat yasakları, ekonomi içi üretimde gerek duyulan önemli madde ve mamul malların yurt dışına çıkışını önlemek için uygulanmaktadır. Bu yasakların temelinde merkantilist görüşleri bulmak mümkündür (Seyidoğlu, 2017: 146).

İthalât yasakları, ekonomi için zararlı veya önemsiz malların ülkeye girişini önlemek amacıyla uygulanmaktadır. Ayrıca liberal ekonomilerde küçük sanayilerin korunması veya az gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin hızlanması amacıyla da ithalat yasakları uygulanabilmektedir (Ertürk, 2006: 349).

Transit yasakları ise, ithal edilmiş olan malların ekonomi içinde kullanılmaksızın veya çoğu zaman bazı önemsiz yerli ilâvelerle tekrar ihraç edilmesini engellemek üzere alınan tedbirler bütünüdür.

2.5.2.2. Gümrük Tarifeleri

Gümrükler, belli mallar için ülkenin sınırlarını geçerken ödenmesi gereken vergi, resim ve harçlardır (Yıldırım, 2019: 256). Gümrükler, kotalar ve döviz kontrol mekanizmasına kıyasla rekabet düzenine daha uygun olduklarından dolayı, serbest piyasa sisteminde kullanılan en geleneksel araçlardandır. Amaçlarına göre ithal, koruyucu, mali, spesifik, ad valorem ve bileşik gibi farklı gümrük tarife çeşitleri bulunmaktadır (Öztürk, 2012: 73).

2.5.2.2.1. İthal Gümrük Tarifesi

Yurtdışından ithal edilerek satın alınan mallardan alınan dolaylı vergilere ithal gümrük tarifesi denir. En çok kullanılan gümrük tarifesi türü, ithal gümrük tarifesidir. Bu tür gümrük tarifeleri dış ticaret politikası ile ilgili olabileceği gibi (yerli üretimin dış rekabete karşı korunması), malî (devlete gelir temini) ve politik (bazı üretici grupların politik baskısı ile gümrük konulması) amaçlı da olabilmektedir (Ünsal, 2005: 295).

2.5.2.2.2. Koruyucu Gümrük Tarifesi

Bu tür gümrükler üreticiyi yabancı rekabete karşı korumak amacı ile uygulanmaktadır. İthal ürünlerlerle rekabet içerisinde olan yerli üreticiyi dış rekabete karşı kısmi koruyan tarifelere koruyucu tarife, tam olarak koruyan (ithalat sıfır) tarifelere ise, engelleyici gümrük tarifeleri denilmektedir. Hükümet koruyucu tarifelerden kısmi gelir elde etmesine rağmen, engelleyici gümrük tarifelerinden sıfır gelir elde etmektedir. Ayrıca, nadiren de olsa önemli ham maddelerin ekonomi dışına çıkmasını önlemek amacı ile ihracata da uygulanabilmektedir (Ünsal, 2005:296).

2.5.2.2.3. Mali Gümrük Tarifesi

Bu tür gümrük tarifelerinin temel amacı devlete gelir temin etmektir. Yani uygulanışındaki temel amaç tamamen malîdir. Malî gümrükler genellikle ekonomi içinde üretilmeyen mallara (örneğin Türkiye için kakao, kahve v.b.), yerli üretimi korumak düşüncesinden uzak olarak, uygulanmaktadır (Ünsal, 2005:296).

2.5.2.2.4. Spesifik Gümrük Tarifesi

Spesifik gümrüklerde, gümrük oranı ağırlık, hacim, uzunluk, adet gibi ithal edilen malın fizikî özellikleri birim alınarak uygulanmaktadır. Spesifik gümrüklerin en önemli faydası da gümrükleme işleminin objektif bir kıstasa dayanması nedeniyle basit olmasıdır. Buna karşılık spesifik gümrüklerde kalite farklılıklarının ölçülebilmesi oldukça güçtür. Spesifik gümrükler genellikle Avrupa'da uygulanan bir gümrük yöntemidir (Ertek, 2010: 303).

2.5.2.2.5. Ad Valorem Gümrük Tarifesi

Bu tür gümrüklerde ise gümrüklenecek malın değeri esas alınmaktadır. Ancak burada ortaya çıkan sorun, değerin nerede ölçüleceği durumudur. Malların değerleri sınırda, satış yerinde, üretim yerinde, dünya piyasasında farklılıklar göstereceği gibi, perakende ve toptan değerler de farklılıklar gösterebilmektedir. Bu nedenle Avrupa'da uzun süre spesifik gümrükler kullanılmıştır. Ancak, 1951 yılından itibaren ABD'nin etkisi ile büyük ölçüde değer gümrükleri uygulanmaya başlanmıştır (Ertek, 2010: 303).

Ad valorem gümrüklerin önemli bir dezavantajı ise yabancı ülkelerdeki konjonktürel dalgalanmaların gümrüklere olan etkisidir. Örneğin, ithal edilen malın menşe ülkesinde fiyatının düşmesi halinde yabancı ülkenin yerli piyasada rekabet gücü kendiliğinden artmış olmaktadır. Bu şekilde toplam gümrük gelirlerinde de düşme görülmesi muhtemeldir.

2.5.2.2.6. Bileşik Gümrük Tarifesi

Ad valorem tarife ile spesifik gümrük tarifesinin aynı anda uygulanmasına bileşik gümrük tarifesi denilmektedir. Örneğin gerçek hayatta ithal edilen bir arabadan % 20 ad valorem vergi, 10 Milyar TL'de spesifik vergi alınabilmektedir (Ünsal, 2005: 297).

2.5.2.3. Kotalar

Gümrükler dışında dış ticaret politikasının en etkili araçlarından bir diğeri de kota uygulamalarıdır. Kotalar herhangi mal veya mal grubunun değer veya miktar olarak belli bir dönemde ihracat ve ithalatının müsaade edilmiş hacmini belirtmektedir. Bu nedenle gümrüklerin dolaylı etkilerine karşılık kotaların ithalat ve

ihracatı kısıtlayıcı etkileri dolaysız ve dış ticaret yasaklarına yakın ölçüdedir (Yıldırım, 2019: 257).

Talebin çok yüksek olduğu mallarda, özellikle düşük gümrükler büyük ölçüde etkisiz kalabileceği için, kota ve gümrük uygulaması genellikle birlikte yürütülmektedir.

Çoğunlukla az gelişmiş ekonomilerde ve özellikle ithalatın planlanmasını kolaylaştırmak amacı ile kullanılan kota sistemi mal ve mal gruplarını kapsayabileceği gibi, çeşitli ülkeler için miktarları da öngörebilmektedir (Gürsoy, 2020: 30).

2.5.2.4. Döviz Kontrol Mekanizması

İhracat olanakları kısıtlı, buna karşılık ithal talebi veya ithal gereği (örneğin belirli yatırımların gerçekleştirilmesi için ithal zorunluluğu) büyük olan ülkelerde, dış ödemeler bilançosu sürekli olarak açık vereceği için, millî paranın uluslararası ekonomik ilişkilerde kullanılması, yani konvertibilite durumu söz konusu değildir. Çünkü ödemeler bilançosu açığı millî paranın değerinin sürekli olarak devalüasyonlarla düşürülmesini gerektirmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2010: 531).

Bu nedenle döviz olanakları kıt olan ekonomilerde döviz kontrol mekanizması uygulanmaktadır. Bu sistemde ekonomiye gelen bütün döviz ve yabancı efektif paralar devletin kontrolü altına girmektedir. İhracatçılar elde ettikleri dövizleri millî para ile değiştirmek, ithalatçılar ise ithalat yapabilmek için döviz müsaadesi almak zorundadırlar. Döviz kontrol mekanizmasının uygulanması, ithalatı döviz olanaklarının çerçevesine soktuğu için dış ticareti kısıtlayıcı bir araç olarak kabul edilmektedir.

2.5.2.5. Ambargo

Politik bir amacı gerçekleştirmek uğruna, siyasi veya ekonomik anlaşmazlık yaşanılan ülkeyi baskı altına almak için kullanılan bir yöntemdir. Yani, sorun yaşanılan ülkeye karşı, mal ve hizmet alım-satım işlemlerinin yasaklanmasına ambargo denilmektedir. Ambargo, sadece birkaç ürünün ithal veya ihraç yasağını içerebildiği gibi, tüm ticari faaliyetlerin durdurulmasını da kapsayabilmektedir (Orhan ve Erdoğan, 2010: 532).

2.5.2.6. Sübvansiyonlar

Devletten nakit ödeme veya hedeflenen bir vergi indirimi şeklinde bireylere veya firmalara yapılan doğrudan veya dolaylı ödemelere sübvansiyon denilmektedir. Sübvansiyon, ekonomik verimlilik elde edebilmek için piyasa başarısızlıklarını ve dışsallıkları dengelemek amacıyla kullanılmaktadır. İhracat primleri ve ihracatta vergi indirimleri gibi farklı sübvansiyon uygulamaları mevcuttur (Gürsoy, 2020: 30).

Devlet tarafından ihracatı yapılması istenen mallar için, ihracatı yapan kişi, firma veya kuruma, karşılıksız yapılan yardımlara İhracat Primleri denilmektedir. Devletin yardım etmesinin sebebi ise bazen tüketiciyi korumak, bazen de üreticiyi korumaktır. Bu şekilde dış pazarlarda ihracatçı aldığı devlet yardımı kadar fiyatı düşürerek rekabet gücünü arttırabilmektedir (Seyidoğlu, 2017: 146).

İhracat primlerinin dezavantajı üreticiye devlet kasasından ödeme yapılmasıdır. Ayrıca iç piyasadaki fiyatın altında bir fiyatla yapılan ihracat sonunda, yerli malların dış ülkelerden tekrar ithalat yolu ile ülkeye girmesi mümkündür. Bunu önlemek için bu malların gümrüklenmesi veya ithalatının yasaklanması gerekmektedir (Dinçer, 2020: 123).

İhracatı teşvik etmek amacı ile kullanılan yöntemlerden bir diğeri de ihracatta vergi indirimleridir. Bu sistemde ihraç edilen mallara karşılık, ödenmiş vergilerden ve gümrük resimlerinden bir kısmı veya tamamı ihracatçıya devlet kasasından geri ödenmektedir (Dinçer, 2020: 123).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OECD ÜLKELERİNDE REEL DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) kavramsal açıdan ele alınmakta, devamında ise uygulanan panel veri analizine yönelik literatür taraması, kullanılan veri seti, kurulan model ve değişkenler, uygulanan ekonometrik yöntemler, elde edilen ampirik sonuçlar ve elde edilen bulgular doğrultusunda genel değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır.

3.1. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA TEŞKİLATI (OECD)

Dış ticaretin gelişimine bağlı olarak uluslararası rekabetin artması sonucunda, bazı ülkeler zaman zaman ticaret kısıtlayıcı engeller ile karşılaşabilmektedir. Bu engelleri aşmak isteyen ülkeler ise farklı amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek, karşılıklı uyguladıkları vergi, tarife ve kotaları kaldırmakta ve bu sayede serbest bir ticaret rejimi oluşturmaktadır. Bu şekilde oluşturulan ekonomik birleşme veya yakınlaşmalar sayesinde ise, birlik içerisindeki üye ülkeler, refah seviyesini yükseltmekte, kaynakları optimal seviyede kullanmakta veya üretilen ürünleri rahatça pazarlayabilmektedir.

Dünyada hâlihazırda ekonomik birleşme modellerine verebileceğimiz en iyi örnek 1957 yılında Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın "Tek Pazar ve Gümrük Birliği" sloganıyla bir araya gelerek kurdukları Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) örgütü olmuştur. Ekonomik bütünleşme amacıyla biraraya gelen bu topluluk hâlihazırda 27 üye ülkeyle işbirliğine devam etmektedir.

Tam anlamıyla bir ekonomik birleşme modeli sayılmasa da, ekonomik işbirliği ve kalkınma denilince akla gelen bir diğer örnekte hiç şüphesiz 1961 yılında kurulmuş olan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'dır (Organisation for Economic Co-Operation and Development-OECD).

Amerikan Marsall Planı kapsamında, yıkılan Avrupa'nın tekrar yapılandırılması amacıyla ABD'nin öncülüğünde 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) kurulmuştur. Bu örgüt daha sonra 14 Aralık 1960 tarihinde ABD ve Kanada'nın da birliğe katılımıyla OECD adını almıştır. Merkezi Paris'te

bulunan bu örgüt, bütün batılı endüstrileşmiş ülkeleri bir araya getiren yegâne uluslararası kuruluş olmuştur. İlerleyen yıllarda diğer sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkelerin katılımıyla üye sayısı 37'ye çıkmıştır (Seyidoğlu, 2013: 305).

3.2. PANEL VERİ ANALİZİ: UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, OECD ülkelerinde reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi, ilişkinin yönünü ve derecesini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan panel veri analizlerine ait teorik açıklama ve uygulama sonuçlarına yer verilmiştir.

Bu bağlamda, çalışmanın teorik kısmında literatür, veri seti, model ve değişkenler ile uygulanan ekonomik yöntemler açıklanırken, uygulama kısmında ise Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi, İkinci Nesil CADF Birim Kök Testi, Westerlund LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi, AMG Uzun Dönem Katsayı Tahminci Yöntemi ve Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testine dair uygulamalar yer almaktadır.

3.2.1. Literatür Taraması

Döviz kuru ve dış ticaret bileşenleri arasındaki ilişkiye dair uygulamalı yerli ve yabancı literatür incelendiğinde birçok çalışma ile karşılaşılmaktadır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde ise kur oynaklığı, kur belirsizliği, kur değişkenliği, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve dış ticaret hadleri gibi farklı değişkenlerin çalışmalarda yeraldığı, ancak büyük çoğunlukta reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmalarda farklı sonuçların ortaya çıkmasının başlıca nedeni ise; ele alınan analiz yöntemlerinin ve seçilmiş olan ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin birbirinden farklı oluşu şeklinde değerlendirilmiştir.

Reel döviz kuru ve dış ticaret bileşenleri arasındaki ilişkiye dair elde edilen yerli ve yabancı literatür kaynakları, tarihsel kronolojik sıraya göre Tablo 6'da listelenmiştir.

Tablo 6: Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Bileşenlerine Yönelik Ulusal ve Uluslararası Literatür Taraması (Tarih Sıralı / 1995-2020)

Yazar (Çalışma Yılı)	Kapsam (Dönem)	Konu Başlığı	Analiz Yöntemi	Analiz Sonuçları
Zengin ve Terzi (1995)	Türkiye (1970-1995)	"Türkiye'de Kur Politikası, İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisinin Ekonometrik Analizi"	Koentegrasyon Testi	Nominal Döviz Kuru, İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi arasında kısa veya uzun dönemde bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.
Baldemir ve Gökalp (1999)	Türkiye (1980-1997)	"Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hadleri İlişkisinin Ekonometrik Analizi"	Koentegrasyon Testi	Nominal Döviz Kuru ile Dış Ticaret Hadleri arasında nedensellik bağının olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sivri ve Usta (2000)	Türkiye (1994-2000)	"Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki"	Koentegrasyon Testi VAR Yöntemi	Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat fiyatları arasında bir nedensellik bağının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Zengin (2000)	Türkiye (1990-2000)	"Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları"	VAR Yöntemi	Reel Döviz Kuru'nun İhracat Fiyat Endeksi ve İthalat Fiyat Endeksi arasında çift yönlü nedensellik iliskisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Fang ve Miller (2002)	Singapur (1979-2002)	"Döviz Kuru Politikası ile İhracat Teşviği: Döviz Kuru Amortismanı mı, İstikrar mı?"	GARCH-M (Genelleştirilmiş Otoregresif Şartlı Varyans) Yöntemi	Reel Döviz Kuru ile İhracat arasında zayıf bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.
Akbostancı (2002)	Türkiye (1987-2000)	"Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri ile Hata Düzeltme Modeli	Uzun vadede değişkenler arasında kuvvetli bir etkileşim olmasına rağmen J eğrisini desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Onafowora (2003)	Seçilmiş 5 Ülke (1980-2000)	"Doğu Asya'da Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi: J-Eğrisi Var mı?"	Eşbütünleşme Testi	Seçilmiş 5 ülkeye ait kısa ve uzun vadede Ticaret Dengesi, Reel Döviz Kuru ve Reel Gelirler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Acaravcı ve Öztürk (2003)	Türkiye (1989-2002)	"Döviz Kurunda Ortaya Çıkan Belirsizliğin İhracata Etkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Döviz kurunda meydana gelen belirsizlik durumu, İhracat'ı negatif yönde etkilemektedir.
Saatçioğlu ve Kutlu (2004)	Türkiye (1993-2002)	"Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Uygulama"	Nedensellik Testi	İhracat ve İthalat değişkenlerinin Döviz Kuru değişkenine karşı duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Saatçioğlu ve Karaca (2004)	Türkiye (1980-2000)	"Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi"	Joansen Eşbütünleşme Testi	Gelir, Döviz Kuru ve İhracat değişkenleri arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.
Hwang ve Lee (2005)	Seçilmiş Ülkeler (1990 – 2000)	"Döviz Kuru Oynaklığı ve Ticaret Akımları"	GARCH-M Yöntemi	Döviz Kuru'ndaki değişkenliğin, İthalat üzerinde pozitif yönlü, İhracat üzerinde ise negatif yönlü bir etki yarattığı tespit edilmiştir.
Lee ve Saucier (2005)	Seçilmiş ülkeler (1986 –2003)	"Döviz Kuru İstikrarsızlığı ve Ticaret Entegrasyonu: Asya Örneği"	GARCH-M Yöntemi	Nominal Döviz Kuru'nda meydana gelen değişikliğin dış ticaret bileşenleri üzerinde ters yönlü bir ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Karagöz ve Doğan (2005)	Türkiye (1995-2004)	"Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat İlişkisi"	Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret bileşenleri arasında nedensellik ve uzun dönemde bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Yamak ve Korkmaz (2005)	Türkiye (1995-2004)	"Reel Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi İlişkisi"	VAR Modeli Kapsamında Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Dengesi arasında uzun dönemde bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Barışık ve Demircioğlu (2006)	Türkiye (1980-2001)	"Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilite, İhracat ve İthalat İlişkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	İhracat, İthalat ve Döviz Kuru değişkenleri arasında uzun dönemde kuvvetli bir eşbütünleşmenin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gül ve Ekinci (2006)	Türkiye (1990-2006)	"Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi"	Joansen Eşbütünleşme Testi	Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasında uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ay ve Özşahin (2007)	Türkiye (1995-2007)	"J Eğrisi Hipotezinin Testi: Türkiye Ekonomisinde Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi"	Granger Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru ve İhracat değişkeni, İthalat'ı etkilerken, İhracat değişkenini yalnızca Reel Döviz Kuru etkilemektedir.
Ciğercioğlu (2007)	Türkiye (1982-2005)	"Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki"	Zaman Serisi ve Koentegrasyon Testi	Reel Döviz Kuru'nun Dış Ticaret Dengesi üzerinde etkisinin bulunmadığı, İthalat ile İhracat arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Peker (2007)	Türkiye (1992-2006)	"Reel Döviz Kuru'nun Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkileri"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Reel Efektif Döviz Kuru ile Ticaret Dengesi arasında ne uzun dönemde, ne de kısa dönemde herhangi bir etkileşim tespit edilememiştir.
Türkyılmaz vd. (2007)	Türkiye (1999-2007)	"Dış Ticaretin Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	İthalat ve ihracat değişkenleri arasında çift yönlü, Döviz Kuru Oynaklığı ile İthalat değişkenleri arasında çift yönlü, İhracat'tan Nominal Döviz Kuru'na doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Altıntaş ve Öz (2008)	Türkiye (1989-2008)	"Türkiye'de Kur Değişkenliği ve İhracat İlişkisinin Ekonometrik Analizi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Döviz Kuru Oynaklığı'ndan İhracat'a doğru tek yönlü, Döviz Kuru Değişkenliği ile hem Yabancı Sermaye Girişleri, hem de Reel Yurtdışı Gelir arasında ise, iki yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.
Köse vd. (2008)	Türkiye (1995-2008)	"Reel Döviz Kuru Oynaklığının, İhracata Etkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Reel Döviz Kuru değişkenliğinin Türkiye'nin ihracat rakamlarını hem uzun vadede hem de kısa vadede negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tarı ve Yıldırım (2009)	Türkiye (1989-2007)	"Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracata Etkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Döviz Kuru belirsizliğinin kısa vadede ihracat rakamlarını etkilemediği, uzun vadede ise etkileşimin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Vergil ve Erdoğan (2009)	Türkiye (1998-2005)	"Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi İlişkisi"	ARDL Eşbütünleşme Testi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı gözlemlenmiştir.
Baum ve Çağlayan (2009)	Seçilmiş Ülkeler (1980-2006)	"Döviz Kurundaki Dalgalanmaların Ticaret Akımı Oynaklığına Etkisi"	Otoregresif (GARCH) Modeli	Döviz kuru oynaklığının, sanayileşmiş ve sanayileşme yolunda ilerleyen ülkelerin ticaret akımları üzerinde, önemli bir etkiye neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Aktaş (2010)	Türkiye (1989-2008)	"Türkiye'de Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat arasındaki İlişkinin VAR Tekniğiyle Analizi"	Johansen Eşbütünleşme Testi	İhracat, İthalat ve Reel döviz kuru değişkenleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hall (2010)	Seçilmiş Ülkeler (1973-2006)	"Döviz Kuru Oynaklığının, Dış Ticaret Üzerine Etkisi"	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile Tesadüfi Etkiler Modeli	Döviz Kuru Oynaklığı'nın, Reel İhracat üzerine önemli ve negatif bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Najafov (2010)	Seçilmiş Ülkeler (1985-2007)	"Döviz Kuru Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisi"	Panel Veri Analizi Sabit Etkiler Modeli	Döviz Kuru Oynaklığı'nın, Dış Ticaret üzerinde, önemli negatif bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Karaçor ve Gerçeker (2010)	Türkiye (2003-2010)	"Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi"	VAR Modeli, Koentegrasyon Testi ve Hata Düzeltme Modeli	Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Hacmi arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hepaktan, Çınar ve Dündar (2011)	Türkiye (1982-2011)	"Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret ile İlişkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat değişkenlerinin birbirlerini etkilediği, ÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru'nun, İhracat ve İthalat'ı etkilemediği ancak İhracat ve İthalat'ın ÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru'nu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Oluwatosin vd. (2011)	4 Batı Afrika Ülkesi (1980-2007)	"Batı Afrika Para Bölgesi'nde Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi: J Eğrisi Var mı?"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Seçilmiş 4 Batı Afrika ülkesinde yapılan eşbütünleşme ve nedensellik testleri sonucunda Ticaret Dengesi, Dış Gelir, Reel Efektif Döviz Kuru ve Milli Gelir arasında eş bütünleşmenin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Çavdar (2011)	Türkiye (1987-2009)	"Dış Ticaret Hadleri ve Reel Döviz Kuru İlişkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Dış Ticaret Hadleri'nden Reel Döviz Kuru'na doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Esin vd. (2012)	Türkiye (2003-2010)	"Türkiye Ekonomisi'nde Döviz Kuru'ndaki Değişimlerin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Reel Efektif Döviz Kuru'nun Cari İşlemler Dengesi'ni uzun dönemde ters yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Bahmani vd. (2012)	Japonya ve Çin (1978-2009)	"Kur Oynaklığı ve Dış Ticaret İlişkisi"	Nedensellik Testi	Japonya'nın gerçekleştirdiği İhracat ve İthalat düzeylerinin kısa vadede kur oynaklığına tepki verdiği, uzun vadede ise yalnızca İhracat oranlarının tepki verdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Alam ve Ahmet (2013)	Pakistan (1982-2008)	"Kur Oynaklığı'nın İthalat'a Etkisi"	Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru değişikliklerinin, İthalat değişkenini etkilediği tespit edilmiştir.
Kılıç (2013)	Türkiye (2005-2012)	"Döviz Kuru ile Sektörel Reel Döviz Kuru Volatitesinin, Dış Ticaret Hacmi Üzerine Etkisi"	Panel Veri Analizi	Reel Döviz Kuru Oynaklığı'nın, Sektörel İhracat hacmi ile ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Tapşın ve Karabulut (2013)	Türkiye (1980-2011)	"Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi"	Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru'ndan İthalat değişkenine doğru, İthalat'tan ise İhracat değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ordu (2013)	Türkiye (1989-2012)	"Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi"	Nedensellik Testi	Döviz Kuru, İhracat ve İthalat serileri arasında çift yönlü, İhracat'tan İthalat'a ise tek yönlü ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldız (2014)	Türkiye (2005-2012)	"Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasında hem nedensellik bağının, hem de uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kızıldere vd. (2014)	Asya Ülkeleri (1994-2010)	"Dış Ticaretin, Döviz Kuru Değişimlerine Duyarlılığı: Seçilmiş Gelişmekte olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme"	Panel Veri Çalışması Sabit Etkiler Modeli	Döviz Kuru Oynaklığı'nın gelişmekte olan Asya ülkelerinin ihracatı üzerinde negatif etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Aral (2015)	Türkiye (1992-2013)	"Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasında hem nedensellik ilişkisi, hem de uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Chaudhary vd. (2016)	Güney Doğu Asya Ülkeleri (1979-2010)	"Döviz Kuru ve Dış Ticaret: Başlıca Güney Asya ve Güneydoğu Asya Ülkelerinin Karşılaştırmalı Bir Çalışması"	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru ve İhracat arasında bir nedensellik bağı olmasına rağmen, Reel Döviz Kuru ile İthalat arasında bir nedensellik bağının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Öncel ve İnal (2016)	Türkiye (2000-2015)	"Türkiye'de Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki"	ARDL Testi	Reel Döviz Kuru değişkeni ile Dış Ticaret Dengesi arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunduğu, Reel Döviz Kuru'ndan Dış Ticaret Dengesi'ne doğru ise tek yönlü nedensellik bağının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Açcı (2016)	Türkiye (1997-2014)	"Türkiye'de Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin VAR Analizi ile İncelenmesi"	Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasında nedensellik bağının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Barak ve Naimoğlu (2018)	Kırılgan Beşli Ülke (2000-2014)	"Reel Döviz Kuru'nun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Kırılgan Beşli Örneği"	Eşbütünleşme ve Nedesellik Testi	Hindistan, Endonezya, Brezilya, Türkiye ve Güney Afrika'dan oluşan kırılgan beşli ülkelerinde, Reel Döviz Kuru değişkeni ile Dış Ticaret değişkenleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu ve aralarında herhangi bir nedensellik bağının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bozdan vd. (2018)	Türkiye (2010-2017)	"Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Analizi: Ampirik Bir Çalışma"	Eşbütünleşme ve NedensellikTesti	Değişkenler arasında nedensellik bağının olmadığı, ancak aralarında uzun dönemli eşbütünleşmenin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Alim (2019)	Türkiye (2010-2019)	"Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama"	Nedensellik Testi	İthalat değişkeni ile Döviz Kuru değişkeni arasında tek yönlü nedensellik bağı tespit edilmiştir.
Kalmi (2019)	Türkiye (1980-2016)	"Türkiye'de Döviz Kuru, İhracat ve Ekonomik Büyümenin Nedensellik İlişkisi"	Nedensellik Testi	Döviz Kuru ve İhracat değişkenlerinin birbirlerinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yengil (2019)	Türkiye (2000-2018)	"Türkiye'de Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi"	Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Hacmi arasında tek yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kıyak (2019)	Türkiye (2003-2018)	"Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisinin Belirlenmesi"	Nedensellik Testi	Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasında uzun dönemde Engle-Granger testine göre nedensellik bağlarının olduğu, Toda-Yamamoto testine göre ise aralarında nedensellik bağlarının bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Ekmekçi (2021)	Türkiye (1980-2019)	"Türkiye'de Reel Döviz Kuru'nun İthalat ve İhracat Üzerine Etkisinin, Ekonomik Model Kapsamında Değerlendirilmesi"	Eşbütünleşme ve NedensellikTesti	Döviz Kuru'ndan İhracat ve İthalat değişkenlerine doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiş, İhracat ve İthalat değişkenleri arasında ise çift yönlü nedensellik bağının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde reel döviz kuru ile dış ticaret bileşenleri arasındaki ilişkinin, çok sayıda tahminci ve analist tarafından araştırıldığı ortaya çıkmıştır. Yerli çalışmaların neredeyse tamamı yalnızca Türkiye'deki döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini açıklamaya çalışırken, yabancı çalışmaların çoğunun bölgesel veya gelişmiş ülkeler arasından seçilen ülkelere yönelik olduğu gözlemlenmiştir.

Elde edilen literatür, ekonomik yöntem açısından incelendiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunda zaman serisi, VAR modeli, eşbütünleşme testleri, nedensellik testleri, regresyon ve ARDL modellerinin, çok az sayıda da panel çalışmalarının kullanıldığı görülmüştür. Çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmesinin başlıca nedeni ise, inceleme dönemlerindeki farklılıklardan kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Ayrıca yapılan literatür taramasında, OECD çatısı altında özellikle eğitim, sağlık, ekonomik büyüme, vegilendirme, göç, işsizlik, enerji, kalkınma, milli gelir, AR-GE, cari açık ve sermaye yatırımları gibi alanlarda birçok çalışmalar yapıldığı, döviz kuru özelinde tarama yapıldığında ise, özellikle Türkiye bağlamında dış ticaret, enflasyon, faiz ve ödemeler dengesi çalışmaları yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ele alınan çalışmanın OECD ülkelerindeki Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat bileşenleri arasındaki etkileşimi ortaya koyarak dünya ticaretinin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

3.2.2. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri seti, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü olan 35 OECD ülkesinin (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelenda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallıklar ve Amerika Birleşik Devletleri) 1995 ile 2020 dönemindeki yıllık verileri kullanılarak oluşturulmuştur. OECD ülkelerinde 1995 öncesi döneme ait verilerde eksiklikler bulunduğu için, çalışmada 1995-2020 dönemleri arası ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat oranları, OECD'nin resmi internet adresindeki istatistiki bilgilerden temin edilmiştir.

3.2.3. Model ve Değişkenler

OECD ülkelerinde reel döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, dinamik panel veri analiz yöntemi uygulanmış olup, Reel Döviz Kuru (RDK), İhracat (İHR) ve İthalat (İTH) olmak üzere de 3 ayrı değişken kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan panel verileri Gauss paket programı yardımıyla analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ekometrik çalışmada üç ayrı model kullanılmış olup, logaritmik formları 9, 10 ve 11 nolu denklemlerde sunulduğu gibidir.

$$ln(RDK)_{it} = \alpha_i + B_{1i}ln(IHR)_{it} + B_{2i}ln(ITH)_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

$$ln(IHR)_{it} = \gamma_i + T_{1i}ln(RDK)_{it} + T_{2i}ln(ITH)_{it} + \varphi_{it} \quad (10)$$

$$ln(ITH)_{it} = \delta_i + E_{1i}ln(RDK)_{it} + E_{2i}ln(IHR)_{it} + \mu_{it} \quad (11)$$

RDK : Reel Döviz Kuru
IHR : İhracat
ITH : İthalat
α, γ, δ : Sabit katsayı
B,T,E : Bağımsız değişken katsayısı
i : Analizde yer alan ülkeler
t : Zaman (yıl)

3.2.4. Ekonometrik Yöntemler

35 OECD ülkesinindeki Reel döviz kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında uygulanan analiz teknikleri ise sırasıyla aşağıda sunulduğu gibi olmuştur.

- Değişkenlere ait Yatay Kesit Bağımlılık durumunu tespit etmek amacıyla LM (Breusch ve Pagan 1980), CD_{LM} (Pesaran, 2004), CD_{LM1} (Pesaran, 2007) ve LM_{ADJ} (PUY 2008) testleri,
- Değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin tespiti amacıyla Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Kesit Açısından Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi / Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) testi,
- Reel döviz kuru, İhracat ve İthalat değişkenleri arasındaki uzun dönemli

eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek amacıyla Westerlund and Edgerton (2007) tarafından geliştirilen LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme testi,

– Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü ve şiddetinin incelenmesine yönelik eşbütünleşme katsayısının tahmini için AMG (Arttırılmış Ortalama Grup Tahmincisi- Augmented Mean Group Estimator) yöntemi,

– Son olarak da, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesine yönelik Dumitrescu-Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi uygulanarak çalışma sonlandırılmıştır.

3.2.4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yapılan panel veri analizinde, sapmalı ve tutarsız sonuçlar elde etmemek için öncelikle değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığına bakılmaktadır (Pesaran: 2004).

Ancak, yatay kesit bağımlılığının varlığına bakılırken kullanılan testlerde, zaman (T) ve kesit (N) boyutları oldukça belirleyici olmaktadır. Panelde, zaman boyutu kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda (T>N) Berusch-Pagan (1980) tarafından geliştirilen LM testi (Lagrange Multiplier) kullanılmaktadır. LM testine ait eşitlik ise, 12 nolu denklemde sunulduğu gibidir.

$$LM = T\sum_{i=1}^{N-1}.\sum_{j=i+1}^{N} p_{ij}^{\,2} \qquad (12)$$

12 nolu eşitlikte yer alan *p* değeri, ikili korelasyonun tahminini vermektedir. Buradaki temel hipotez, yatay kesit bağımlılığının bulunmadığını $T \rightarrow \infty$ ve N sabit ise *[N(N-1)] / 2* serbestlik derecesinde ki-kare asimptotik dağılım gösteren söz konusu testin, zaman (T) boyutu kesit (N) boyutundan büyük olan testlerde kullanılabileceğini varsaymaktadır (Güloğlu ve İvrendi, 2010: 384).

Pesaran ise 2004 yılında geliştirdiği model ile hem zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu, hem de kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılabilen CD_{LM} testini geliştirmiştir.

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N} p_{ij}^{\,2} - 1 \qquad (13)$$

Ancak, 2004 yılında Peseran tarafından geliştirilen CD_{LM} testinde N değeri büyüdükçe sonuçlarda büyük sapmalar ve bozulmalar meydana gelmesi sonucunda

model tekrar Peseran tarafından geliştirilmiş ve 2007 yılında 14 nolu eşitlikte formülize edilen CD_{LM1} testi ortaya çıkmıştır.

$$CD_{LM1} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} p_{ij} \qquad (14)$$

Bütün bu testlere rağmen, bireysel ve grup ortalaması sıfırdan farklı olan durumlarda test istatistikleri sapmalı sonuçlar vermeye devam etmektedir. Bu nedenle Peseran tarafından 2008 yılında test istatistiğine varyans ve ortalamanın dahil edilmesiyle denklemdeki sapma düzeltilmeye çalışılmıştır. Sapması düzeltilmiş son denklem ise 15 nolu eşitlikte gösterildiği gibidir.

$$LM_{ADJ} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} TP_{ij} \frac{(T-k)P_{ij}^{\,2} - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^{\,2}}} \qquad (15)$$

Eşitlikte μ_{Tij}, $(T-k)P_{ij}^{\,2}$'nin ortalamasını, $v_{Tij}^{\,2}$ ise $(T-k)P_{ij}^{\,2}$'nin varyansını ifade etmektedir. Bu denklemden elde edilen test istatistiği, asimptotik olarak standart normal dağıtım göstermekte olup N>T olduğu durumlarda kullanılabilmektedir (Peseran, 2008: 108).

3.2.4.2. Homojenlik Testi

Panel veri analizi öncesinde yapılması gereken testlerden bir diğeri de, 2008 yılında Peseran ve Yamagata tarafından geliştirilen Delta homojenlik testidir. Delta testi sayesinde katsayıların homojen olup olmadıkları test edilmektedir. Çünkü, heterojen olan katsayıların homojenlik varsayımı üzeriden yapılması durumunda elde edilen sonuçlar yanıltıcı olabilmektedir. Bu bağlamda ele alınan Delta testine ait denklem, 16 nolu eşitlikte gösterildiği gibidir.

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S} - E(\tilde{Z}_{it})}{\sqrt{Var(\tilde{Z}_{it})}} \qquad (16)$$

Delta testine ait hipotezler ise aşağıda gösterildiği gibidir.

H0: Eğim katsayıları homojendir. ($\beta_i = \beta$)

H1: Eğim katsayıları heterojendir. ($\beta_i \neq \beta$)

Test sonucunda ortaya çıkan olasılık değeri 0,05'ten küçük olması durumunda %5 anlamlılık düzeyinde H0 hipotezi reddedilmekte ve H1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani testlerdeki katsayılar heterojen varsayımı altında analiz

edilmektedir.

3.2.4.3. CADF Panel Birim Kök Testi

Değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılık durumuna göre birinci nesil ve ikinci nesil olmak üzere, iki farklı grupta panel birim kök testi uygulanmaktadır. Birinci nesil panel birim kök testleri serilerin kesitler arasında bağımsız dağıldığı varsayımı ile analiz edilirken, ikinci nesil birim kök testleri serilerin kesitler arasında bağımlı dağılım gösterdiğini varsaymaktadır.

Birinci nesil panel birim kök testleri: Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003), Maddala ve Wu (1999), Chhoi (2001), Hadri (2000) testleri iken, ikinci nesil panel birim kök testleri 1998 yılında Taylor ve Sarno tarafından geliştirilen MADF (Multivariate Augmented Dickey Fuller), 2001 yılında Breuer tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey Fuller) ve Peseran tarafından 2007 yılında geliştirilen CADF (Cross-Sectional Augmented Dickey Fuller) birim kök testleridir.

Çalışmada yatay kesit bağımlılığının bulunması ve kesit boyutunun da zaman boyutundan büyük olması sebebiyle (N>T) CADF testi kullanılmaktadır. Kesit bakımından genişletilmiş CADF testine ait regresyon denklemi 17 nolu eşitlikte gösterildiği gibidir.

$$\Delta Y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} c_{ijj} \Delta Y_{i,t-j} + d_i t + h_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^{p_i} n_{ü} \Delta \bar{y}_{i,t-j} + \varepsilon_{i,t} \quad (17)$$

CADF testinde yer alan b_i katsayısına ilişkin t değerleri mevcuttur. Peseran 2007 yılında tespit ettiği kritik değerleri tablolaştırmış, ortaya çıkardığı CADF testini de Monte Carlo simülasyonlarında denemiştir. Peseran bu sayede, CADF testinin, hem N>T durumunda, hem de T>N durumunda geçerli ve tutarlı sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. CADF testinde kullanılan t istatistiği ise 18 nolu denklem ile hesaplanmaktadır.

$$t_i(N,T) = \frac{\Delta Y_i' \overline{M_w} Y_{i-1}}{\sigma (Y_{i-1}' \overline{M_w} Y_{i-1})^{\frac{1}{2}}} \quad (18)$$

Her bir yatay kesit birim için hesaplanan t istatistik değerinin ortalaması ile CIPS istatistiği elde edilmektedir. CIPS istatistiğinin eşitliği ise 19 nolu denklemde sunulduğu gibidir.

$$\bar{t} = N^{-1}\sum_{i=1}^{N} t_i(N,T) \qquad (19)$$

3.2.4.4. LM Boostrap Panel Eşbütünleşme Testi

Westerlund ve Edgortan tarafından 2007 yılında geliştirilen panel LM Boostrap testi değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu durumlarda başvurulan en önemli eşbütünleşme testlerinden birisidir. McCoskey ve Kao (1998) tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier testi çarpanına dayanan söz konusu test, değişen varyans ve otokorelasyon açısından çalışmalara oldukça serbestlik kazandırmaktadır.

Yapılan LM testi sayesinde boostrap kritik değeri ile panelin geneli arasında eşbütünleşme olup olmadığı test edilmektedir. Eşbütünleşme testinde, H0 hipotezinin kabul edilmesi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varolduğunu göstermektedir (Westerlund ve Edgortan, 2007: 185). Söz konusu eşbütünleşme testine ait denklem 20 nolu eşitlikte sunulduğu gibidir.

$$y_{it} = \alpha_i + x'_{it} y\beta_{i\mathrm{t}} + z_{it} \qquad (20)$$

Denklemde "t" zaman boyunca yapılan toplam gözlem sayısını (t = 1,2, ...T), "i" paneldeki yatay kesit birimlerinin toplam sayısını (i = 1,2, ...N), "Z_{it}" ise hata terimini ifade etmektedir. "Z_{it}" hata terimi ise aşağıda sunulan denklemlerden türetilmektedir.

$$z_{it} = \mu_{it} + \nu_{it}$$
$$\nu_{it} = \sum_{j=1}^{t} \eta_{ij} \qquad (21)$$

Formüldeki "η_{ij}", ortalaması sıfır olan ve varyansı "σ^2_i" olan bir hata terimini ifade etmektedir. Eşbütünleşme testinin hipotezi ise aşağıda gösterildiği gibidir.

H_{0i} = $\sigma^2_i = 0$ Tüm "i" ler için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

H_{1i} = $\sigma^2_i > 0$ Tüm "i" ler için seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

Bu istatitiklerin test edilmesi amacıyla oluşturulan LM test istatistiği ise, 22 nolu denklemde formülize edildiği gibidir.

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2}\sum_{i=1}^{N}\sum_{t=1}^{t}\varpi_i^{-2}s_{it}^2 \qquad (22)$$

Denklemde, "S^2_{it}" terimi "Z_{it}" hata teriminin kısmi toplamını, "ϖ_i^{-2}" terimi "μ_{it}" nin uzun dönemki varyansını ifade etmektedir.

3.2.4.5. Uzun Dönemli Eşbütünleşme Katsayısı Tahmincisi Testi

Değişkenler arasındaki ilişkinin eşbütünleşme testi yardımıyla analiz edilmesinden sonra, uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi aşamasına geçilmektedir. Ancak, çalışmada tercih edilecek tahmincinin seçiminde dikkat edilmesi gereken bazı önemli hususlar vardır. Bu hususlardan birincisi zaman boyutunun uzunluğu, ikincisi ise, değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılık durumudur. Zaman boyutunun uzun olması serilerde durağanlılık problemine yol açabiliyorken, yatay kesit birimleri arasındaki olası korelasyon varlığı, yatay kesit bağımlılığına karşı direnç meydana getirebilmektedir.

Panel çalışmalarında, Ortalama Grup Tahmincisi (MG-Mean Group Estimator) (Peseran & Smith 1995; Peseran: 1997) ve Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi (PMG-Pool Mean Grup Estimator) (Peseran: 1997) gibi birinci nesil eşbütünleşme katsayı tahmincileri heterojenliği dikkate almış olmasına rağmen, yatay kesit bağımlılığını dikkate almamışlardır.

İkinci nesil katsayı tahmincileri Eberhard, Bond ve Teal tarafından 2009 ve 2010 yıllarında geliştirilen Genişletilmiş Ortalama Grup Tahmincisi (AMG-Mean Group Estimator) ise, serilerin birinci düzeyde durağan olduğu durumlarda panele konu ülkelerin eşbütünleşme katsayılarını hesaplayabilen tahmincidir. Yatay kesit birimlere ait olan uzun dönemli eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalaması, panelin genelinde geçerli olan uzun dönem eşbütünleşme katsayı tahminini vermektedir. Eberhard ve Bond tarafından geliştirilen modeller ise, 23, 24, 25 ve 26 nolu denklemlerde sunulmuştur.

$$y_{it} = \beta'\chi_{it} + u_{it} \qquad u_{it} = \alpha_i + \lambda_i' f_t + \varepsilon_{it} \qquad (23)$$

$$\chi_{mit} = \pi_{mi} + \delta_{mi}' g_{mt} + \rho_{1mi} f_{1mt} + \ldots + \rho_{nmi} f_{nmt} + \upsilon_{mit} \qquad (24)$$

$$m = 1,\ldots,k \qquad \text{ve} \qquad f_{mt} \subset f \qquad (25)$$

$$f_t = \varphi' f_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{ve} \quad g_t = K'gt - 1 + \varepsilon_t \tag{26}$$

i : 1,2,…N adet yatay kesit birimi,

t : 1,2,…T zaman dönemi,

x_{it} : Gözlemlenebilir eşdeğişken vektörü,

α_i : Gruba özel sabit etkilerin bileşimi,

f_t : Ortak faktörler seti,

λ_i : Yatay kesitlere özel faktör yükleri,

f_t ve g_t : Gözlemlenemeyen ortak faktörleri ifade etmektedir.

AMG tahminci yöntemi iki aşamada gerçekleşmektedir. 27 nolu denklemde sunulan birinci aşama denklemi, değişkenlerin birinci farkları alındıktan sonra tahmin edilmektedir. Çünkü, düzeydeki değerle yapılan regresyon denkleminin sapmalı sonuçlar vereceği öngörülmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta y_{it} &= b'\Delta\chi_{it} + \sum_{t=2}^{T} c_t \Delta D_t + e_{it} \\ &= \rangle \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t \end{aligned} \tag{27}$$

Denklemde sunulan regresyon modelinden sapmalı sonuçlar elde etmemek için, serilerin birinci düzeydeki farkları alınarak model tahmin edilmektedir. Bu sayede $\hat{\mu}_t$ ile gösterilen zaman kuklası katsayılarına ulaşılabilmektedir. İkinci aşamada tahmin edilen regresyon modeli ise, 28 nolu denklemde sunulduğu gibidir.

$$\begin{aligned} y_{it} &= \alpha_i + b_i'\chi_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t + e_{it} \\ \hat{b}_{AMG} &= N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \end{aligned} \tag{28}$$

Formülde sunulan ikinci aşamada, zaman kuklası değişkeni her bir yatay kesit modeline dahil edilmektedir. Ülke tahminlerinin aritmetik ortalaması ile de AMG tahminine ulaşılabilmektedir.

3.2.4.6. Dumitrescu & Hurlin Nedensellik Testi

2012 yılında Dumitrescu ve Hurlin tarafından geliştirilen nedensellik testi, ekonometrik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan Granger nedensellik testinin geliştirilmiş halidir. Çalışmalarda ele alınan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığını dikkate alması, heterojen yapıya sahip panel modellere uygulanabiliyor olması, zaman ve yatay kesit birimlerinin büyüklük durumlarını dikkate almaması, dengesiz

panel veri setine sahip çalışmalarda tutarlı sonuçlar vermesi testin avantajları arasında yer almaktadır (Dumitrescu & Hurlin, 2012: 145).

Söz konusu testteki nedensellik ilişkisi f istatistiği temelinde H0 hipotezinin kabul veya reddi ile anlaşılabilmektedir. Çalışmada kullanılan X ve Y değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi, 29 nolu denklem yardımıyla analiz edilmektedir (Lopez ve Weber, 2017: 2).

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^{k} \gamma_i^k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^{k} \beta_i^k X_{i,t-k} + \varepsilon \qquad (29)$$

Dumitrescu & Hurlin (2012) nedensellik testi, tüm birimlerde homojen granger nedensellik bağının olmadığı hipotezini, bazı birimlerde nedenselliğin olduğu ters hipoteziyle test etmektedir. Yani, H0 hipotezi tüm birimler için Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı anlamına gelirken, H1 hipotezi bazı birimler için Y değişkeninden X değişkenine doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğu anlamına gelmektedir.

$$H0 = \beta_i = 0 \qquad \forall_i = 1, ...N$$

$$H0 = \beta_i = 0 \qquad \forall_i = 1, ...N \qquad 0 \leq N_1 \,/\, N < 1$$

$$\beta_i \neq 0 \qquad \forall_i = 1, ...N \qquad 0 \leq N_1 \,/\, N < 1$$

Ayrıca, heterojen yapıya sahip bir panel modelinde H0 hipotezinin kabul edilmesi, sonucun homojen olduğunu, H1 hipotezi ise panelin heterojen yapıya sahip bir model olduğunun sağlaması anlamına gelmektedir (Şahin, 2018: 318).

Dumitrescu & Hurlin (2012), söz konusu hipotezleri denemek amacıyla N adet kesit birim için bireysel Wald istatistiklerini "$W_{i,t}$" ayrı ayrı hesaplamakta ve çıkan değerlerin aritmetik ortalamasını alarak da panel wald istatistik değerine "W_{NC}^{HNC}"ulaşmaktadır. Ayrıca Dumitrescu ve Hurlin, T>N durumunda 30 nolu denklemde sunulan asimptotik dağılım gösteren "$Z_{N,T}^{HNC}$" test istatistiğini önerirken, N>T durumunda 31 nolu denklemde sunulan yarı asimptotik "Z_{N}^{HNC}" test istatistiğini önermektedir.

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}}(\mathrm{W}_{N,T}^{HNC} - K) \qquad (30)$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N}[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1}\sum_{i=1}^{N} E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1}\sum_{i=1}^{N} Var(W_{i,T})}} \quad (31)$$

3.2.5. Ampirik Sonuçlar

OECD ülkelerinde reel döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkinin incelendiği çalışma beş aşamadan meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk aşamasında yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri, ikinci aşamasında birim kök testleri, üçüncü aşamasında eşbütünleşme testleri, dördüncü aşamasında uzun dönem katsayı tahminci yöntemi ve son olarak da beşinci aşamasında nedensellik testi yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

İlk aşamada yapılan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik test sonuçları Tablo 7'de sunulduğu gibidir.

Tablo 7: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

	Model 1 ln(RDK)		**Model 2** ln(IHR)		**Model 3** ln(ITH)	
Yatay-Kesit Bağımlılığı	**İstatistik**	**p-değeri**	**İstatistik**	**p-değeri**	**İstatistik**	**p-değeri**
LM (BP 1980)	2078.277[a]	0.000	2161.148[a]	0.000	2457.513[a]	0.000
CD_{LM} (Pesaran, 2004)	42.998[a]	0.000	45.400[a]	0.000	53.992[a]	0.000
CD_{LM1} (Pesaran, 2004)	13.135[a]	0.000	15.885[a]	0.000	26.682[a]	0.000
LM_{ADJ} (PUY 2008)	49.777[a]	0.000	40.492[a]	0.000	50.635[a]	0.000
Homojenlik Testi	**İstatistik**	**p-değeri**	**İstatistik**	**p-değeri**	**İstatistik**	**p-değeri**
$\tilde{\Delta}$	21.657[a]	0.000	27.827[a]	0.000	36.968[a]	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	23.026[a]	0.000	29.586[a]	0.000	39.305[a]	0.000
Notlar: [a] istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Tüm modellerde düzey ve trend sonuçları rapor edilmiştir.						

Yatay kesit bağımlılık testi kapsamında LM, CD_{LM} , CD_{LM1} ve LM_{ADJ} testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre H0 hipotezi (H0: Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur) reddedimiş, H1 hipotezi (H1: Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı vardır) kabul edilmiştir. Yani RDK, IHR ve ITH değişkenlerinden oluşturulan her üç modelde de, %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi nedeniyle serilerin durağanlığı

tespit edilirken ikinci nesil panel birim kök testleri tercih edilmelidir.

Aynı şekilde, üç modelede uygulanan delta ve delta tilde test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde H0 homojenite hipotezi reddedimiş, H1 heterojen hipotezi kabul edilmiştir. Heterojen olmasıda, her bir yatay kesit eğim katsayısının birbirinden farklı olduğu durumu ifade etmektedir. Sonuç olarak, oluşturulan modellerde ve serilerde yatay kesit bağımlılığı bulunmasının yanı sıra değişkenlerin eğim katsayıları da heterojen çıkmıştır. Artık, çalışmanın bundan sonraki aşamalarında yapılacak testleri tercih ederken, yatay kesit bağımlılığına ve heterojenliğe dikkat edilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci aşamasında, serilerin durağan olup olmadıklarını tespit etmek için, hem yatay kesit bağımlılığını, hem de eğim katsayılarının heterojenliğini dikkate alan ikinci nesil CADF (Peseran, 2007) panel birim kök testi uygulanmıştır. Yapılan CADF panel birim kök testi sonuçları Tablo 8'de sunulduğu gibidir.

Tablo 8: CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	**Düzey**	Δ	**Kritik Değer**		
	Sabit	**Sabit**	**1%**	**5%**	**10%**
Ln(RDK)	-1.943	-2.982[a]	-2.30	-2.15	-2.07
Ln(IHR)	-2.222	-2.505[a]			
Ln(ITH)	-2.044	-2.853[a]			

Notlar: Maksimum gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. CIPS kritik değerleri T: 26 ve N:35' e göre belirlenmiştir (Pesaran, 2007: 280). [a] istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Δ ise serilerin birinci farkını göstermektedir.

CADF panel birim kök testi sonuçlarına göre RDK, IHR, ITH değişkenlerinin düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiştir. Birim kök içerdikleri tespit edilen serilerin birinci farkları alındıktan sonra tekrar yapılan CADF birim kök testinde ise %1'lik anlamlılık düzeyinde serilerin durağan oldukları gözlemlenmiştir. Birinci düzeyde I(1) seriler durağan hale geldiği içinde değişkenler arasında eşbütünleşme testi aşamasına geçilebilmektedir.

Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ise serilerin yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliğini dikkate alması sebebiyle Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi ile test edilmiştir. Test sonuçları Tablo 9'da sunulduğu gibidir.

Tablo 9: LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Model 1 *ln(RDK)*		**Model 2** *ln(IHR)*		**Model 3** *ln(ITH)*	
	LM İstatistik	**Bootstrap p-değeri**	**LM İstatistik**	**Bootstrap p-değeri**	**LM İstatistik**	**Bootstrap p-değeri**
$\boldsymbol{LM_N^+}$	2.623[a]	0.920	2.467[a]	0.914	1.447[a]	0.965

Notlar: Bootstrap testi 1000 tekrardan elde edilmiştir. **H_0:** Panel deki tüm birimler eş bütünleşiktir.
a istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yapılan LM testi sayesinde boostrap kritik değeri ile panelin geneli arasında eşbütünleşme olup olmadığı test edilmiştir. Test sonuçlarına göre, her üç modelde de LM istatistik değerleri düzeyde %1 oranında anlamlı bulunmuş, H0 hipotezi kabul edilmiş ve değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

OECD ülkelerindeki reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edildiği LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi tamamlandıktan sonra da, söz konusu uzun dönem katsayı tahmincisinin belirlenmesi, yani eşbütünleşik ilişkinin derecesi ve yönünün belirlenebilmesi amacıyla AMG yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemin seçiminde, yatay kesit bağımlılığının, heterojenliğin ve serilerde yer alan ortak faktörlerin dikkate alınması etkili olmuştur. AMG yönteminden elde edilen sonuçlar ise Tablo 10'da sunulduğu gibidir.

Tablo 10: AMG Uzun Dönem Katsayı Tahminci Sonuçları

Ülkeler	Model 1 Bağımlı Değişken: ln(RDK)		Model 2 Bağımlı Değişken: ln(IHR)		Model 3 Bağımlı Değişken: ln(ITH)	
	ln(IHR)	ln(ITH)	ln(RDK)	ln(ITH)	ln(RDK)	ln(IHR)
Avusturalya	0.23[a]	-0.74[a]	3.88[a]	2.54[a]	-1.30[a]	0.28[a]
Avusturya	0.69[a]	-0.51[b]	0.44[a]	0.71[a]	-0.04	1.06[a]
Belçika	1.87[b]	-1.68[b]	0.14[b]	0.78[a]	-0.0e1	1.088[a]
Kanada	0.70[a]	-1.01[a]	1.32[a]	1.33[a]	-0.99[a]	0.63[a]
Şili	0.28[a]	-0.44[a]	2.72[a]	1.56[a]	-1.32[a]	0.42[a]
Çekya	0.44[a]	-0.71[a]	0.22	1.04[a]	-0.78[a]	0.57[a]
Danimarka	0.03	-0.30[b]	0.40	1.18[a]	-0.56[b]	0.46[a]
Estonya	0.52[a]	-0.31[b]	0.90[b]	1.05[a]	-0.47	0.75[a]
Finlandiya	0.33[b]	-0.38[a]	1.37[a]	0.78[a]	-0.82[a]	0.80[a]
Fransa	-0.61[a]	0.41[b]	0.01	0.65[a]	0.69[a]	0.87[a]
Almanya	-0.12	-0.14	0.42[a]	0.70[a]	1.66	0.62[a]
Yunanistan	-1.17[a]	0.64[a]	-0.13	0.87[a]	0.38[a]	0.65[a]
Macaristan	1.71[a]	-1.80[a]	0.02	0.98[a]	-0.13[a]	0.93[a]
İzlanda	1.19[a]	-1.14[a]	0.06	0.78[a]	-0.43[a]	1.10[a]
İrlanda	0.39[c]	-0.52[a]	-0.03	0.55[a]	-0.28[c]	1.05[a]
İsrail	0.36[a]	-0.63[a]	1.11	0.98[a]	-1.38[a]	0.55[a]
İtalya	-0.07	-0.31[a]	-0.59	0.53[a]	-0.95[a]	0.39[a]
Japonya	0.71[a]	-0.94[a]	-0.03	0.09	-.055[a]	0.90[a]
Kore	-0.04	-0.36[a]	-1.76[a]	-0.13	-0.93[a]	0.57[a]
Litvanya	0.68[a]	-0.67[a]	0.80[a]	0.96[a]	-0.88[a]	0.93[a]
Lüksemburg	0.784[a]	-0.780[a]	0.82[a]	0.97[a]	-0.80[a]	0.98[a]
Meksika	0.68[a]	-0.74[a]	0.90[a]	0.94[a]	-1.02[a]	0.92[a]
Hollanda	-1.02[a]	0.23	0.23[a]	0.90[a]	-0.08	1.21[a]
Yeni Zelanda	0.17[a]	-0.68[a]	2.01[a]	1.65[a]	-1.50[a]	0.24[a]
Norveç	0.28[a]	-0.36[a]	2.92[a]	1.11[a]	-2.11[a]	0.67[a]
Polonya	-0.35[b]	0.29[c]	-0.32[b]	0.83[a]	0.44[c]	0.92[a]
Portekiz	-0.07[c]	-0.28[a]	-0.54[a]	0.74[a]	-0.31	-0.04
Slovakya	-0.37[b]	0.25c	-1.89	0.98[a]	0.28	0.74[a]
Slovenya	0.42[a]	-0.61[a]	0.55[b]	0.92[a]	-0.62[a]	0.81[a]
İspanya	0.09	-0.39[a]	0.85[a]	0.86[a]	-0.95[a]	0.82[a]
İsveç	0.52[a]	-0.93[a]	0.65	1.02[a]	-0.92[a]	0.57[a]
İsviçre	-0.24	0.23	0.03	0.87[a]	-0.01	0.94[a]
Türkiye	0.62[a]	-0.66[a]	0.53[a]	0.95[a]	-0.73[a]	0.96[a]
UK	0.14	-0.58[a]	0.09	0.93[a]	-0.75[a]	0.58[a]
USS	0.40[a]	-0.76[a]	0.82[a]	1.07[a]	-1.10[a]	0.58[a]
Panel Genel	**0.29[a]**	**-0.49[a]**	**0.60[a]**	**0.93[a]**	**-0.59[a]**	**0.73[a]**

Not: [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

AMG Uzun Dönem Katsayı Tahminci yönteminden elde edilen sonuçlar incelendiğinde, %1 istatistiki anlamlılık düzeyinde, ihracat oranları ile reel döviz kuru arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, ithalat oranları ile reel döviz kuru arasında ise negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Öte yandan panelin genelinden elde edilen diğer bulgular ise aşağıdaki gibidir;

- Uzun dönemde ihracat oranlarındaki %1 oranındaki artış reel döviz kurunda yaklaşık % 0,29'luk artışa, ithalat oranlarında %0,73'lük bir artışa neden olmaktadır. İhracat oranlarındaki artışların reel döviz kurunu düşürmesinin sebebinin, çalışmanın birinci bölümünde de ifade edildiği gibi Enflasyon, Faiz Oranları, Ödemeler Dengesi, Kamu Borcu, Ticaret Hadleri, Siyasi İstikrar ve Performans, Uluslararası Siyasi Krizler, Ekonomide Durgunluk, Sosyal Medya ve Sürü Psikolojisi, Algı Yönetimi, Risk Primi, Spekülasyon, Haber Etkisi ve Pandemi gibi döviz kurunu etkileyen yurtiçi ve yurtdışı diğer faktörlerden kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.
- İthalat oranlarındaki %1 oranındaki artış ihracat oranlarında %0,93'lük bir artışa, reel döviz kurunda %0,49'luk bir azalışa,
- Reel döviz kurundaki %1 oranındaki artış ise, ihracat oranlarında yaklaşık % 0,60'lık artışa, ithalat oranlarında yaklaşık % 0,59'luk azalışa neden olmaktadır.

AMG yöntemi yardımıyla değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin derecesi ve yönü belirlendikten sonra, çalışmanın beşinci ve son aşamasında söz konusu değişkenlerin nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Bu kapsamda, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi tercih edilmiş olup, testin sonuçları Tablo 11'de sunulduğu gibidir.

Tablo 11: Dumitrescu ve Hurlin Nedensellik Testi Sonuçları

Lag (k)	1	2	3	4
Ln(RDK) ≠> Ln(IHR)	1.45 [4.897]	2.29 [0.913]	3.14 [0.579]	4.58 [0.7727]
Ln(RDK) ≠> Ln(ITH)	1.14 [0.885]	2.09 [0.781]	3.05 [0.480]	4.12 [0.376]
Ln(IHR) ≠> Ln(RDK)	2.43 [4.372]	**3.05b** **[0.042]**	5.73 [0.890]	7.92 [4.905]
Ln(IHR) ≠> Ln(ITH)	**1.60b** **[0.039]**	2.55 [0.483]	3.79 [0.561]	5.26 [0.215]
Ln(ITH) ≠> Ln(RDK)	1.50 [0.161	2.13 [0.781]	**4.51b** **[0.038]**	**6.20b** **[0.044]**
Ln(ITH) ≠> Ln(IHR)	**1.95[a]** **[0.002]**	2.65 [0.342]	3.86 [0.484]	5.74 [0.536]

Notlar: Ln(RDK), Ln(IHR) ve Ln(ITH) değişkenlerinin seviyeleri birim kök içerdiği için nedensellik analizinde durağan olan birinci farkları kullanılmıştır. Lag (k): gecikme uzunluğunu göstermektedir. [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. => : ilişkinin yönünü göstermektedir.

Yapılan Dumitrescu ve Hurlin nedensellik test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde ithalat ihracatın, %5 anlamlılık düzeyinde ihracat ithalatın ve yine %5 anlamlılık düzeyinde ihracat ve ithalat oranları reel döviz kurunun nedeni olduğu, reel döviz kurunun ise ihracatın ve ithalatın nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu elde edilen test sonuçlarına göre ihracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu, ithalat ve ihracat değişkenlerinden de ayrı ayrı reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

AMG Uzun Dönem Katsayı Tahminci yönteminden elde edilen sonuçlara göre Reel Döviz Kurunun İhracat ve İthalat değişkenlerinini etkileyip, Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi sonuçlarına göre Reel Döviz Kurunun İthalat ve İhracatın nedeni olarak çıkmamasının nedeninin, çalışmanın ikinci bölümünde de ifade edilen Milli Gelir, Ticaret Politikaları, İhracat Teşvikleri, İthalat Kısıtlamaları, Para ve Maliye Politikaları, Firma Düzeyindeki Faktörler, Enflasyon, Göreli Fiyat Farklılıkları, Fikri Mülkiyet ve Patent Hakları gibi dış ticareti etkileyen diğer faktörlerden kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Şekil 13: Reel Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi

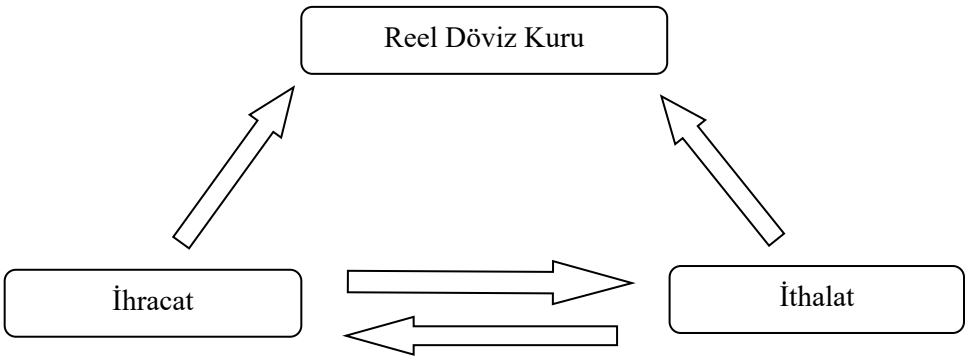

SONUÇ

Ülkelerin, kendilerine en uygun döviz kuru sistemini seçerek etkin bir döviz kuru politikası uygulayabilmesi, günümüzde ulusal ekonomik çıkarların korunması ve güçlü dış ticaret faaliyetlerinin yürütülmesi açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Çünkü uluslararası piyasaları takip etmeyen veya edemeyen ülkelerde, yurtiçi mal ve hizmet fiyatları ile yurtdışı mal ve hizmet fiyatları arasında ciddi seviyede göreli farklılıklar meydana gelmektedir. Bu noktada özellikle enflasyon etkisinden arındırılmış reel döviz kurunu baz alan rekabetçi döviz kuru politikaları sayesinde, ülkeler uluslararası rekabet gücünü artırarak avantajlı dış ticaret faaliyetlerini yürütebilmekte ve ulusal ekonomik istikrarın korunmasına katkı sağlayabilmektedir.

Bu objektif doğrultusunda ele alınan çalışmada, 35 OECD ülkesinin 1995-2020 dönemini kapsayan reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasındaki uzun dönemli etkileşimin boyutu ve nedensellik ilişkisi, üç ayrı model kurularak dinamik panel veri analiz teknikleri ile incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan ön testlerde, birimler arasında yatay kesit bağımlılığı bulunmuş, değişkenlerin eğim katsayılarının da heterojen yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında, hem yatay kesit bağımlılığını, hem de eğim katsayılarının heterojenliğini dikkate alan ikinci nesil CADF (Peseran, 2007) birim kök testi uygulanarak serilerin durağanlığı test edilmiş, durağan olmadıkları tespit edilen değişkenlerin ise, birinci düzeyde farkları alınarak değişkenler durağan haline getirilmiştir. Değişkenler durağan hale getildikten sonra, reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki, Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel LM bootstrap eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Her üç modele uygulanan test sonuçlarına göre, reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasında kuvvetli etkileşimin olduğu iktisadi açıdan anlamlı bulunmuştur. Eşbütünleşme test sonuçları literatür ile karşılaştırıldığında; çalışmanın, Akbostancı (2002), Onafora (2004), Saatçioğlu ve Karaca (2004), Barışık ve Demircioğlu (2003), Gül ve Ekinci (2006), Vergil ve Erdoğan (2009), Aktaş (2010), Hall (2010), Karaca ve Gerçeker (2010) ve Yıldız (2014) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile benzerlik taşıdığı, Zengin ve Terzi (1995), Karagöz ve Doğan (2005), Yamak ve Korkmaz (2005) ve Peker (2007) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile zıt sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir.

LM bootstrap eşbütünleşme testi tamamlandıktan sonra, AMG uzun dönem katsayı tahminci yöntemi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşik ilişkinin derecesi ve yönü belirlenmeye çalışılmıştır. AMG yöntemi neticesinde, ihracat ile hem reel döviz kuru, hem de ithalat arasında pozitif yönlü, ithalat ile de reel döviz kuru arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, panelin genel sonuçlarına göre reel döviz kurunun ithalat üzerindeki negatif etkisiyle, ihracat üzerindeki pozitif etkinin birbirine yakın olduğu gözlemlenmiştir. AMG katsayı tahminci yönteminden elde edilen bu sonuçlar, LM bootstrap eşbütünleşme test sonuçlarını destekler nitelikte olup, iktisadi açıdan anlamlı bulunmuştur. AMG yönteminden elde edilen bu sonuçların, Ciğercioğlu (2007)'nin yapmış olduğu çalışma sonucu ile benzerlik taşıdığı, Saatçioğlu ve Kutlu (2004), Hwang ve Lee (2005), Köse (2008) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile zıt sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir.

LM bootstrap eşbütünleşme testi ile AMG uzun dönem katsayı tahminci yönteminden elde edilen sonuçlar, üllkeler bazında ayrıntılı incelendiğinde ise;

– Reel döviz kurunda meydana gelen artışların ihracatta artışa, ithalatta düşmeye neden olması rekabetçi kur yaklaşımını ön plana çıkarmaktadır. Ceteris paribus varsayımı altında, bu durumun dış ticaret dengesine katkı yapması beklenmektedir. OECD'nin Mayıs 2021 tarihli "Economic Outlook" raporu dış ticaret dengesi açısından incelendiğinde, ABD, Birleşik Krallıklar, Türkiye, Fransa, Kanada, Yunanistan, Avustralya, Yeni Zelenda, Finlandiya, Polonya, Slovakya, Litvanya, Meksika ve Şili gibi ülkelerde uzun yıllardır cari açık sorununun yaşanıyor olduğu ve bu nedenle rekabetçi kur yaklaşımının bu ülkelerde dış ticaret dengesizliğini ortadan kaldırmada pek de başarılı politikalar üretmediği anlaşılmıştır. Ancak, bu ülkelerin dışında yer alan 20 ülkede rekabetçi kur yaklaşımının dolaylı yollardan da olsa, dış ticaret dengesine pozitif katkı sağladığı yani Marshall Lerner koşulunu sağladıkları görülmektedir. Söz konusu yaklaşımın gerçek ekonomik piyasa koşullarında geçerliliğinin olabilmesi için ise, iki önemli hususun cari açık sorunu yaşayan ülkeler tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, ucuzlayan ihraç mallarına olan talebi etkilemesi bakımından, dış ticaret gerçekleştirilen ülkelerin mevcut ekonomik durumlarıdır. Çünkü, dış ticaret yapılan ülkelerin ekonomik durumları, ihraç mallarına yönelik talep esnekliğini oldukça etkilemektedir. İhraç mallarına yönelik talep esnekliğinin 1'den büyük olması,

ucuzlayan ihraç mallarına karşı yurtdışı talebi artırmakta ve ülkeye döviz kazandırıcı etki yaratmaktadır. Aksi takdirde, kurun yükselip ulusal paranın değer kaybetmesinin herhangi bir avantajı bulunmamaktadır. Rekabetçi kur yaklaşımının başarılı olabilmesinin ikinci unsuru ise, ihraç ve ithal edilecek mallar bakımından Marshall Lerner koşulunun sağlanıp sağlanmayacağıdır. Çünkü, ithal mallarına yönelik yurtiçi talep esnekliği ile ihraç mallarına yönelik yurtdışı talep esnekliklerinin toplamı 1'den ne kadar büyük olursa, rekabetçi kur yaklaşımının da başarıya ulaşma şansı bir o kadar yüksek olmaktadır.

- Ayrıca, Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Macaristan, İzlanda, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Yeni Zelenda, Norveç, Slovenya, İspanya, İsveç, İsrail, Türkiye, Birleşik Krallıklar ve ABD ülkelerinde ortaya çıkan eşbütünleşik durumun, panelin genel sonuçları ile benzerlik taşıdığı,
- Avustralya, Kanada, Şili, Finlandiya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Yeni Zelenda, Norveç, İspanya, Türkiye ve ABD'de gerçekleşen ihracatın reel döviz kuruna karşı pozitif yönde yüksek duyarlılığı olduğu,
- Avustralya, Kanada, Şili, Çekya, Finandiya, İsrail, İtalya, Kore, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Yeni Zelenda, Norveç, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerde ithalatın reel döviz kuruna karşı negatif yönde yüksek duyarlılığı olduğu,
- Genel sonuçların tam tersine, G.Kore, Polonya ve Portekiz ülkelerinde reel döviz kurunda meydana gelen artışların ihracatı aşağı yönde etkilediği,
- Fransa, Yunanistan ve Polonya'da reel döviz kurunda meydana gelen artışların ithalatı yukarı yönde etkilediği,
- Fransa, Yunanistan, Hollanda, Polonya, Portekiz ve Slovakya'da ihracatta meydana gelen artışların reel döviz kurunu aşağı yönlü etkilediği,
- Fransa, Yunanistan, Polonya ve Slovakya'da ithalatta meydana gelen artışların reel döviz kurunu yukarı yönde etkilediği,
- Lüksemburg, Slovenya ve İsviçre'de döviz kurunda meydana gelen değişimlerin yurtiçi fiyat düzeyi üzerinden ihracata ve ithalata olan geçiş etkisinin tam olduğu, geri kalan diğer ülkelerde geçiş etkisinin kısmi olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın son aşamasında ise, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alan Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi uygulanmıştır. Birinci sonuç olarak, ihracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit

edilmiştir. Bu ilişki, gümrük tarifeleri, kota, döviz kontrol mekanizması, ambargolar, vergi ve sübvansiyon gibi ticaret kısıtlayıcı politikaların, ihracat ve ödemeler dengesi açısından çok önemli hale geldiğini göstermektedir. İkinci sonuçta, ithalat ve ihracattan reel döviz kuruna doğru tek yönde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ödemeler dengesindeki olumlu yada olumsuz her değişiklik ulusal paranın değerinde bir değişime neden olduğu için ihracat ve ithalattan reel döviz kuruna doğru olan nedensellik ilişkisi iktisadi açıdan anlamlı bulunmuştur. Üçüncü sonuç olarak da, reel döviz kurundan ihracat ve ithalata yönelik herhangi bir nedensellik bağı tespit edilememiştir. Bunun sebepleri, spot piyasada döviz kurunda meydana gelen değişimlerin fiyatlara hemen yansımayıp zamanla uyum sağlaması, ülkeler arasında yapılan önemli dış ticaret sözleşmeleri (AB Gümrük Birliği Anlaşması gibi), gelişmiş sanayilerde ürün farklılaştırmalarının oldukça yaygınlaşması, ihraç malları ile ithal mallarına olan talep esnekliklerinin yüksek olmaması, yeni ortaya çıkan pazarlar ile üretim maliyetlerinden kaynaklı olabilecek farklılıklardan kaynaklanabilmektedir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik test sonuçları literatür ile karşılaştırıldığında; çalışmanın, Baldemir ve Gökalp (1999), Baum ve Çağlayan (2009), Çavdar (2011) ve Açcı (2016) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile benzerlik taşıdığı, Sivri ve Usta (2000), Acaravcı ve Öztürk (2003), Tapşın ve Karabulut (2013), Öncel ve İncil (2016) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile zıt sonuçlar elde edildiği tespit edilmiştir.

Eşbütünleşme testinde reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasında uzun dönemde bir denge ilişkisi tespit edilmiş olmasına rağmen, nedensellik testinde reel döviz kurundan ihracat ve ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiş olması, yürütülecek olan döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesini sağlamada tek başına kullanılabilecek yeterli bir argüman olmadığı sonucuna ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle dış ticaret dengesizliğini ortadan kaldırmak için, ihracatçılara sürekli artan döviz kurundan ziyade istikrarlı bir döviz kuru ve avantaj sağlayabilecek sübvansiyon ve iş sahaları yaratılmalıdır.

Bu bağlamda özellikle Meksika, Şili, Türkiye, Yunanistan, Avustralya, Yeni Zelenda, Finlandiya, Polonya ve Slovakya gibi ülkelerde istikrarlı bir döviz kurunun sürdürülebilirliği, sağlıklı bir ekonomik büyüme, sermaye birikimi, kaynakların verimli kullanımı ve ödemeler dengesi açısından oldukça önemli olmaktadır. İstikrarlı bir döviz kuru için ise, ülkelerin dışa bağımlılık düzeyi, dış ticaret hadleri

ve dış ticaret politikalarıyla uyumlu döviz kuru sistemlerinin uygulanış biçimleri, makro ekonomik göstergeler açısından oldukça önemlidir.

Sonuç olarak, çalışmadan üç geniş politika çıkarımı elde edilmektedir. Birincisi, ister dışsal şoklar tarafından belirlensin, ister politika yapıcılar tarafından belirlensin, döviz kuru ayarlamaları yapılırken, hem ülke içi, hem de ülke dışındaki rakip ve ticaret ortakları çok iyi takip edilmelidir. İkincisi, döviz kuru tek başına çözüm aracı olarak düşünülmemeli, diğer politika eylemleri ile eşgüdüm halinde yürütülmelidir. Üçüncüsü ise, dış ticarette korumacı tedbirlerin yeniden canlanmaması için, önleyici stratejiler üretilmeli ve istikrarlı bir döviz kurunun sürdürülebilirliği noktasında çok taraflı uluslararası işbirliğine gidilmelidir.

Ayrıca, bundan sonraki çalışmalara öncü olması açısından iki farklı öneri sunulabilir. Bunlardan birincisi, bu çalışmada yalnızca reel döviz kuru, ihracat ve ithalat değişkenleri üzerinde yoğunlaşılmıştır. Bu değişkenlerin dışında, özellikle dış ticarete konu olan farklı makro ekonomik bileşenlere de yer verilerek başka hangi faktörlerinde dış ticarete etki edebileceği test ve analiz edilebilir. Yol göstermesi açısından konu ile ilgili literatür taraması üçüncü bölümde gösterilmiştir. İkinci husus ise, çalışmada OECD ülkelerindeki reel döviz kuru, ihracat ve ithalat etkileşimi ampirik olarak test ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında ilave yorum ve tahminler de yapılabilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Arndt, S.W. & Kierzkowski, H. (2001). *"Fragmentation: New Production Patterns in the world Economy."* OUP Oxford.

Begg, D. & Vernasca, G. & Fischer, S. & Dornbusch, R. (2011). *"Economics"* New York-USA: Tenth Edition, McGraw-Hill/Irwin Press.

Bulut, E. ve Demirel, B. (2015). *"Parasal İktisat"* Ankara: Pelikan Kitabevi.

Çelik, K. (2009). *"Genel Ekonomi"* Trabzon: Murathan Yayınevi.

Çelik, K. (2015). *"Uluslararası İktisat"* Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Çoban. O. (2013). *"İktisada Giriş"* Konya: Atlas Akademi.

Copeland, L.S. (2000). *"Exchanges Rates and International Finance"* London: Person Education, Third Edition.

Dinçer, M.Z. (2020). *"Uluslararası İktisat Teorisi ve Politikası"* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Eğitim Dokümanı.

Dinler, Z. (2018). *"İktisada Giriş"* Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Doğanalp, N. & Kuzucu, C. (2020). "İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II Bölüm 59: Kredi Risk Primi (CDS), Döviz ve Faiz İlişkisi: Türkiye Örneği" Editör: Mustafa Mete. Ankara: Gece Kitaplığı.

Doğan, S. (2020). *"Uluslararası İktisat-1"* İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Eğitim Dokümanı.

Eğilmez, M. (2019). *"Makro Ekonomi: Türkiye'den Örneklerle"* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eroğlu, N. & Dinçer, H. & Hacıoğlu, Ü. (2016). *"Uluslararası Finans Teori ve Politika"* Ankara: Orion Kitabevi.

Ertek, T. (2009). *"Temel Ekonomi"* İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Ertek, T. (2010). *"Makroekonomiye Giriş"* İstanbul: Yazın Matbaacılık.

Ertürk, E. (2006*). "İktisata Giriş"* Ankara: Nobel Yayın.

Gerber, J. (2017). *"Karşılaştırmalı Üstünlük ve Faktör Donatımı. (Editör:N. Tuncer Terregrossa) (6th Edition). Uluslararası İktisat"* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gürsoy, Y. (2020). *"Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi"* Bursa: Ekin Kitabevi.

Güvel, E.A. (2011). *"Makro Ekonomi"* Adana: Karahan Kitabevi.

Hepaktan, C.E. (2015). "Uluslararası İktisat" MAnisa: Emek Matbaacılık.

Kansu, A. (2010). *"Döviz Kuru Sistemleri ve Krizleri"* İstanbul: Scala Yayımcılık.

Karluk, R. (2013). *"Uluslararası Ekonomi"* İstanbul: Beta Yayınları.

Kaya, F. (2017). *"Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi"* İstanbul: Beta Yayımevi.

Kazgan, G. (2008). "*İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi"* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Krugman, P.R. & Obstfeld, M. & Melitz, M.J. (2012). *"International Economics Theory & Policy (9. Baskı b.)"* Amerika Birleşik Devletleri: Boston, Pearson Education Inc.

Mankiw, N.G. (2010). *"Makroekonomi"* Ankara: Elif Yayınevi.

McConnell C.R. & Stanley, L.B. & Sean M.F. & Randy, G. (2012). *"Economics Principles Problems and Policies"* USA, New York: McGraw-Hill/Irwin Press.

Moosa, I.A. (2006). *"Exchange Rate Regimes: Fixed, Flexible or Something in Between Palgra ve Macmillan"* USA:New York.

Mucur, M. (2015). *"Makro İktisat Teori ve Türkiye Uygulaması"* Konya: Billur Yayınevi.

Orhan ve Erdoğan (2010). *"Genel Ekonomi"* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Özdemir, A. & Eser, M. (2010). *"Mikro İktisat"* Ankara: Alter Yayıncılık.

Öztürk, N. & Sözdemir, A. (2011). *"Makro İktisat"* İstanbul: Lisan Yayıncılık.

Öztürk ve Bayraktar (2010). *"IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri"* Ankara: Palme Yayıncılık.

Öztürk, N. (2012). *"Dış Ticaret Kuram Politika Uygulamaları"* Bursa: Ekin Kitabevi.

Parasız, İ. (2005). *"Para Banka ve Finansal Piyasalar"* Bursa: Ezgi Kitabevi.

Salvatore, D. (2013). *"International Economics (11.Baskı b.)"* USA, New Jersey: John Wiley and Sons Inc.

Seyidoğlu, H. (2013). *"Uluslararası İktisat"* İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2015). *"Uluslararası İktisat"* İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seyidoğlu, H. (2017). *"Uluslararası İktisat"* Ankara: Güzem Can Yayınları.

Tonus, Ö. (2013). *"Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi"* Ankara: Ekin Yayınevi.

Tunç, H. (2004). *"Uluslararası Ticaret, Para ve Finans"* İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Unay, C. (2018). *"Makro Ekonomi"* Bursa: Ekin Basın Yayın.

Utkulu, U. & Aydemir, İ. (2013). *"Türkiye'de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması: Teoriden Pratiğe (4.Baskı)"* İzmir: Gazi Kitabevi.

Uzunoğlu, S. (2020). *"Para ve Döviz Piyasaları"* İstanbul: Literatür Kitabevi.

Ülgen, G. (2020a). *"Makro İktisat"* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ortak Ders Kitabı.

Ülgen, G. (2020b). *"İktisata Giriş II"* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ortak Ders Kitabı.

Ünsal, E.M. (2005). *"Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı"* Ankara: İmaj Yayıncılık.

Ünsal, E.M. (2016). *"İktisata Giriş"* Ankara: Tarcan Matbaası.

Ünsal, E. (2017). *"Makro İktisat"* Ankara: Murat Yayımları.

Yalçıner, K. (2012). *"Uluslararası Finansman"* Ankara: Detay Yayıncılık.

Yalta, A.Y. (2020). *"Para Teorisi ve Politikası"* Türkiye Bilimler Akademesi, Açık Ders Malzemeleri Projesi, Nisan 2020.

Yıldırım, K.& Karaman, D.& Taşdemir, M. (2008). *"Makroekonomi"* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, K & Özer, M. (2016). *"Makro İktisat"* Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Yıldırım, K. (2016). *"Makro Ekonomi"* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2019). *"Makro İktisata Giriş"* Eskişehir: Nisan Kitabevi.

Yılmaz, Ş.E. (2014). *"Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi"* Ankara: Efil Yayınevi.

Yılmaz, Ş.E. (2016*). "Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi"* Ankara: Efil Yayınevi.

Yurdakul, F. (2016). *"Döviz Kuru Modellemesi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama "* Ankara: Gazi Kitabevi.

Makaleler

Acarer, A. (2019). "İhracat Türleri" *Balıkesir Ticaret Odası Aralık 2019 Raporu. (www.balikesirticaretplatformu.com/yazi/1016)*

Açiler, S. (2020). "Dış Ticaret Nedir?" *İstanbul İşletme Enstitüsü Uzaktan Eğitim Çalışma Dokümanı. (www.iienstitu.com/blog/dis-ticaret-nedir).*

Agarwal, R.C. (2020). "Advantage and Disadvantage of Foreign Trade" Makale *(www.yourarticlelibrary.com/international-trade/advantages-and-disadvantages-of-international-trade/42100.*

Akan, D.M. (2010). "Uluslararası Döviz Kuru Sistemlerinin Geleceği: Bretton Woods'a Geri Dönülebilir mi?" *Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, (2), 108-115.*

Akbay, O.S. (2011). "Küresel Finansal Krizin Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme" *Sosyal Bilimler Metinleri, ss.1-13.*

Akbakay, Z. (2017). "2000 Sonrasının Türkiye'sinde Dalgalanma Korkusu" *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(14),265.*

Alkan, U. & Dağıdır, C. (2020). "Türkiye'de Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi" *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt5-Sayı:2.*

Altıntaş, H. & Çetin, R. (2008). "Türkiye'de Dış Ticaret Belgesi Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1989-2005" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(4), 29-64.*

Arslan, Ü. (2011). "Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği" *Ege Akademik Bakış Dergisi. Cilt: 11 Sayı: 1 ss.73-80.*

Aykaç, S. (2016). "Dış Ticaretin Avantajları" *Makale, Global.net. (www.globalnotlar.com/dis-ticaretin-avantajlari-ve-dezavantajlari#comment-143-10.02.2021).*

Bahmani, M.O. & Kara O. (2003). "Relative Responsiveness of Trade Flows to a Change in Prices and Exchange Rate" *İstanbul: International Review of Applied Economics.*

Bernard, A.B.& Jensen, J.B. & Redding, S.J. & Scoot, P.K. (2007). "Firms in International Trade" *The Journal of Economic Perspectives*, 21(3), Sf.105-130.

Borad, S.B. (2020). "International Trade – Types, Importance, Advantages And Disadvantages" *Makale, (www.efinancemanagement.com/international-financial-management /international-trade - 15.01.2020).*

Breuer, J.B. & R.McNow,R.& Wallace, M.s. (2001). "Misleading Inferences from Panel Unit-Root Tests With an İllustration from Purchasing Power Parity" *Review of Internatıonal Economics,* 9(3), 482-493.

Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Applications to Model Specification in Econometrics" *The Review of Economic Studies,* Vol:47, No:1, pp:239-253.

Cengiz, Ç. (2018). "Döviz Kurunun Belirlenmesine Yönelik Teorik Yaklaşımlar" *The Sakarya Journal Of Economics.*

Choi, I. (2001) "Unit Root Tests for Panel Data" Journal of International Money and Finance, 20: 249-272.

Cicioğlu, Ş., & Doğruyol, A. (2013). "Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S.Mill ve Moral Teorisi" *Sakarya İktisat Dergisi, 3, 126-167.*

Coşkun, A.E. & Topuz, H. (2018). "Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: Türkiye, Kolombiya ve Güney Kore Üçlüsünün Sektörel Bazda Uygulamalı Bir Analizi" *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 25, 672-685.

Cömert, H. (2016). "İmkânsız Üçlemeden İmkânsız İkileme: Bretton Woods Dönemi ve Sonrası Para Politikası" *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34 (1), ss. 115-136.*

Das, S. & Roberts, M.J. &Tybout, J.R (2007). "Market Entry Costs, Producer Heterogeneity and Export Dynamics." *Econometrica,* 75(3), 837-873.

Deliçay, M. (2015). "Dünyada ve Türkiye'de Dış Ticareti Kolaylaştırmaya Yönelik Ulusal Koordinasyon Çalışmaları" *T.C.Kalkınma Bakanlığı, Eylül Ayı Raporu.*

Dumitrescu, E.I. & Hurlin, C. (2012). "Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels" *Economic Modelling,* 29(4), 1450-1460.

Eberhard, M. & Bond,S. (2009). "Cross-Section Depedence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator" *MPRA Paper*, No.17870.

Elitaş, B. L. & Şeker, A. (2017). "Uluslararası Ticarette Tarife Dışı Önlemlerin Rolü: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma" *Muhasebe ve Finansman Dergisi, 51–74.*

Emirhan, N.P. (2008). "Türk Dış Ticaretinin Alternatif Modeller Açısından Değerlendirilmesi (1982-2000)" *Ege Akademik Bakış Dergisi. Cilt: 8, Sayı: 28, İzmir, ss. 861-875.*

Eren, O. (2015). "Enerji Fiyatları ve Parite Değişimlerinin İhracat ve İthalat Fiyatlarındaki Değişime Katkısı" *TCMB, Ekonomi Notları.*

Farooq, U. (2016). "Advantage of Foreign Trade" *Makale, (www.businessstudy notes.com/others/introduction-to-business/explain-importance-foreign-trade-etail-15.02.2020).*

Gökmenoğlu, S. M. & Akal, M. & Altunışık, R. (2012). "Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler" *Rakabet Kurulu Dergisi, Ekim 2012, Sayı: 4 Cilt 13.*

Güloğlu, B. & İvrendi,M. (2010). "Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case of Latin America", Applied Economics Letters, 17. 381-386.

Gültekin, S. (2011). "Küreselleşme Çağında Dış Ticarette Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği" *Kocaeli Üniversitesi, SBE Dergisi, 22(2), 29-40.*

Günay, E. & Türkmen, S. & Özbek, S. (2018). "İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrasi" *Makale: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c. 8, sayı. 1, ss. 41-66, Haz. 2018*

Hadri, K. (2000). "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data" The Econometrics Journal, Vol:3, No:2, pp:148-161.

Im,K. & Peseran,H. & Shin,Y. (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115(1):53-74.

Karagöz. H. (2009). "Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi" *Konya, Ticaret Odası Yayınları.*

Karamemiş, R. (2009). "Gümrük Vergileri ve Uygulamaları" *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Programı Mesleki Uygulama Bitirme Ödevi.*

Koç, M. & Özbozkurt, O.B. (2014). "Ulusların Rekabet Üstünlüğü ve Elmas Modeli Üzerine Bir Değerlendirme" *Çağ Üniversitesi İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*.Cilt 2, Sayı 3,ss85-91.

Koç, S. & Tekin, B.F. (2020). "Döviz Kuru, Döviz Kuru Çeşitleri ve Döviz Kurunu Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar" *Finansal Servis: Bankacılık ve Finans Dergisi Sf.100. Fransa: Livre de Lyon.*

Kubar, Y. & Çoban, H. (2021). "Makroekonomik Değişkenlerin Döviz Kuru Değişmelerine Etkisi: Bir Panel Veri Analizi" *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 24, Sf: 189-206, Ocak 2021.*

Korkmaz. H. (2019). "Dış Ticaret ve Dış Ticareti Etkileyen Faktörler Analizi" *Uluslararası İİB ve Yönetimler Kongresi. İstanbul, Türkiye pp.329-337.*

Kutluay, H. (2016). "İthalat ve İhracat nedir?." *Ekonomi Makaleleri. (www.makaleler.com/ithalat-ve-ihracat-nedir - 11.04.2021).*

Levin,A. & Lin, C.F. & Chu, C-S.J. (2002) "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties" *Journal of Econometrics*, 108:1-24.

Lopez, L. & Weber, S. (2017). "Testing for Granger Causality in Panel Data. University of Neuchatel Institude of Economic Research" IRENE Working Paper 17-03.

Maddala, G. & Wu, S. (1). "A Comparative Study of Unit Root Tests With Panle Data and A New Simple Test" *Oxford Bulletin of Economics and Statistics, Vol:61, No:S1.pp:31-652999*

McCoskey,S. & Kao,C. (1998). "A Residual-Based Test of The Null of Cointegration in Panel Data" *Econometric Reviews*, 17,57-84.

Öruç, E. (2016). "Döviz Kurlarının Belirlenmesinde Parasalcı Yaklaşım: Türkiye Örneği" *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Vol.32, 101-122.*

Özel, H.A. (2012). "Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Modelleri" *Kırklareli Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart, ss. 4-26.*

Parlakyıldız, F.M. & Güvel, E.A. (2015). "Fikri Mülkiyet Haklari ve Bu Hakları Korumanın Ekonomik Önemi" *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Ekim 2015 Cilt-Sayı: 8 (4) ss: 29-39.M.*

Peseran, M.H. & Smith, R. (1995). "Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels", Journal of Econometrics, 68, 1995, pp. 79-113.

Peseran, M.H. (2004). "General Diagnostic Test for Cross Section Dependence in Panels" *Discussion Paper Series*, No:1240, 4-6.

Peseran, M.H. (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependency" *Cambridge Working Papers in Economics, 0346.*

Peseran, M.H. & Yamagata, T. (2008). "Testing Slope Homogenetiy in Large Panels." *Journal of Econometrics, 142(1):50-93*.

Peseran, M.H. & Ulah, A. & Yamagata, T. (2008). "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence" *Econometrics Journal, 11, 105-127*.

Polat, G. (2017). "Döviz Kurlarını Açıklayan Yaklaşımlar" *EUropean Journal of Managerial Research (EUJMR), sayı. 1, ss. 1-13, Ara. 2017.*

Porter, M.E. (1990). "The Competitive Advantage of Nations", *Harward Business Review*, April, 73-91.

Prehn, S. & Brümmer, B. (2012). "A Critical Judgement of the Applicability of New New Trade Theory to Agriculture: Structurel Change, Productivity and Trade (No:1206.) " *Diskussionspapiere, Department für Agrarökonomie und Rurale Entwicklung.*

Saraç, T.B. & Karagöz, K. (2010). "Türkiye'de Tüketici ve Üretici Fiyatları

Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılma ve Sınır Testi" *Maliye Dergisi Sayı: 159 Temmuz-Aralık 2010.*

Saraçoğlu, B. (2018). "Döviz Kuru Oynaklığının Türkiye'nin Almanya ile Mal Ticareti Üzerine Etkileri" *Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol.18, 39-58.*

Sasaki, T. (2015). "Heckscher-Ohlin Model with Assignment Problem with Skilled and Unskilled Labor" *International Journal of Applied Economic, 12(1), 51-79.*

Sucu, K. (2016). "Dış Ticaret ve İhracat Yöntemleri" *Makale, Dış Ticaret Net Bilgilendirme Notu. (www.disticaretnet.com/blog/ihracat-yontemleri - 11.04.2021)*

Sürmen, Y.E. (2019). "Siyasi Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi" *Academic Review of Humantities and Social Sciences. Vol:2 Issue:2 Year:2019 pp.189-207.*

Şahin, L. (2017). "Azerbaycan'ın BDT'ye İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi: Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Test Edilmesi" *Çankırı Karatekin Üniversitesi Dergisi, 2.5-10*

Şahin, D. (2018). "Gelişmiş Ülkelerde Finansal Gelişme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi" Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sf.318.

Şit, M. & Karadağ, H. (2019). "Döviz Kurunu Belirleyen Ekonomik Faktörler: Türkiye Ekonomisi için ARDL Sınır Testi Uygulaması" *International Journal of Economic and Administrative Studies. UİİİD-IJEAS, 2019 (23):151-168 ISSN 1307-9832.*

Taylor, M. & Sarno. L. (1998). "The Behavior of Real Exchange Rates During the Post-Bretton Woods Period" *Journal of International Economics,* 46(2), 281-312.

Tekoğlu, A.S. (2020). "Covid-19 Salgını ve Dış Ticaret Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği" *Gümrük Ticaret Dergisi, Aralık 2020.7(22)-Sf 32-53.*

Turgan, E. (2017). "Dış Ticaret ve Büyüme Teorileri, Granger Nedensellik Testi ile Dış Ticaretin Büyüme üzerindeki Etkisi" *The Journal of Academic Social Science, 40, 449.*

Wagner, J. (2002). "The Causel Effects of Exports on Firm Size and Labor Productivity: First Evidence From a Matching Approach" *Economics Letters,* 77(2), 287-292.

Westerlund, J. (2007). "Testing For Error Correction in Panel Data", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 69(6): 709-748.

Westerlund, J. & Edgerton,D.L. (2007). "A Panel Bootsrap Cointegration Test", Economics Letters, Vol:97, No:3, pp:185-190.

WTO (World Trade Organization) (2013). *World Trade Report-2013, 113-219.*

Yılmaz, A. (2015). "Yeni Dış Ticaret Teorileri" *The Journal of Academic Social Science Studies.*

Yılmaz, M & Uysal, D. (2019). "Türkiye'de Dolarizasyon ve Enflasyon İlişkisi" *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi.*

Yörük, D. & Aslan, N. (2008). "Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi" *İstanbul: Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi Cilt 25 Sayı:2.*

Yücel, F. (2006). "Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım" *Sosyoekonomi Dergisi, Sayı: 060203/2, ss.47-68.*

Yüksel, E. & Sarıdoğan, E. (2011). "Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman'ın Katkıları" *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 35, 201.*

İnternet Adresleri

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/Reel+Efektif+Doviz+Kuruu/ (Erişim tarihi: 08.04.2021).

https://www.doviz.com/makale/koronavirusun-dolar-ve-euro-kurlari-uzerindeki-etkileri/164. (Erişim tarihi: 21.09.2020)

https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Enflasyon-ve-Fiyat-106 (Erişim tarihi: 08.04.2021).

https://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html. (Erişim tarihi: 20.10.2020)

https://www.tepav.org.tr/tr/tum-kose-yazisi/s/1030. (Erişim tarihi: 17.01.2021)

https://www.ekodialog.com/uluslararasi_ekonomi/dis_ticarete_yonelmenin_nedenleri.html. (Erişim tarihi: 05.06.2020)

https://www.disticaretkursu.pro/ticaret_turleri.html. (Erişim tarihi: 10.01.2020)

https://gccexchange.com/blog/advantages-disadvantages-international-trade. (Erişim tarihi: 15.12.2020)

https://www.preservearticles.com/education/what-are-the-disadvantages-of-foreign-trade/21487. (Erişim tarihi: 07.07.2020)

https://www.doviz.com/makale/dis-ticaret-nedir-nasil-yapilir/98. (Erişim tarihi: 10.07.2020)

https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/iktisada_giris_2/5/index.html#konu-2 (Erişim tarihi: 15.11.2020)

http://www.madeinturkeydergisi.com/genel-terminoloji/ (Erişim tarihi: 03.03.2021)

OECD (2020). Discover the OECD. https://www.oecd.org/general/Key-information-about-the-OECD.pdf. (Erişim tarihi: 15.09.2020)

https://www.statista.com/statistics/1189498/share-of-global-payments-by-currency/ (Erişim tarihi: 04.04.2021)

http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ (Erişim tarihi: 05.05.2021)

http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ekonometri_ue/ (Erişim tarihi: 05.06.2021)

http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ (Erişim tarihi: 05.06.2021)